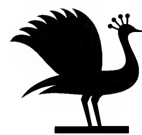
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13909

Rafalivka Memorial Book

Ner tamid

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE Ner tamid : le-zekher ha-'ayarot Rafalovḳah ha-yeshanah, Rafalovḳah ha-ḥadashah, Olizarḳah, Z'alutsḳ yeha-sevivah / [ha-'orkhim Pinḥas u-Malkah Ḥagin].
IMPRINT 880-06 Tel Aviv : Irgun yotsʻe Rafalovḳah ha-yeshanah, Rafalovḳah ha-ḥadashah, Olizarḳah, Z'alutsḳ yeha-sevivah, 1996.
DESCRIPT 530 p. : ill., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT Jews -- Ukraine -- Rafalivka (Manevyt͡sʹkyĭ raĭon)
Rafalivka (Manevyt͡sʹkyĭ raĭon, Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Rafalivka (Manevyt͡sʹkyĭ raĭon)
ADD'L NAME Ḥagin, Pinḥas.
Ḥagin, Malkah.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

נר תמיד

לזכר העיירות

רפלובקה הישנה
רפלובקה החדשה
אוליזרקה
ז׳לוצק
והסביבה

יצא לאור על־ידי ארגון יוצאי רפלובקה הישנה,
רפלובקה החדשה, אוליזרקה, ז׳לוצק והסביבה

תל־אביב, תשנ״ו - 1996

מפת האזור

מתוך "שואת יהודי ווהלין"
ש' ספקטור

ספר זיכרון
לעיירות רפלובקה הישנה, רפלובקה החדשה,
אוליזרקה, ז׳לוצק והסביבה

העורכים:

פנחס ומלכה חגין

צוות ההיגוי:
שמואל אפרת, יצחק באריל, חנה ויגדורוביץ׳,
יהודית מוצ׳ניק, עדה סידלמן, אריה פינצ׳וק

ועדת השמות:
אברהם אפלבוים, צופיה אפלבוים, יונה חגין, עדה סידלמן (יו״ר),
צפורה רגב

עריכת-ליטוש:
אברהם שלוו, אברהם שרון.

אברהם שרון ז״ל נפטר לפני מסירת ספר הזיכרון
לדפוס. אברהם שרון ז״ל תרם תרומה יחודית
וחשובה בטיפול בבעיות לשון, כתיב ופיסוק בספר זה

נדפס בישראל
דפוס טליגרף, טלפון 03-5700336

עם צאת הספר לאור

אריה פינצ׳וק

הוצאתו לאור של הספר על רפלובקה ושכנותיה, העיירות הסמוכות לה, הוא ללא ספק אירוע מיוחד במינו עבור בני העיירות ששרדו, וביחוד עבור אלה מהם, שזכו להגיע לישראל, להקים בה משפחות ולהתחיל דף חדש בחייהם. יש בו, באותו אירוע, לא רק משום הצבת יד ושם לקהילות הקטנות, אך המפוארות שלנו, אלא גם מילוי חובה. חובה כלפי עצמנו וכלפי בנינו ונכדינו, למען ידעו ויכירו את הוריהם וסביהם ואת כור מחצבתם ואת אשר עבר עליהם בימי השואה.

סיומו של הספר, העלה בזיכרוני את ההתעוררות, שהייתה פוקדת וסוחפת את עיירתנו עם סיום כתיבת ספר תורה. אולי בשל אווירת הקדושה, שאפפה אז מעמדים אלה ואולי משום התחושה הנובעת מקיומה ומילויה של מצווה חשובה.

הספר כולל תיאורים וסיפורים אישיים ואחרים המתייחסים לכלל בני העיירות ולמוסדותיהם, חוויות מרנינות ומרוממות מימי הזוהר, מסוג הסיפורים והחוויות שהאירו את שבילי חיינו מאז ימי הילדות, וליוו אותנו בכל אשר הלכנו. לצדם של תיאורים אלה יש בספר תיאורים של התנסויות כואבות ואירועים קשים מתקופת השואה והחורבן. תיאורים ואירועים אלה עלינו לשמר בזיכרוננו ותודעתנו, ולהנחילם לצאצאינו ולבאים אחרינו.

הרעיון להוציא ספר זה נולד לפני שנים, ונעשו כמה וכמה ניסיונות כדי לממשו. חרף הרצון הטוב והמאמצים הלא מבוטלים שהושקעו במשימה, הדבר לא עלה יפה ולא הסתייע, עד שבא חברנו, פנחס חגין, שהסכים להירתם למלאכה. בואו הפיח מיד רוח חדשה במפרשיה של ספינה זו, והוא הצליח להביאה לחוף ייעודה. בצניעות, בענווה ובלא יהירות החל בעבודת האיסוף, החיבור והעריכה והמשיך בה בדבקות ובמסירות והתוצאה הרי היא לפנינו. כמי שסייע בידיו במעט מזעיר, אני יכול להעיד, שהוא השקיע בספר מחילו הרב ושקד להוציא מתחת ידו חיבור מתוקן וראוי למטרתו. על כל אלה אנו אומרים לו היום הזה: כה לחי! שלמי תודה והערכה של כולנו נתונים לו עבור כך.

דבר העורכים

ספרם האישי של כותבי הרשימות

ספר זה לזכר העיירות רפלובקה הישנה, רפלובקה החדשה, אוליזרקה, ז׳לוצק והסביבה, הוא ספרם האישי של כל אחד מכותבי הרשימות.

אירועים, דמויות מהעבר, עולים מהכתוב. עוצמת החוויה האישית בימים ההם, שם, השפיעה על בהירות האירוע וחדות הדמות בזיכרונו של הכותב בהווה.

הזמן שעבר מימי הכיליון והחידלון לא הכהה בזיכרונו של הכותב את דמויותיהם של אם, אב, בת, בן, אחות ואח.

הדברים פורסמו כמעט בלי שינויים, כפי שנרשמו על-ידי המספרים.

קראנו ביחידות את הרשימות. ספגנו, כל אחד מאתנו בדרכו שלו, ככל שספיגה בכלל אפשרית, את תחושתו של הכותב.

מתוך הכתוב, מתוך תיבות-המלים עולה דיבור בלב, לחש-שפתיים אל היקרים מהעבר, כפי שהם חיים היום בזיכרונו של הכותב.

מתוך הכתוב עולה גם ההשתוקקות לחזור למשפחה, לבית, לחיות מחדש את הימים ההם.

ספר זה הוא גם שלנו

ספר זה הוא גם שלנו, הוא

- נועד קודם-כל ליוצאי עיירותינו, לעצמנו, לבנינו לדורות הבאים.
- מבטא את יגוננו, צערנו וזעקתנו על אבדן יקירינו.
- קדיש שלא נאמר על קברי יקירינו.
- נר נשמה ליקירינו.
- נר תמיד לנשמות קדושי עיירותינו, אשר נרצחו על-ידי הנאצים ועוזריהם ימ״ש, ואזהרה לנו ולבנינו עד עולם.
- ספר זה יהיה אצל כל אחד מאתנו, ילווה אותנו לכל ימי חיינו, יספר לילדינו ולדורות הבאים על חיי הוריהם, אבותיהם ואבות-אבותיהם, על אורחות חייהם, אמונתם, תקוותיהם וציפיותיהם לשיבת-ציון ולגאולה.

רשימת הקדושים

רשימת יקירינו הקדושים נערכה לפי הודעות בכתב ובע״פ של קרוביהם וידידיהם, חברים ומכרים. אולם נספים לא מעטים, הם וכל בני משפחותיהם, נכרתו ולא נמצא להם לא קרוב ולא גואל. יהא זכרם ברוך יחד עם כל יקירינו הקדושים, ששמותיהם כלולים ברשימה.

לא מן-הנמנע, ששמות מעטים של קדושינו, לא נכללו ברשימה. נבדוק אפשרות

של פירסום רשימה נוספת אם קרובים וידידים ימסרו לנו בכתב השלמות לרשימה.
פרסמנו את שמות הקרובים בלשון המקור, כפי שנמסרו לנו.
השמות מסודרים לפי סדר האלף-בית של שמות המשפחה.
בין הרשימות, מתפרסמים בספר גם תאורים של אותן הדמויות, אותם המצבים וההתרחשויות, בסגנונות שונים ולעתים בגירסות שונות על-ידי מחברים אחדים. פרסמנו את הדברים ללא שינויים.
לא אימתנו תאריכים.

התנצלות

מחובתנו לומר, כי הספר שלפנינו אינו כליל השלמות. לצערנו קשה למנוע טעויות ופגימות בהוצאה לאור של ספר מסוג זה.
אנו מתנצלים.

פנחס ומלכה חגין

נדר

אברהם שלונסקי

נֵדֶר

עַל דַּעַת עֵינַי
שֶׁרָאוּ אֶת הַשְּׁכוֹל
וְעָמְסוּ זְוָעוֹת
עַל לִבִּי הַשָּׁחוּחַ;
עַל דַּעַת רַחֲמַי
שֶׁהוֹרוּנִי לִמְחֹל,
עַד בָּאוּ יָמִים
שֶׁאָיְמוּ מִלִּסְלֹחַ -
נָדַרְתִּי הַנֵּדֶר :
לִזְכֹּר אֶת הַכֹּל.
לִזְכֹּר
וְדָבָר לֹא לִשְׁכֹּחַ.

דָּבָר לֹא לִשְׁכֹּחַ
עַד דּוֹר עֲשִׂירִי,
עַד שֹׁךְ עֶלְבּוֹנַי
עַד כֻּלָּם, עַד
כֻּלָּהַם
עַד יְכֻלּוּ
כָּל שִׁבְטֵי מוּסָרִי -

קוֹנָם אִם לָרִיק
יַעֲבֹר לֵיל הַזַּעַם,
קוֹנָם אִם לַבֹּקֶר
אֶחֱזֹר לְסוּרִי
וּמְאוּם לֹא אֶלְמַד
גַּם הַפַּעַם.

ט"ז באלול תש"ב
29 באוגוסט 1942

ביום זה הוטל מצור על הגטו.
יהודי גטו רפלובקה הובלו לבורות
שהוכנו מראש בדרך לכפר סוכובולה
ונורו שם למוות.

יזכור אלוהים

את נשמות יקירינו, אנשי העיירות
רפלובקה הישנה, רפלובקה החדשה,
אוליזרקה, ז'לוצק והסביבה -
קהילות הקודש - אנשים, נשים וטף,
אשר נרצחו על-ידי הנאצים הגרמנים ימ"ש.

יזכור אלוהים את עקדתם של יקירינו, יזכרם
אלוהים לטובה, יצרור בצרור החיים את נשמותיהם.

נזכור את יקירינו הקדושים - אנו, ילדינו והדורות הבאים.

מתוך דברים בערב אזכרה

יעקב וויינר

(ט"ז אלול תשמ"ח - 29/8/1988)

באזכרתנו הערב אנו צועדים כולנו יחד, שורה אחרי שורה בהלוויה גדולה, שלא ערכנו ליקירינו, שקריעה לא קרענו ובכי וצער לא השמענו על קברותיהם.

כל טעמו של ערב הזיכרון, שאנו עורכים, שנשקיף ממנו לכל הימים הנותרים של השנה לאור הנרות שהדלקנו. כל משמעותו של הערב בעומק שורשיו, במידת היות זכר השואה, נטוע בלבנו.

עיירותינו, רפלובקה העיירה ורפלובקה התחנה, ז'לוצק ואוליזרקה, עיירות טיפוסיות - מיליונרים לא הסתופפו בחצרותיהן והדלות בצבצה מכל פינה - היו שופעות יצירה, ערכים יהודיים, תורה וחכמה והגות.

רפלובקה העיירה והתחנה, ז'לוצק ואוליזרקה, המרוחקות הרבה מארץ ישראל, היה מורגש בהן, נשמתה ורוח אפה של ארץ ישראל, הווייתה וחווייתה. מסביבנו הדהדו שירים אוקראינים, אך נפשנו השתפכה בשירי ציון, "שקצים" ו"שיקסעס" רקדו "קוזאציוק", אך נוער יהודי ברפלובקה יצא במחול ההורה הארצי-ישראלי, מתוך ערגה כמוסה, יקוד-נפש ושאיפה לאור. כל עלייה של צעיר לארץ ישראל, הייתה מלווה כמעט על ידי כל תושבי העיירה. שליח מארץ ישראל היה מביא חג לעיירה, מרנין לב ונפש.

בערב זה נזכיר ונזכור את יקר תפארת משפחותינו.

ובהישמע באולם זה קול ה"קדיש" ויהדהד ה"יזכור" ממעיינות לב כולנו והתוגה והכאב השורות בלבנו, יתערבבו דמעותינו עם משב נשמות קדושינו, ויתמזגו להתייחדות עם זכרם הקדוש.

דברים ביום הצבת האנדרטה בקרית חיים
לזכר יקירי רפלובקה, ז'לוצק, אוליזרקה
15/9/87

מרדכי מנין

ברגשי קודש מתייחדים אנו היום עם נשמותיהם של קרבנות הנאצים, עם זכרם של ששת המיליונים מבני עמנו.

השואה המחרידה, שירדה על עמנו, רצח יקירינו, עוררו בנו חובה להציב לקדושינו מצבת זיכרון.

רואה אני במצבת הזיכרון נר תמיד אשר לא יכבה ונוכל למסור לדורות הבאים, מה שעוללו לנו עמלקים באדמת אירופה.

מזימות העמים, להשמיד, להרוג ולאבד את היהודים היו בדורות שונים ובתקופות שונות בממדים שונים ובאמצעים רבים, אבל בדורנו, הגיע הצורר הנאצי לשיא בארגון המדויק ובאמצעים הטכניים המשוכללים של מכונת ההשמדה.

ברטט ורכוני ראש, נזכרים אנו היום ביקירינו, אימהות, אבות, אחים, אחיות, נערים ונערות, עוללים ויונקים, אשר נרצחו, נשרפו, הומתו בחנק ובסקילה.

אחים ואחיות, אל תשכחו מה שעוללו לנו הנאצים ועוזריהם. מים רבים לא יוכלו לכבות את האש שבליבנו ונהרות לא ישטפוה.

עננים שחורים שוב מכסים את העולם. הפאשיזם, האנטישמיות והגזענות שוב מרימים ראש. הנחש הארסי לא הושמד כליל.

מפה צריכה לצאת הקריאה לדור הצעיר, לאלה, אשר לא הכירו את הסבתות והסבים, הדודים והדודות שלהם, לעמוד על המשמר, לתת יד לוחמת לביעור הגזענות. לא לתת לאנטישמיות להתפשט, שלא תחזור חלילה שואה כזאת.

בידכם הדבר - זכרו את המלים האחרונות של יקירינו - "לא לשכוח ולא לסלוח".

תהא אנדרטה זו תזכורת לעמים החפשיים ולדורות הבאים.

יהי זכרם של יקירינו ברוך לנצח.

עדות

עדותה של לאה-לילי רוג, ממלניצה.

"... רובם שכבו מחובקים: גברים, נשים וילדים...".

בעיירה רפלובקה, שם גרתי זמנית עד לשחרור חבל ווהלין מן הפשיסטים, באביב 1944 (התאריך המדויק לא זכור לי), נמסר ליהודים יוצאי מחנה הפרטיזנים, כי הגיעה ועדה לחקירת הפשעים שביצעו הפשיסטים, ברחבי מחוז רובנו.

התאספנו במקום מסויים, מצויידים באתים ויצאנו לדרך, הלכנו זמן רב (אולי זה רק נדמה לי), עד שהגענו ליער.

התחלנו לחפור בחול, במהרה נחשפו גופות שהשחירו, הם שכבו בשורות עם הפנים כלפי מטה, לגמרי עירומים.

רובם שכבו מחובקים - גברים, נשים וילדים, כנראה משפחות, הגופות עדיין לא התפרקו לגמרי.

לאחר מכן, הוצאו כמה מן הגופות מתוך הבור ושמו אותן על האדמה לצילום.

אחדים מיהודי רפלובקה, שנוכחו במקום, הכירו בין הגופות קרובים שלהם.

במכתבה אל יהושע ליאור, ר"ג.
תרגום מרוסית: אברהם אפלבוים

עדות
מלכה לדרמן לבית קוזיול

בעת שהותנו ברפלוביקה יצאה משלחת רופאים לפתוח את קבר האחים, וכמובן הניצולים הצטרפו אליהם, ביניהם גם אני.

הייתי בעת שחפרו להוציא גוויות מהקבר, שלא נפגעו עדיין. הנוכחים זיהו את הגופות. השערות והצפורניים גדלו. גופות הילדים שהוציאו היו במצב של התפוררות. ראינו את כולם מונחים זה ליד זה.

ואני ילדה קטנה.

מתוך "ילדות בצל המוות"
בספר זה.

פרוטוקול

מיום 17 ביוני 1944

אנו הח"מ, חברי הוועדה האזורית - לקביעת הפשעים שבוצעו ע"י הכובשים הגרמנים - באזור רפלובקה שבמחוז רובנו, בהרכב: יו"ר - המפקד הצבאי של האזור, קפיטן לוקיאנינקו. חברים - הממונה האזורי של נ.ק.ו.ד. - סורוקין; מנהל שרותי הבריאות באזור מאמלייבה; הממונה על המדור הצבאי בסניף האזורי של המפלגה הקומוניסטית אוזיירסקי; ראש הכנסיה הפרבוסלבית פולוננה הכומר כראנייביץ; ובהשתתפות האקספרטים הרופאים: מנהל בית החולים - מאיור חיל הרפואה, הרופא וולוזייקין; קפיטן חיל הרפואה, הרופא סיידוב.

ערכנו בזה את הפרוטוקול כדלקמן:

הוצאות להורג, מעשי התעללות

בתקופת הכיבוש של הפולשים הגרמנים נורו באזור 2953 אנשים. מתוך זה 2800 אנשים מקרב האוכלוסייה היהודית - גברים, נשים, וטף, שנקברו ב-2 קברים במרחק 3 ק"מ צפונה מן העיירה רפלובקה החדשה, 600 מטרים מן הדרך, על גבעה בפאתי היער.

בהסתמך על ההוכחות של עדי ראייה, התבצע ירי המוני על קבוצות שלמות בתוך בורות שהוכנו מראש.

בטרם הוצאו להורג אולצו האנשים להתפשט, ולאחר מכן הם הובלו אל הבורות ושם נורו למוות.

עם חשיפת אחד הקברים נקבע, כי הבורות שהוכנו היו במידות 25X8 מטרים, ובעומק של 3 מטרים. מן הצד הדרומי הותקנה יציאה מיוחדת מעין מדרגות.

הגוויות נמצאו פרושות על פני 4 שורות לעומק, וביניהן מפרידה שכבת אדמה בעובי של 10-15 ס"מ.

כל הגוויות מוטלות עם הפנים כלפי מטה, כאשר הראשים בטור אחד מוטלים על החלק התחתון של הגוויות מן הטור שלפניו. הגפיים העליונים, הידיים - ככלל - מקופלות לכיוון הראש. ההנחה היא, שלקראת המוות נעשו נסיונות לגונן על הפנים באמצעות הידיים. כל הגופות ללא בגדים.

ההוצאה להורג בוצעה בירי מאקדחים, ונשק אוטומטי, שכוון לחלק העורפי של ראש ולרקות. נחשפו סימנים של אלימות חיצונית בהיקף של כעשרה אחוזים מן הנספים, המעידים על מעשי התעללות בסמוך לרצח. בגופות נמצאו שברים בשתי הכתפיים, בעצמות הבריח וכן ריסוק הלסתות במכשיר קהה.

תרגום מרוסית: שמואל אפרת (אפלבוים)

עיתונאי אוקראיני על רצח יהודי גטו רפלובקה

שמואל אפרת

תוכן מאמר שפרסם עיתונאי סובייטי, האוקראיני פ. סאצ׳וק, בעתון ״לנינסקא זוריא׳, ב-6 ביולי 1989.
יהודית מוצ׳ניק לבית לשץ קבלה מאמר זה ומאמרים אחרים בביקורה באוקראינה בשנת 1990 ועם שובה לישראל, מסרה את החומר למערכת של ספר זה.

בין אלה ששרדו מן השואה וזיכרון האימים לא מש מנגד עיניהם, הוא תושב רפלובקה, ברקו בריל. כמו חלום - בלהות הוא מתאר את השחיטה הנוראה, שבוצעה ע״י הפשיסטים הגרמנים ומשרתי ה״רייך הגדול״, הנאצים ועוזריהם הלאומנים האוקראינים.

היה זה במהלך הקיץ בשנת 1942. אי-שקט שרר בעיירה רפלובקה. המשטרה הגרמנית-אוקראינית ביצעה מעשי-שוד ורצח בקרב האוכלוסייה השלווה. הצטיין בכך מפקד המשטרה ברפלובקה, ריבאצ׳בסקי. כמוהו שרתו באותו זמן במשטרה - האחים וולדימיר וארסנטי פאנאסיוק, האחים גיאורגי ואיוואן פאלאמרצ׳וק, אלקסיי סקיבצ׳וק ושורה של בוגדים אחרים בעמם ובמולדתם.

איבה מיוחדת גילו תומכי ה״סדר החדש״ כלפי אזרחים בעלי לאומיות יהודית.

בתחילת הקיץ הוקם ברפלובקה גטו ליהודי המקום, שלתוכו אספו גם את כל היהודים מן הסביבה - מרפלובקה הישנה, מאוליזרקה, מז׳לוצק, מבילסקו וולה ויישובים אחרים. בעצם קובצו שם כל היהודים מן האזור, וזאת במסגרת הכנות שעשו הגרמנים להשמדתם ההמונית.

לביצוע תכנית-השטנים של ה״פיתרון הסופי״ ליהודי הסביבה, פעלו ברפלובקה, כנציגי השלטון הגרמני: פראנץ מאטוס, האוקראיני ריבאצ׳בסקי והכפופים להם. השמירה על הגטו הלכה והתהדקה ומשמרות של שוטרים הקיפו את הגטו הן ביום והן בלילה. לא הותרה כניסתם של אנשים מבחוץ אל תוך הגטו, ולא אפשרו לאף אחד מדייריו לצאת ממנו. השוטרים ידעו, כי אלה, שעל שמירתם הם הופקדו, נגזר עליהם למות. אולם מחשש לבריחתם ולמהומות, הם הסתירו מתושבי הגטו את כוונותיהם האמיתיות.

היה זה ב-29 לחודש אוגוסט 1942. תושבי הגטו כונסו בכיכר המרכזית, כביכול לצורך מפקד אוכלוסין, כפי שכבר קרה בעבר. האנשים שהיו שם, נתקפו בבהלה גדולה, משהבחינו לפתע ברכב צבאי, הנושא עמו ז׳נדרמים גרמנים, המקיפים את הכיכר מכל-עבר.

השמש להטה. השיירה שהתארגנה, כפי שנאמר להם, ליציאה לעבודה, התארכה מאוד, מאוד. תחושתם הייתה, שהם הולכים בדרכם האחרונה. עיני

הילדים והנשים כוסו בדמעות. יללות וגניחות קרעו את שלוות היער, אך כל אלה לא הצליחו לעורר אפילו שמץ של רחמים בלבם של התליינים הגרמנים ועוזריהם הנאומנים האוקראינים.

והרי ציטוט מתוך דבריו של ברקו בריל, ניצול ממקום ההרג: "כאן על גבעת באכוב בוצע פשע מחריד כלפי בני-עמי. סידרו אותנו בקבוצות בכוונה להשמידנו. בכל קבוצה היו מאה איש. נוכח כל מה שראיתי, הבנתי, כי מהמקום הזה אין דרך חזרה. גמרתי אומר לברוח מכאן ויהי מה. יחד עם אנשים אחדים שעמדו סביבי פתחנו במנוסה אל היער הקרוב. נורו יריות בעקבותינו. כדור אחד פגע בזרועי, אחרים נפגעו מן הכדורים ונפלו על הארץ. אני ועוד שלושה אנשים הצלחנו להימלט".

"באותו יום זוועות נרצחו אשתי וחמשת ילדינו, אבי ואחי - ובסך הכל ארבעים ושמונה נפשות מבני משפחתי".

על-פי העדויות שנמסרו במהלך המשפט, שנערך נגד אחדים מן הרוצחים שנתפסו, נמשכו היריות על גבעת באכוב ללא הרף. שיכורים מדם אדם ומ"שנאפס" (וודקה) ביצעו הזינדרמים הנפשעים את מלאכתם בירי אל עורפם של הקרבנות. הם נטלו מהם את החיים. איכרים, שהובאו לשם מכפרי הסביבה, כיסו את הגוויות בחול וביניהן גם את הפצועים, שנותרו עדיין בחיים. על החול הטרי הטבול בדמם של הנרצחים נפלו קרבנות חדשים. בפעולה זו גילו גם השוטרים האוקראינים את מסירותם הרבה לרייך הגרמני.

בלהיטות אכזרית המשיך השוטר ארסנטי פאנאסיוק לכוון את נשקו כלפי נער שהצליח להתרומם מעל הרי הגוויות. בעוד פניו וגופו של הנער מתעוותים בפרפורי גסיסה אחרונים בעקבות פגיעתו של הרוצח, זכה פאנאסיוק לתשבחות שהשמיע כלפיו הגרמני, שעמד על-ידו תוך טפיחה על שכמו: "גוט" - היינו טוב.

במהלך הפעולה היו לסגן מפקד המשטרה אלכסיי סקיבציק מחוייבויות משלו. הוא היה משגיח על היהודים, שיתפשטו לפני הוצאתם להורג ויניחו את בגדיהם יחד עם חפציהם האישיים בצורה מסודרת במקום הקרוב לבורות המוות. האחריות שלו הייתה בתחום הפעילות הכלכלית, שהיוותה חלק מן האקציה, באשר כל הרכוש שנשדד הועבר למחסן מיוחד ברפלובקה, שהפך לנכס של הרייך הגרמני.

על גבעת באכוב נשמעו היריות גם למחרת היום. במקום הזה קיפחו את חייהם יותר מ-2,500 נפשות. אולם הרוצחים לא הסתפקו בכך וה"שוצמנים" המשיכו לסרוק כל מחבוא, שבו הסתתרו יהודים בזמן האקציה. משנתגלו, הובלו לבורות והוצאו להורג. שום דבר לא מנע מהקלגסים לבצע את זממם - לא בכיין של האימהות, לא ידיהם המושטות של הילדים הקטנים ואף לא בקשות הרחמים של הזקנים.

הרצח הפך אצלם לדבר שבשגרה.

בחודש יוני של שנת 1972 נתקיים בעיירה וולדימירץ משפט שנערך נגד אחדים מהבוגדים במולדתם. שוטרים לשעבר, שפעלו באזור רפלובקה, ביניהם שני האחים פאניוסיוק, שני האחים פאלאמארציוק, אלכסיי סקיבציוק. אחד

העדים במשפט הזה היה גם ברקו בריל.

קרוב ל-50 שנה חלפו מאז שבוצעו פשעים אלה, הרצח האכזרי על גבעת באכוב. מעשה נורא, שלא יימחק מהזיכרון האנושי.

הערה לסיום:

ברקו בריל, אשר נמלט מגבעת ההריגה, מגבעת באכוב, תיאר את המעשים שנתרחשו בגטו ביום השחיטה. ברקו בריל נפטר בשנת 1990 והוא בן 84. הניח אחריו אישה, ארבע בנות ובן אחד.

לפני מותו ביקש להיקבר כיהודי. טיפלה בכך אחת מבנותיו, הגרה בעיר גרודנו. יחד עם בנה בגיל עשרים היא הגיעה בקיץ 1991 לביקור משפחתי בישראל. הם התארחו אצל בת-דודתם, גב' יהודית מוצ'ניק ברעננה.

הביקור

רפלובקה של 1988

אריה פינצ׳וק

מיום שעזבתי את רפלובקה קיננה בלבי תשוקה חבויה לחזור ולראותה, לסובב שוב ברחובותיה וסמטאותיה, להיפגש עם חברים ולגלגל עמם כמנהגנו שיחה על דא ועל הא, פעם על עניינים של מה בכך ולעתים על עניינים העומדים ברומו של עולם. בודד הייתי בשנותיי הראשונות בארץ וטרדות היום-יום, שהתלוו לעבודתי וללימודיי, הדחיקו כיסופים אלה לקרן זווית. ואולם בלילות, שבהם השינה נדדה מעיניי, זכתה תשוקה נסתרת זו להשתחרר מאזיקיה ועל כנפיה חוזר הייתי, לא פעם בדמיוני, לביתנו ואל שביליה ובתיה של העיירה. הנה בדמיוני, אני יוצא מהבית וחוצה את הרחוב הראשי, רחוב פילסודסקי, שלאחר כל גשם היה הופך לביצה סמיכה והולך לי על מדרכת העץ לכיוון ה״ווגזאל״, תחנת הרכבת. הבית של דודי, דוד טננבוים ובית משפחת גורבץ׳ כבר מאחוריי. אני עובר ליד בית המרקחת, החנות לצרכי כתיבה של מלכה גיבל ושומע את בעלה מר לנגנטל מנגן בכינורו, מגיע לבית קויפמן פורטנוי ובית מיכאל ויסמן, שתי תחנות קבועות בדרכי. שם מצטרפים אליי ראובן פורטנוי ולפעמים סאני, וכן איציק ובן-ציון ויסמן, ומאוחר יותר גם גדליהו, וכבר אנו חבורה, המסוגלת לתכנן ולבצע דברים מדברים שונים. לשחק כדורגל, או ״זיידה פאנה״, לגשת למדריכה שלנו בקן ה״שומר הצעיר״, למצוא תירוץ כלשהו כדי להיכנס לביתו של המורה האהוב והנערץ, יעקב שניידר. בערך ממול המספרה. יותר משהיא מספרה, היא בעצם מועדון ויכוחים בין קוראי ה״הײנט״ לבין אוהדי ה״מאמענט״, בין תומכי ״על המשמר״ בהנהגתו של שייליק כץ, לבין חסידי ״עת-לבנות״, בראשותו של דוד טננבאום. הויכוחים תמיד סוערים והמחלוקות קשות, אך הן דועכות מיד, כאשר מצטרף לשולחן לייזר הנגר או אחד מבניו, מחסידיהם הנלהבים של קרל מרכס ורוסיה הסובייטית. או אז, מפגינים מיד שייליק ודוד אחדות מלאה. בשבתות עובר המועדון לבית הכנסת והויכוחים ניעורים, בעיקר, בעת קריאת התורה, כש״דיוניו״ מופסקים מפעם לפעם ע״י קריאותיהם התקיפות של הגבאים הקבועים, קויפמן ופורטנוי. ההפסקות אינן ארוכות ביותר והמחלוקות חוזרות ופורצות מחדש אף ביתר שאת.

גם כאשר באו ימי השואה והחורבן וידעתי, שעיירתי הקטנה איננה קיימת עוד, המשיכו הלב והדמיון המשוחררים מכבלים של זמן, מקום ומציאות להוציא אותי מזמן לזמן לאותם טיולים ליליים ומצדי יצאתי אליהם בנפש נכונה וחפצה.

במצב דברים זה, היה זה אך טבעי ומובן, שמיד, כאשר נודע לי על נסיעתי הצפויה לרוסיה, התחלתי הוגה באפשרות לבקר ברפלובקה. הפעם הזאת, ביקור של אמת ולא דמיוני ובודק הייתי וחוזר ובודק את המפות, כדי לאתר לאורך המסלול, שנקבע לי, את המקום שממנו ניתן יהיה לבצע את המשימה בדרך הקצרה והבטוחה ביותר. אף שהייתי ער לחלוטין לסיכון, שהיה כרוך בסטייה מהמסלול ידעתי ידוע היטב, שלא אוכל לעמוד בדחף ובפיתוי. מה גם, שאפילו השכל וההיגיון לחשו באוזני: ״אם לא עכשיו - אימתי״?

מהבדיקות במפות נוכחתי לדעת, שמקום המוצא הנוח ביותר לאותה הרפתקה היא בירת אוקראינה, קייב, או בירתה של בילורוסיה, מינסק. המרחק לרפלובקה, מכל אחת מהן כמעט זהה ואף שהוא לא קטן כלל וכלל, כמעט חמש מאות ק״מ, אין בכל זאת להשוותו לזה, שממוסקבה או מלנינגרד.

משהגעתי לקייב, התחלתי לתכנן את נסיעתי לרפלובקה.

תחילה פניתי בבקשה רשמית אל השלטונות וביקשתי רשות לבקר ברפלובקה. ומשנדחתה זו, הגשתי ערעור לאינסטנציה גבוהה יותר, וכאשר גם צעד זה לא עזר, התחלתי בודק דרכים אחרות. טיסה באווירון ונסיעה ברכבת נפסלו בשל הסבירות, שבאמצעי תחבורה אלה הבדיקות יותר תדירות וחמורות, ואילו נסיעה במונית הייתה בלתי אפשרית, שכן ברוסיה אסור למוניות לחרוג מרדיוס של 50 ק״מ ממקום רישומן. נותרה אפוא דרך אחת ויחידה והיא, שכירת מכונית פרטית עם בעליה כנהג. סופו של דבר היה, שבשעה שש בבוקרו של יום א׳, ה-31.7.88, חמקתי בהיחבא מחדרי במלון ״דנייפר״ שבקייב, חלפתי בשקט על פני שומר הסף של המלון, שתפקידו לפקוח עין על היוצאים ובאים. התיישבתי ללא אומר לצדו של ייפים במכונית, שאותה הוא החנה במתכוון מרחק מה מהמלון ולא ממש לידו. רעייתי, שלא רציתי לסכן גם אותה, נפרדה ממני כאילו עמדתי לצאת לדרך רחוקה ומסוכנת ולכל צרה שלא תבוא, אם, חס ושלום, יאבדו עקבותיי, רשמה על פתק את מספר המכונית...

מקייב לרפלובקה מובילה הדרך על פני יישובים רבים, מהם כאלה, ששמותיהם חרותים בתולדות עמנו כמו ז׳יטומיר ואחרים, המוכרים בגלל הקהילות העתיקות והמפוארות שקמו בהן כמו: נובוגרד - ווֹלינסק, קוריץ, רובנו. מרובנו פונה הדרך צפונה לכיוון סרני, ולידה יישובים המוכרים לאנשי רפלובקה. אף שאני מפגין שוויון נפש, כשאני חולף על פני פאתי העיר רובנו, עיר שבה ביליתי שנת לימודים בגימנסיה ״תרבות״, גל של חום עובר בכל חלקי גופי. אני ממשיך צפונה עובר את נהר ההורין ומגיע לקוסטופול. בכניסה שלט ענק, המודיע על חגיגות מאתיים שנה לקוסטופול. כמובן בלי היהודים, שלפני חמישים שנה מילאו את רחובותיה ובתיה. שלט דרכים מורה, שלשמאל הכביש נמצאת סטפאן. הכביש ישר כמיתר מתוח, מזכיר לי את כביש הסרגל מגידו-עפולה. כל אותו זמן אני מחליף דברים עם ייפים ומתברר, ששמו האמיתי איננו ייפים אלא חיים-אפרים והאווירה שהייתה טובה גם קודם לכן, נעשית אינטימית. אנו מדברים באופן חופשי וגלוי על ה״גלסנוסט״ וה״פרסטרויקה״, על יהודים ואנטישמיות ברוסיה, על המצב הכלכלי, על הארגון המכונה ״פאמיאט״ ועל ישראל. מגיעים לצומת סרני. כל השלטים מורים על מקומות המוכרים לי היטב, ימינה-לקלסוב ורוקיטנו, ישר-לברז׳ניץ, דומברוביץ וסטולין. אותה סטולין, שרוב יהודי רפלובקה והסביבה כולל אבי ז״ל היו חסידיו של הרבי, שקיים בה את חצרו. שמאלה-לקובל, אני מתחיל להרגיש בבית ומורה לנהג לפנות שמאלה. נדמה לי, שאני מכיר את הנוף, שנחרט בזיכרוני מאז, יערות עבותים, שדות מוריקים ועליהם ערימות תבואה אסופה, שטחי אחו ירוקים הנמתחים אל מעבר לאופק הרחוק, פרות וסוסים רועים בשלווה כפרית. הכביש אינו רחב

במיוחד, התנועה בו מועטה ואנו מתקדמים מהר "אני מעיר לייפים שלא יעבור את המהירות המותרת, כדי שלא נסתבך עם המשטרה. במצבי שלי - כך אני שח לו - זה בדיוק מה שחסר לי... ייפים מאט ואני יכול טוב יותר לעקוב אחר הנעשה סביבי. שלט גדול "וולדימירצקי ריון", איזור וולדימירץ, ולידו שלט קטן יותר ועליו: לוולדימירץ 25 ק"מ. לא הרחק מכאן אני נתקל לראשונה בשלט, הנושא את השם רפלובקה: "רפלובסקי לס-חוז לסנויה חוזייסטבו", שפירושו משק היערות של רפלובקה. ייפים כבר יודע, שזה שם העיירה, שאליה פנינו מועדות. הוא מאט כדי להקל עליי את הקריאה ומסביר לי את תוכן השלטים. שלט נוסף "לוביטה פרירודו" אהוב את הטבע. וסמוך לאחר מכן, הפנייה ימינה מהכביש הראשי. אנו חולפים על פני פסי הרכבת וה"סמולרניה" וניצבים בפאתי העיירה ליד השלט המכריז רפלובקה. אני מרגיש כאילו אבן כבדה נגולה מעל לבי. המשימה, שהצבתי לעצמי, היא עתה בהישג ידי ממש, לא חשוב מה יקרה מכאן ואילך. ייפים עוצר ומציע לי להצטלם ליד השלט. מצטלמים ותוך דקתיים אנו ליד ה"ווגזאל", שם אנו מחנים את המכונית ויוצאים החוצה.

בטרם הספקתי להתאושש ולעשות את צעדי הראשונים, מתקרב אליי נער, המחזיק סיגרייה בין אצבעותיו, ומבקש ממני - דווקא ממני - אש. ייפים מודע למבוכתי והוא פועל מהר. תוך שנייה, הוא שולף את המצית שלו ומדליק לצעיר את הסיגרייה. אני מבקש ממנו, שכל אימת שנצטרך לדבר, שהוא יהיה הדובר, כדי שלא ירגישו בזר המסתובב בעיירה. ייפים מעיר לי, שהוא אמנם יהיה הדובר, אלא שזה לא יפתור את בעייתי. לדבריו, הכול ממילא יודעים ומרגישים, שאינני אחד מהם. אני משלים עם המצב ומבין שאין מה לעשות. אנו מתקדמים ועוזבים את חבורת הנערים מאחורינו, ואני עוצר ועומד מול הרחוב הראשי של העיירה, כשתחנת הרכבת מאחוריי ומרגיש מיד כמוכה הלם. רפלובקה, שעזבתי על בתיה ורחובותיה, על אווירתה ורוחה, אינה קיימת עוד. היא כאילו נמוגה ונעלמה, מה שעיני רואות, היא עיירה אחרת, הנושאת אמנם את שמה, אך זרה לי לחלוטין, ואני זר לה ולתושביה. ייפים מבין את מבוכתי ואת המתרחש בלבי ומניח לי להתבודד עם מחשבותיי. אלה נודדות שוב לרחובה הראשי של רפלובקה מלפני חמישים שנה ויותר. אני נזכר: לאחר שהגעתי ל"מצוות", נהגתי ללכת בטרם עלה השחר בו לצדו של אבא ז"ל לבית הכנסת ל"מנין" הראשון, כשרגלינו דורכות על השלג הטרי שירד בלילה.

הולכים היינו כך בוקר בוקר ללא אומר ודברים ומאזינים ל"אנחות", שעלו מפתיתי השלג, שרגלינו מעכו; איך עלו ובקעו לאורכו של הרחוב קולות המתפללים בשבתות וקולותיהם של בולבה החזן ובניו ב"ימים הנוראים". ואולם כאמור, רחוב זה איננו עוד, אלא רחוב אחר בלתי מוכר לי לגמרי. לא רק פניו ומראהו של הרחוב אינם כשהיו, אלא שאני חש, שתוכו ונשמתו ניטלו ממנו. לפתע אני מבין, שהעיירה שלי לא הייתה רק אוסף מקרי של רחובות ובתים, אלא רחובות ובתים, שהיהודים הפשוטים שחיו ועבדו בה הפכו אותה לגוף חי עם לב, נשמה ושאר-רוח. כזו הייתה רפלובקה, שנחרטה בזיכרוני ונשמרה בלבי במשך כל השנים ועד לאותו יום א', שבו עמדתי עם ייפים אל מול רחובה הראשי וליד

ה"ווגזאל", הבניין, שבערבים היה הופך למוקד חברתי. כאן נהגה להתכנס, לפעמים כל ערב, שמנה וסלתה של העיירה, כדי לחזות ברכבת שבאה מקובל ופניה לסרני ואח"כ בזו, שנסעה בכיוון ההפוך. ה"קבלרים" הבוגרים יותר טיילו כאן על הרציף עם הבנות, שהגיעו לפרקן, וכולם יחד המתינו לאות. האות היה, כאשר צינלבסקי הניף את הפנס הבוהק שלו והרכבת האחרונה החלה לנוע לדרכה - או אז עמדו כולם, כשעיניהם נשואות לקרונות החולפים ולאור האדום בדופן האחורי של הקרון האחרון, שהלך והתרחק עד שנעלם בחשכה אפוף מסתורין. בכך תמה ונגמרה הפעילות היומית של העיירה והיא חזרה לנום את שנתה עד לתפילת השחרית של היום הבא. כך זה היה באותם ימים. עתה ניצב הייתי ליד תחנת רכבת אחרת לחלוטין, אחת, שנראתה לי עלובה ומגומדת. בצדה האחד, זה הפונה לרחוב הראשי, תמונה ענקית של לנין. ובאחר, זה הפונה לרציף, שלט: "סטנציה רפלובקה" וכרזה: "למפלגה - התבונה, הכבוד והמצפון". רק פסי הברזל השחורים עם משטחם העליון המבריק דמו במקצת לאלה, שזכרתי מתקופת הילדות.

מה בדעתך לעשות? שומע אני את קולו של ייפים שובר את השתיקה הממושכת. אני תוהה וחוכך בדעתי, ולבסוף אומר לו להתלוות אליי לסיור ברחובות העיירה. אני סובב והולך אנה ואנה חצי שעה, שעה, שעה וחצי ואינני מוצא ולו דבר אחד המוכר לי, לא עץ, לא בית ולא רחוב. ואז אני מחליט לבדוק, אם נמצא מישהו בעיירה, שחי וגר כאן לפני המלחמה. ייפים שוב נכנס לפעולה ועושה זאת בטקט רב וביעילות. הוא שואל עוברים ושבים, נכנס לבתים, אך התשובות כולן שליליות. לבסוף אנו פוגשים באישה שתינוק בזרועותיה, המשיבה גם היא לשאלתנו בשלילה, אלא, שלאחר שאנו מתרחקים ממנה קמעא, היא חוזרת וקוראת לנו ואומרת, כי נדמה לה, שישנה זקנה אחת, שמה קרוקובה, שמה מנישואיה הקודמים היה וישניבסקה, שחיה בעיירה לפני פרוץ המלחמה והיא מצביעה לנו על ביתה.

ייפים ואני ממהרים לשם. אישה צעירה מקבלת את פנינו בחצר הבית ואנו שואלים אותה, אם כאן גרה הגברת קרוקובה. אמנם כן, זה ביתה והיא הבת שלה. האם מותר לנו לשוחח עם אמה? - "בוודאי" היא משיבה, ומובילה אותנו פנימה, שם אנו מוזמנים לשבת. האם נראית צעירה מגילה ובעלת אינטלגנציה טבעית. דיבורה עירני ומסודר. לשאלתה מי אנחנו, משיב ייפים, כי אני דוד שלו, שבא הנה לברר, מה אירע למשפחתו בעת המלחמה. אני מרגיש מיד, שהזקנה איננה "קונה" את הסיפור על הדוד, היא שואלת אותי ישירות לשמי; ואני מחליט להסתכן ולחשוף את עצמי ואומר לה, שאני פינצ׳וק. על כך היא משיבה לי מניה וביה: "כן, אתה ליבקה ואחותך היא לאה". היא זוכרת היטב את היום, שבו לאה חזרה מהפרטיזנים, והיא - קרוקובה החזירה לה חפצים ודברים, שאמה מסרה לה למשמרת. היא מספרת בשטף ובפרוטרוט על ימי השואה. על ה"אקציה" הראשונה, שבה כונסו בני העיירה לפי רשימה, ובתוכה אבי ורייזל טננבוים. הם הובלו בדרך לסוכובולה. שם נרצחו, לאחר שנצטוו קודם לחפור את קברם. היא זוכרת את הקמת הגטו ואת חיסולו הסופי. הבתים של אז? כמעט כולם נהרסו

ואחרים נבנו תחתיהם, הרי חלפו כמעט חמישים שנה! קיימים הבית שלנו ושל טננבוים וכמה בתים לידם. בית הכנסת נהרס והבניין שבמקומו משמש "פוצ׳טה", בית-דואר. אנו משוחחים כך שעה ארוכה, אני שואל והיא משיבה בפרוטרוט ותוך הפגנת זיכרון מרשים. היא מכבדת אותנו בתה, עוגיות, לחם, חמאה, וריבה ופירות מהגינה שבחצרה. ואנו ממשיכים לחפור בנבכי העבר הנורא. לבסוף אני מבקש לצאת לסיור מחודש ברחוב הראשי, כשחתנה מתלווה אליי, ואנו מגיעים הישר לבית שלנו. הוא דופק בדלת ומציג אותי בפני הנוכחים: "זה בנם של הבעלים הראשונים - של הבית הזה... בא לבקר בעיירה. מותר לו לראות"? "כן", באה התשובה המהוססת משהו, "פוזז׳אלוסטה". אני חוזר ובודק את הבית בעין יותר בוחנת ונוכח לראות, שזה אכן הבית שלנו, ביתם של מאיר ורייצה פינצ׳וק ז"ל, שבו גדלנו, לאה ואני. אני יוצא לחצר האחורית ולחזית שני הרחובות, שבפינתם הוא ניצב, רואה את הלוחית עם שמות הרחובות: האחד - אוליצה קומוניסטיצ׳נאיה; הלוחית השנייה נושאת את שם המשורר האוקראיני טרס שבצ׳נקו. אני יוצא ובודק את בית דודי, דוד טננבוים, ומוצא גם בו שאריות מאותם ימים, או כך לפחות נדמה לי.

מכאן אנו מטיילים לאטנו לכיוון הווגזאל. כן, הבית הנושא שלט "אפטקה", בית מרחקת, נשאר מאז. לידו בית קפה ולאחריו "מגזין" לצרכי- בית ולבוש ולידו עוד אחד, שבו דברי אוכל ומכולת, בערך במקום, שבו עמד בית קויפמן פורטנוי. הפוצ׳טה, (לשעבר אתר בית הכנסת) ממול ולצדה ביתו של שמחה ברט. כך אני ממשיך לאורך הרחוב הלוך ושוב, הלוך ושוב ומנסה לבחון ולבדוק את הבתים ואח"כ חוזר לביתה של קרוקובה. עכשיו, כשאני מתמצא קצת יותר ב"גיאוגרפיה" של המקום, אני נוכח לדעת, שביתה נמצא בפינת הרחוב, שבקצהו ניצב פעם בית הספר "תרבות" ליד השוק. השוק אינו קיים עוד, אבל הרחוב, שבו נמצא ביתה, נקרא אוליצה רינקובה, רחוב השוק. הנכדה של קרוקובה קטפה בינתים תפוחים מעצי הגינה ומגישה לי אותם בשקית. מצטלמים. קרוקובה מזכירה לי, שאדאג לכך, שלאה אחותי תכתוב לה. ייפים דוחק בי בעדינות ואומר, שזמנו אוזל, רצוי שלא נקלע בדרכים בשעות לילה מאוחרות. אנו נפרדים ממארחינו ונוסעים חזרה לקייב, שאליה אנו מגיעים לאחר שבע שעות של נסיעה. אני מודה לייפים על כל שעשה עבורי ומשלם לו בעין יפה. הוא לוחץ את ידי לשלום ואומר לי "רבים פה מאמינים, שהישראלים הם גזע נועז ואמיץ. היום נוכחתי לדעת, שכנראה זה אמנם כך". "מז וע", אני שואל אותו לתומי, והוא משיב: "בנסיעה שעשית היה לא מעט סיכון, אך התנהגת בשקט ובשוויון נפש". אני מודה לו על המחמאה ואנו נפרדים לשלום.

לילה ראשון שלי לאחר רפלובקה ואני בקומה החמישית של מלון "דנייפר". נקודת זמן, שעבורי מתחילה ממנה מעין ספירה חדשה. מעגל חיים נסגר ואחר, חדש, זה עתה התחיל. כל שיתרחש בעולמי הקטן מכאן ואילך, יהיה כך וכך ימים, חודשים, או שנים מיום הביקור שלי בעיירה.

אינני יכול להירדם ואני מתהפך במיטתי אנה ואנה, יורד בשקט וצופה דרך החלון. העיר נמה את שנתה אין כל תנועה ורק אורות בודדים של פנסי רחוב

נראים פה ושם. מרחוק נראה קטע מכסיף של הדנייפר, נהר אדיר מים. כאן, באותו מקום ממש, הקרוי "באבי-יאר" נטבחו למעלה ממאה אלף מבני עמנו. ספי העולם לא נעו והדנייפר המשיך לזרום באפיקו, כאילו ולא קורה כלום. במקום, שבו בוצע הפשע הנורא, ניצב פסל מלאכת מחשבת, ואלפי תיירים ובני נוער מבקרים בו. על לוח הנחושת הם קוראים, שהוא הוקם לזכרם של "מאה אלף ויותר של אזרחים סוביטיים..." אין כמובן זכר ליהדותם של אותם אזרחים אומללים. עוד מעט יפציע השחר ואני טרם מצאתי שינה לעיניי.

לפתע, כאילו בבת אחת, אני מודע לסיבה האמיתית, המדריכה את מנוחתי. מצפוני כאילו לוחש לי: "איך זה קרה, שלאחר כל המאמץ שעשית, לא טרחת לעלות לקבר הוריך, המקום שבו נטבחו חבריך וכל בני העיירה"? שאלה זו אני מרגיש, לא תניח לי לעולם, ובו במקום אני מחליט כמעט בדלית ברירה, לנסוע פעם נוספת ולעלות לאותו מקום בדרך לסוכובולה. אני ממתין עד שאשתי מתעוררת ומספר לה על החלטתי ואנו מסכמים, שהפעם הזאת גם היא תתלווה אליי.

יומיים לאחר מכן אנו במינסק, במלון ענק, הנושא את השם המוזר כלשהו "פלנטה". אני מתחיל לחפש מישהו, שיסכים להסיע אותי פעם נוספת לרפלובקה. בעזרתו של ידיד, שהכרנו באותו טיול, יעקב ויסמן מנתניה, אני מכיר את סרגיי, המוכן בעבור תשלום נאות להירתם למשימה. אנו בודקים את המפה ואני מראה לסרגיי את הדרך, שעלינו לעשות ואת המקום, שאליו עלינו להגיע וממנו לחזור באותו יום. סרגיי עוקב אחרי וחוכך בדעתו ולבסוף אוחר לי, שהמחיר הוא לא פחות משלוש מאות וחמישים רובל, טבין ותקילין. שלוש מאות וחמישים רובל הוא סכום, השווה לשני חודשי משכורת שלו, אך אני מסכים ברצון להצעתו. אנו נדברים להיפגש למחרת בשעה רבע לחמש בבוקר. בשעה היעודה אנו ניצבים שנינו, רעייתו ואני, בגשם שוטף כשמטרייה בידנו וממתינים לסרגיי. הוא מאחר קמעא ולרגע אנו חרדים, שמא התחרט ולא יבוא, אך הוא איננו מאכזב. שומר הסף של המלון, שהפעם, לאכזבתנו הרבה, עוקב בחשדנות גלויה אחר האורחים המוזרים, היוצאים בשעה כזו מהמלון ועומדים בחוץ בגשם. הוא צופה במכונית המתקרבת ורואה אותנו נכנסים לתוכה ונבלעים בחשיכה.

בשפה הרוסית הענייה שלי, אני מנסה לקשור שיחה כלשהי עם סרגיי. סוף סוף נצטרך לבלות יחדיו כעשרים שעות ואין זה סביר, שנגזור על עצמנו שתיקה. תחילה הוא נוהג איפוק וזהירות, אך לאט לאט המחיצות נופלות ואנו מגלגלים דו-שיח ער וגלוי כמו עם ייפים. הוא יודע, שאנו יהודים ומדוע ולאן אנו נוסעים. הוא גם מודע לעובדה, שאין לנו היתר לנסיעה, אך מרגיע אותנו, שמזה זמן מה הרצועה הותרה במידת-מה ומירב הסיכויים הם, שלא נתקל בדרכנו במשטרה או במחסומי דרכים. אני מתעניין בו ובמשפחתו והוא מספר לי שנולד בסלוצק. זו העיירה, שעליה חובר הפזמון הידוע, "סלוצק אוי סלוצק מיין שטעטעלע", ושם קבורים הוריו. הואיל והיא שוכנת על המסלול שלנו הוא מציע, שבדרכנו חזרה נעצור במקום לשעה קלה, הוא יפקוד את קבר הוריו, ואילו לנו הוא יראה את

קבר האחים של יהודי סלוצק והסביבה. אנו חולפים על פני סלוצק עוד בטרם אור וממשיכים הלאה ומגיעים לאיזור הביצות הנרחב של נהר הפריפט ויובליו הרבים. הדרך קשה והנסיעה אטית מאוד, ואני חש, כי מתברר לסרגיי, שבמחיר שנקב, הוא עשה עמי מקח טעות. כבישי האבן הגסים, שבהם אנו נוסעים עתה - כך הוא מסביר לי - הונחו בזמן המלחמה בחיפזון ע״י אלפי שבויים גרמניים, כאשר הצבא האדום החל הודף את הפולשים מערבה ונע בעקבותיהם. אינני רוצה, שסרגיי יתעצב על היום בשל מקח הטעות, ואני רומז לו שאל לו לדאוג, שכן הכל יבוא על מקומו בשלום.

סוף סוף אנו יוצאים מאזור הביצות וחולפים על פני עיר ששמה דוד-גורודוק. סרגיי איננו יודע להסביר לי מיהו אותו דוד, שעל שמו נקראת העיירה. אנו ממשיכים וחוצים את נהר ההורין ומגיעים לסטולין. עושים עוד כחמישים ק״מ בצדו השני של הנהר ונכנסים לדומברוביץ ומשם לברז׳ניץ ושוב לסרני, אלא שהפעם מצד צפון ולא מדרום. סרגיי עוצר בתחנת דלק ומגלה, בינתיים, שבעקבות הזעזועים החזקים והבורות הרבים, שחלפנו על פניהם בכביש האבן, נשבר לו פנס אחד וחלק אחר של הרכב התערער ותלוי על בלימה. הוא מתקן את מה שניתן באופן פרוביזורי ואני מבטיח לו לשאת בהוצאה. אנו שוב על כביש סרני-קובל וסרגיי מתפעל מהנוף העשיר והיפה. תמיד חשב, שאין עוד מקום יפה כמו האיזור, שבו נולד וחי, אך עתה נדמה לו, שאיזור זה יפה יותר ותוך שהוא נגרר בהתלהבותו מהנוף, הוא שואל אותי: ״מקום כ״כ יפה, היית מוכן לחזור ולגור בו״? ״אמנם כן״, אני משיב לו, ״המקום, סרגיי, יפה, יפה מאד...״ ואינני מתיחס לעניין המגורים. הוא מבין, שהשאלה לא הייתה במקומה והשיחה בינינו נקטעה לזמן מה.

כשאנו מגיעים לרפלובקה, אני מורה לו היכן להחנות את המכונית, ליד ה״ווגזאל״, כמובן. מכאן אני הולך ל״מגזין״ וקונה לקרוקובה מתנה ומשם הישר לביתה. היא מופתעת מהביקור החוזר הלא צפוי. אני מנסה להרגיעה ומסביר, שבאתי פעם נוספת, מכיוון שגם רעייתי רצתה לבקר בעיירתי, וכי אני רוצה בהזדמנות זאת לבקר במקום ההוא בדרך לסוכובולה. היא קוראת לבת וזו עולה אתנו למכונית ותוך מספר דקות אנו במקום. גבעות, שדות זהובים וקמה שהבשילה. חורש ולידו מצבת אבן, עליה נרשם בצבע אדום:

ההלך בדרכים -
במקום זה נרצחו ע״י הפולשים הנאציים
בסיועם ועזרתם של אוקראינים
2500 אזרחים סובייטים

שוב ״אזרחים סובייטים״, מבלי להזכיר, שהיו אלה יהודים, יהודי רפלובקה והסביבה. אני שואל את הבת, היכן המקום המדוייק, שבו בוצע הרצח, והיא מצביעה על דרך העפר העולה לתוך החורש. אנו מתקדמים בצעד אטי ותוך

שתיקה מוחלטת. אני צועד ראשון ומאזין לרחשו העמום של החול, שעליו אני דורך. זה החול ואלה רגבי העפר, שעליהם צעד אבי בדרכו האחרונה. כאן הוא צעד מוקף שומרים חמושים, צמאי דם ושונאי ישראל. אלה המכונים במצבת הזיכרון "אוקראינים לאומנים פשיסטים". מגיעים למקום. הוא מגודר בגדר עץ נמוכה - ואף שמאז חלפו כמעט חמישים שנה, ניתן להבחין בבירור בתל שנוצר. גם העשב, שצמח עליו, נראה שונה מזה שמסביב. הבת של קרוקובה וסרגיי משוחחים ביניהם בלחש ואני שומע במקוטע ורק לסירוגין את דבריה. בעיירה סיפרו - כך היא שחה לו - שלאחר הרצח נהגו לפקוד את המקום איכרים מהסביבה ולהוציא את הגופות ולחפש שיני זהב וטבעות. בלא משים אני מפנה ראשי אליהם והם קוטעים מיד את דיבורם. אני נשען על הגדר ומאזין לרוח המהלכת בין צמרות העצים שמעל ולשקט הטעון. - כך נדמה לי - זעקות שבר הבוקעות מלמטה.

כאן, על אם הדרך לסוכובולה, מקום עלום ושכוח אל, שלא שם לו ולא תואר; כאן נחים בו מנוחת נצח יהודי עיירתי, רפלובקה.

הביקור

יהודית מוצ'ניק לבית לשץ'

בחודש מאי, 1989, נסענו אני ובעלי לביקור אצל קרובים ברוסיה בעיר המילניצקי. בחמילניצקי פנינו ל"אוביר" וקיבלנו אישור כניסה לרפלובקה, ולמקומות נוספים, כגון: לבוב וברסט.

ביקורנו הראשון היה בעיירה שלנו, רפלובקה, שם נמצא דודי בריל. יהודי יחיד במקום, הגר שם עם בני משפחתו. נסענו באוטובוס וזה ארך יום שלם. היה מאוד מעייף ומרגש. עברנו הרבה יישובים המוכרים לנו היטב, כגון: רובנו, זדולבונוב, סרני, אנטונובקה, וולאדימרץ, אוליזרקה וכל הכפרים שבסביבה. לעת ערב הגענו לרפלובקה, אל תחנת-הרכבת.

היינו נרגשים ומלאי כאב, על שאין אנו מכירים את מה שהיה בעבר. כיצד להגיע אל בית דודי לא ידענו, אם כי הוא נמצא קרוב מאוד לתחנת הרכבת. הגענו אליו בעזרת איש זר. את הפגישה עמו קשה מאוד לתאר. היו הרבה דמעות וגם רגשות של שמחה. את רפלובקה אי אפשר להכיר. הבתים התגמדו, כאילו שקעו באדמה ומבכים את אלו, שגרו בהם ואינם כיום. אני עוברת ליד כל בית וזוכרת היטב של מי היה הבית. לא רואים פנים מוכרים ואף אחד לא מכיר אותך. העיירה הקרובה כל כך ללבי, אשר בה ביליתי את ימי ילדותי ואת ימי נעוריי עם חברים וחברות, נראית לי זרה לגמרי. זהו כאב שחותך את הלב כבסכינים. ראיתי את ביתי, שבו גדלתי בתוככי משפחה חמה. בית שנבנה על ידי אבי ז"ל ולא יכולתי להיכנס פנימה. גרה שם משפחת דמבובסקי. אבי המשפחה הזמין אותנו להיכנס. לא יכולתי, לא עמד בי הכוח.

ברוסיה נמצאות כיום שתי משפחות מסטרה רפלובקה. לייבל שניידר, אשר גר עתה בברסט ושירמן גרישה, שגר בלבוב. היינו אתם בקשר ונפגשנו, כולנו, ברפלובקה אצל דודי, כדי שנעלה כולנו יחד אל קבר האחים. עלינו אל השטח, שהוא קבר האחים, שבו נהרגו ונרצחו קדושינו. היה זה רגע מאוד כואב ומרגש. להיות שם, אחרי שלושים ושתים שנים, לעלות על קבר אבות, אי אפשר לתאר זאת, אין מלים. זו חרטה, זה כאב, אלה תמיד ילווני. למה? למה זה הגיע להם? נטשנו אותם וברחנו כדי להציל את נפשותינו. אויה לנו, זה קרה, ואת הנעשה אין להשיב. הכאב יישאר. אמרנו "קדיש" ו"אל מלא רחמים" והנחנו פרחים. יצאנו משם שבורים, כאילו כל זה קרה עכשיו.

למחרת באו אלינו, המזכיר השני של המפלגה הקומוניסטית מקוזניצ'ובסק, עיר שהוקמה במקום הכפר ווארש, שהיה על יד סטרה רפלובקה והביא עמו תוכנית להקמת אנדרטה, שהם עומדים להקים לזכר קדושינו. כיום נמצא שם שלט, הניצב על אם הדרך, ביער. כתוב עליו באוקראינית: "במקום זה נרצחו ע"י הפולשים הנאציים בסיועם ועזרתם של אוקראינים 2,500 אזרחים סובייטים".

האנדרטה המתוכננת תוצב ביער, ממש על שטח קבר האחים, שכה קדוש הוא לנו. ראינו את התוכנית. שאלו, אולי אנחנו רוצים לשנות משהו. לא היה צורך בשינוי התוכנית המקורית. היא מרשימה וגדולה. כשביקשנו מהם להוסיף לכתוב, שפה נרצחו יהודים, תושבי רפלובקה והסביבה, הוסבר לנו, שכדי שהאנדרטה תעמוד בשלימותה ולא תיהרס, רצוי לא לכתוב "יהודים", היות שהאנטישמיות גדולה מאוד. והראיה, כשביקרתי בשנת 1956 היו שם שלוש גבעות. עכשיו, זהו שטח ישר. גידרו אותו ונטעו בו יער. הסיבה היא, שהגויים חפרו בקברים וחיפשו שיני זהב. כשהצענו להם עזרה כספית, הם ענו שאין צורך. יש להם קרן (פונד) מתקציב הממשלה וגם אזרחים נתבקשו לתרום להקמת אנדרטאות. ברובנו ובקייב כבר הקימו אנדרטאות.

זה כל כך כואב לי, שאנו, פה בישראל, שרידי המשפחות הקדושות שהושמדו, במשך למעלה מארבעים שנה לא הקמנו אתר הנצחה, ואף לא הוצאנו ספר לזכר יקירינו. אולי השנה, בעזרת אלוהים, נזכה להוציא ספר, ואולי מצפוננו יתחיל להציק לנו ונקים גם מצבה. הכל תלוי בנו. לעצם העניין, הרי מקובל בכל משפחה יהודית להציב מצבה לנפטרים.

דודי בריל, שחי ברפלובקה, ברח מהבורות, כשהתחילו לירות ביהודים ולהשמידם. כך ניצל ממוות. הוא היה עד במשפט של האוקראינים ימח שמם: פנאסיוק, פאלאמרצ'וק וסמורודסקי. המשפט התקיים בוולדימרץ. במאמר בעיתון בשפה האוקראינית, מתואר מהלך המשפט.

בתו הבכורה של דודי פעילה מאוד בהקמת האנדרטה. ובכן, יקיריי, האנדרטה אמורה להיות מוכנה בנובמבר, כבר התחילו לעבוד. אם תרצו לצאת במשלחת אל טקס הפתיחה, מסרו לי את כתובתכם הנוכחית, תאריך ושנת לידה ויישלחו לכם אישורי כניסה לרפלובקה. אני מבטיחה לטפל בזה, כדי שתקבלו הזמנות משלטונות ברית המועצות.

הגבעה ההיא

עדה סידלמן לבית פוגץ'

יעקב ביקש ממני למסור רשמים מהביקור שלנו ברפלובקה. אחרי מוסקבה לנינגרד וקייב, הגענו לרובנו. רובנו עיר גדולה ויפה בהשוואה ללוצק וקובל. ב-27.5.90 בבוקר יצאנו מרובנו, לרפלובקה. התיישבתי ליד החלון ומבטי שקוע בנוף עצי לבנה גבוהים, עצי אלון רחבים, שרך גבוה וצמחייה עבותה לאורך כל הדרך. חולפים אנו על פני שלט "קוסטופול", הלב נצבט. עיירת יהודים עם נוער ציוני וקיבוץ הכשרה. ועכשיו אין זכר ליהודים, יושבים בה השכנים הגויים לאחר שהם רצחו וירשו אותם. עוד עיירה יהודית, ברזנה, גם יהודיה נרצחו. חולפים אנו על פני עוד שלט, המראה את הדרך לקובל. בהמשך הדרך מגיעים ללוצק, אחר-כך לסרני. וכך עולים הזיכרונות ובלב מועקה, מתקרבת אני לנוף ילדות מוכר.

רפלובקה שלי, מה אהבתי אותך ואת שנותיי היפות ביליתי בך, ומה חלמתי לחזור ולראותך. כל שנותיי פה בארץ לא שכחתיך ובחלום אלייך חזרתי תמיד. ועכשיו באה אני אלייך, לעלות לקבר אחים, שטמונים בו היקרים לנו מכל, הורינו אחינו ואחיותינו. גיא הריגה גדול.

נכנסנו לרפלובקה. אני לא מכירה את הכניסה, לא יודעת מאיזה צד באנו, זר לי ושונה הכל. אני שואלת את חנה'לה, איפה אנו בדיוק. אומרים לי, שזה השוק. זכרתי את השוק, שהיה על יד בית ספרנו. מסתבר שזה שוק חדש. איפה תחנת הרכבת עם הרחבה הגדולה בחזית והחנויות סביב לה? לצדי תחנת הרכבת, בנין קטן ומוזנח, רק בחלונות נשאר משהו המזכיר את התחנה שהייתה. אני לא מאמינה למראה עיניי. הזו תחנת הרכבת, שהייתה גדולה ויפה, גאוותה של רפלובקה? אני ממשיכה לחפש ולשאול איפה חנותו של דודי יצחק פוגץ', שעמדה בפינת הרחוב הראשי, ה"ספולקה", החנויות של ברזניקים, ביתו של דויד קויפמן. אין זכר לאנשים ולחנויות, הרחובות כה שונים וריקים. רפלובקה שלי הייתה עיירה יפה, שבה יהודים יקרים ונוער תוסס ושוקק ברחובות. היינו מבלים בתחנת הרכבת בעת שהרכבות הגדולות נסעו לקובל, לורשה. עמדנו בצד השני, עד שהרכבות עברו ביעף, ברעש גלגלים חזק. במחשבה נסענו גם אנו למחוזות רחוקים לא ידועים.

מתחילים אנו ללכת ברחובות ומנסים לזהות בתים, שגרו בהם יהודי רפלובקה, שאת כולם הכרתי. ברחוב הראשי אני לא מזהה אף בית. בניין בית-הכנסת משמש עכשיו כבית-הדואר. אני מחפשת את ביתם של פנינה ברט, שעמד על יד בית הכנסת. בחזיתו עמדו שני עצי לילך, אין זכר לעצים. הרחובות ריקים מאדם, ידעו שאנו צריכים לבוא, התושבים פוחדים מהשאלות שנשאל.

אנו מתחילים להסתדר לקראת המצעד בעקבות אותה הדרך, שבה צעדו יקירינו בדרכם האחרונה. כשלושים איש צעדנו ובידינו זרי פרחים. צועדת אתנו גם אישה נוצרייה עם בתה והן נציגות של העירייה. גם משפחת שניידר, יוצאת רפלובקה, הצטרפה אלינו. גם הבת והנכד של בריל, היהודי היחידי, שגר

ברפלובקה כל השנים, הצטרפו. מה רב הכאב בלב. כל צעד, שאני פוסעת, עומדים לפניי יקיריי, רואה אני אותם כה ברור.

צועדים אנו בשקט. בסוף הדרך ניצב שלט עץ. זו המצבה, שהעמידו הרוסים. זר עלוב עשוי מפרחי פלסטיק, נשען עליה. על השלט כתוב באוקראינית, "עובר דרך, בעברך כאן, עצור, הרכן ראש, כאן טמונים 2,500 אזרחים סוביטיים, שבשנת 1942 נרצחו על ידי הנאצים והאוקראינים הלאומנים". אנו נעצרים על יד השלט, היד רועדת בנגעי בעץ. רוצה אני להתייחד עם המצבה הזו, לוח העץ לא אומר לי כלום. שם בפנים בהמשך השביל, שם שוכבים יקירינו, מתחת לגבעה די גדולה, מכוסה בצמחייה, ומסביב עצים גבוהים. המקום מגודר ונראה שמור.

מסתכלת אני לשמים הכחולים, בלבי כאב חד. אתם, השמים, צריכים להיות אדומים מבושה. היאך נעשתה הזוועה הזאת? עדים הייתם לרצח המתועב של נשים, זקנים וטף, חפים מכל פשע. רק בגלל היותם יהודים נרצחו. שום דבר לא נע ולא זע. הטבע עושה את שלו, הכל כה ירוק ושלווה מסביב. אנו חסרי-אונים, עומדים על יד קבר אחים בגיא ההריגה הזה. הנחנו פרחים על אדמת הגבעה. אריה פינצ׳וק קורא שם משפחה אחר שם משפחה, ומדליקים נר זיכרון לזכר יקירינו. "קדיש יתום" פורץ מפי כולנו. כואבים ומאובנים עומדים אנו סביב הגבעה. כרעתי ברך על גבי הגבעה וחפרתי בה עמוק. מילאתי שקית חול, על מנת להעמיד להם מצבת-עד פה בארצנו היקרה, שהם כה אהבוה וחלמו להגיע אליה. בשירת "התקווה". סיימנו את ביקורנו בגיא ההריגה.

חזרנו לעיירה. הלכנו לבקר גם בבית-העלמין הישן. רוב המצבות הרוסות והפוכות. באחדים מהקברים היו חורים גדולים, שדרכם חדרו גויים פנימה לחפש שיני זהב. שטח בית-העלמין קטן, כי הגויים בנו על חלקים משטחו את בתיהם. התפזרנו למקומות שונים בעיירה, כל אחד כדי לחפש את ביתו. את הדרך לביתי לא הכרתי. אריה פינצ׳וק הראה לי כיצד להגיע. הסביבה לא הייתה מוכרת והיא כה שונה. לולא היה שם ביתו של סוקול, שעמד מול ביתנו, לא הייתי בטוחה שזהו ביתי. הלכו אתי, רוחלה וחייקה, הנכדות של סוקול. חיפשנו כניסה לבית. דפקנו מכל הצדדים ולא מצאנו כניסה. לבסוף יצאה אישה ופתחה את הדלת והזמינה אותנו להיכנס. היא ביקשה מאתנו לשבת, ידעה מי אני, ושאלה: "את גרת כאן"? בדמעות בעיניה סיפרה, שהיא אלמנה ולה שלושה ילדים והיא גרה בבית כעשרים שנה. היא יודעת מה קרה כאן. ביקשתי לראות את החדרים בפנים. נכנסתי לחדר השני, התקרר והקירות סגרו עליי, שום דבר לא הזכיר את ביתי. הרגשתי חנק בגרוני ודמעות ירדו מעיניי הודיתי לה ומהר יצאנו מהבית, ברחתי כמו מאש.

המשכנו להסתובב ולחפש בתים. הבית של חייקה ורוחלה עומד על תלו. פעם הייתה שם תחנת קמח, היום הוסיפו קומה הקימו בית חרושת. זיהינו עוד כמה בתים. רוב הבתים עומדים על תלם, הם פשוט שקעו ונראים קטנים ועלובים.

כשחזרנו לאוטובוס, התאספו כמה גויים סביבנו, ראו שאנו הולכים עם שקיות ומחלקים מתנות. כששאלנו אותם על משפחותינו, הם לא ידעו דבר. הם היו קטנים וההורים כבר לא בחיים. ביניהם היה גוי אחד, שדיבר יידיש.

כששאלנו אותו כיצד למר יידיש, הוא סיפר, שבהיותו ילד התחיל לעבוד אצל משפחת סטפנסקי החייט וגדל בביתם. כששאלתי אותו מה עם משפחת סטפנסקי, איפה שלמה, שהיה בן כיתתי, הוא לא ידע דבר.

בין כל הגויים, הייתה גם אישה אחת, יהודייה מפוליץ, שעוד בתור נערה התאהבה בבחור בכפר והתחתנה אתו. זוכרת אני את המקרה שלה. הוריה ישבו "שבעה" בעקבות המקרה. היא סיפרה, שבזמן ההרג גם אותה באו לקחת. שכנה טובה הצילה אותה. בעלה נטש אותה לפני שנים רבות, ילדים לא היו לה. היא ערירית וחיה בכפר. יש לה בית, גן ופרה. היא ביקשה, שבת-דודתה, אטה קרוק, מת"א תשלח לה הזמנה, היא רוצה לחזור לעמה.

רפלובקה ענייה ועלובה. את מחיר הפשעים הם כבר משלמים והעונש גדול. הקרינה מצ'רנוביל ומהכורים בסביבה אוכלת אותם. אין בלבי רחמים עליהם. ואני הן השתוקקתי בכל מאודי, להיות ולראות לו פעם אחת, את רפלובקה שלי, ואולי לסגור מעגל.

עכשיו אני רוצה למחוק מזיכרוני את הבית ואת העיירה, אבל זיכרון הגבעה שם, בגיא ההריגה, יהיה עמדי תמיד.

יום אחד ברפלובקה ומספר מלים לאוהביה

ד"ר יעל ישראלי
בת חיה גרובר ודוד זסלבסקי

אני מעט נבוכה לדבר בפניכם, כי מי אני הקטנה, שנולדתי בארץ, שאבוא לאמר לכם דברים. אבל לא אכחד, שאני גם שמחה להזדמנות הזאת, ויש לכך שתי סיבות:

סיבה אחת - אני רוצה לענות לשאלה שרבים שאלו אותי לפני נסיעתי - למה את נוסעת? ובאמת - למה?

בפגישה הראשונה של קבוצת הנוסעים לרפלובקה, שאל אותי מישהו - ומניין את? - ואני נולדתי כאן, ברחובות, ומה אשיב לו? - אמרתי, אמי הייתה מרפלובקה. ואז נשאלתי - איזו, רפלובקה ה"חדשה" או ה"ישנה"? - שתקתי. זו רפלובקה שלי, כפי שנרקמה - נבנתה במחשבותיי, ברגשותיי, בחלומותיי.

והסיבה השנייה - בסיומו של המסע, בדרכנו חזרה עלו בי דברים, שמאוד רציתי לומר לאותם אנשים, שהייתי אתם ברגעי ההתרגשות הגדולה, שהעניקו לי מזיכרונותיהם, שחשתי את כאבם. בזמן המסע לא נוצרה הזדמנות מתאימה, ולכן אומר לכם זאת הערב.

במשך לילה ארוך, טלטלה אותנו הרכבת, בדרך למוסקבה, כשאנו משאירים שוב את רפלובקה רחוק מאחורינו. איש איש ומחשבותיו. פתאום - אחרי כל כך הרבה שנים - נפרמו קצוות של חוטים עדינים שצריך עכשיו לחבר מחדש. איך נחיה עם חוויית הביקור? איך יהיה מכאן והלאה?

ומה שעלה בדעתי הוא, שהמסע לרפלובקה לא התחיל וגם לא הסתיים במאי 1990.

בשביל אנשי הקבוצה היה זה מסע מלשון נסיעה, אבל גם משא כבד, משא שהם נושאים עמם לאורך השנים. משא של זיכרונות, של געגועים, של אהבה גדולה, של כאב. משא של חלום שלא ניתן להיפרד ממנו.

החלום שלי היה, שסבי וסבתי יבואו אליי ויהיו אתי בביתי שלי, כפי שזה מגיע לכל ילדה, שיהיו לה סבא וסבתא משלה.

נדמה לי שאצדק אם אומר, כי בבית הוריי לא הפסיקו אף פעם לחכות לסבא ולסבתא, גם אחרי שכבר ידעו, שהם לעולם לא יבואו.

לי, שהייתי ילדה, מעולם לא אמרו אם יבואו או לא יבואו. אבל בהדרגה - נולדו בי געגועים למשפחה האהובה, ונולד בי חלום, מצויר בצבעים של אהבה וצער, שנלקחו מספוריה של אמי. היא סיפרה על העיירה, על תחנת הרכבת, על היער, על פירות, על פרחים ועל צבעים שלא הכרתי, על הבית ועל החיים בתוך הבית. היא סיפרה על הזיכרונות הטובים והפחות טובים, כמו בריחות ליער, שמות גנאי ברחוב וכו'.

לאט לאט הפך החלום המתוק לחלום של כאב - אולי סמל אישי שקושר אותי עם שואה לאומית בלתי-נתפשת. וכך יחד עם החלום המוזר, שיום אחד יתרחש נס וסבא וסבתא יבואו אליי, לבית שלי, הלך ונרקם חלום אחר - לבוא אל העיירה, לראות במו עיניי את השלט המודיע על התחנה הנכונה - רפלובקה. לעמוד מול הבית ההוא ולאמר: הנה זה בית אמי, זה הבית של סבא וסבתא, וכאן עומדות רגליי, כי רפלובקה איננה רק אגדה. אמנם היה הייתה רפלובקה.

והנה התברר, שיש לי אחים חולמים ואחרי כל כך הרבה שנים ניתן להגשים את החלום.

לא היה קל להחליט לנסוע, כי יש חלומות שהם כה אמיתיים, עד כי מפחיד לממש אותם. אבל הרצון גבר על החשש ועכשיו אין לי ספק, ובלי שום קשר לבית שמצאנו או לא מצאנו - רפלובקה הייתה שם.

המישור הירוק, היער ותחנת הרכבת היו דומים לתמונות שנרקמו בדמיוני לפי סיפוריה של אמי.

ולא הייתי ברפלובקה לבדי. היו אתי רבים , אלה שהגיעו ואלה שלא זכו להגיע ומכח אהבתם של הזוכרים, ובזכות חלומותיהם של חבריי למסע - קמה רפלובקה מתוך שרידיה ועלבונה ועמדה לנגד עיניי במלוא יופיה וחנה, כאלו רצתה לפצות את השבים אליה.

רגלינו עמדו שם, בבית הקברות הישן, ההרוס וביער ליד הבור, שבו טמונים יקירינו.

ואני, שנולדתי ברחובות, עמדתי שם על קבר-לא-קבר של בני משפחתי, על האדמה הזכה ההיא וידעתי, כי זאת ההוכחה לכך, שלא רק רפלובקה קיימת ועומדת, אלא שהיא תמשיך ותקום כל יום מחדש בלבותיהם של החולמים אותה, כאן בארץ ישראל.

כי זה החלום וזה פשרו: מי שפקד את הבור אליו נורו יקיריו, כאילו נתן בהם

רוח והחיה אותם, והניח אותם על אדמתם, כאן.
הערב אני רוצה להודות לכל אלה, שבמשך ימי המסע שיתפו אותי בכאבם, בסבלם, בחלומם ובסיפורי גאוותם על הקורות אותם, על העיירה שממנה באו, שממנה באה אמי, אשר כה הרבתה לספר עליה.
אני מבקשת מכם חבריי למסע - אם מותר לי לבקש מכם ואם תוכלו - היו גאים בזיכרון והיו גאים גם בכאב - כי מהם נבנתה הארץ והיא האדמה האמיתית שממנה אנו צומחים.

הביקור בסטרה רפלובקה
שמואל אפרת (אפלבוים)

בתחילת דבריי, הרשו לי למסור לכם מספר הודעות:
א. דרישת שלום חמה ליוצאי רפלובקה והסביבה, ניצולי השואה, מאייזיק פירט, פרטיזן מהולל, שפעל ללא-חת במלחמה נגד הגרמנים.
כעת הוא חי עם משפחתו במוסקבה. לפני כחמש עשרה שנה הוא השתחרר מן הצבא בדרגת "פולקובניק" ועובד מאז כמהנדס אזרחי בעיריית מוסקבה בתור ראש צוות תכנון.
ב. בעיר פרם שליד הרי אורל חי עוד חבר מהפרטיזנקה, יוצא סטרה רפלובקה, זלמן שירמן שמו. אותו לא פגשתי, לדאבוני, בגלל המרחק הגדול למקום מגוריו. במכתביו אלי הוא מוסר דרישת שלום לבני עיירתנו, לידידים ולמכרים.
ג. איוואן איוואנוביץ קונצ'יה, מפקד יחידת הפרטיזנים באיזור רפלובקה, שבה שירתו יהודים גם מסטרה מרפלובקה, מז'ילוצק, מאוליזריקה ומצרטוריסק - כבר איננו בחיים.
אין ספק, שאיוואן קונציה היה מחסידי אומות העולם. במשך כל תקופת פעולתו הוא אפשר קיומו של מחנה אזרחי, מאוכלס יהודים מבני המקום ופליטים מן הסביבה. רבים מניצולי השואה חבים לו את חייהם.
יהא זכרו ברוך.
ד. וולודיה בקיש, מן האוקראינים הבודדים בסטרה רפלובקה, שהיה ממתנגדי המשטר הנאצי ומידידי הפרטיזנים. שימש לאחר המלחמה כראש השלטון האזורי של רפלובקה, מת לפני כארבעה חודשים.
בשנים האחרונות הוא עבד כמנהל בית ההבראה האזורי בבילסקו ווליה.
יהא זכרו ברוך.

ועתה לעצם הביקור בסטרה רפלובקה.
נסענו לשם בגמר טקס האזכרה ב"בחובה הורה". נתלווה אלי לייבל-ליאון שניידר מסטרה רפלובקה, הגר עכשיו בעיר בריסק יחד עם בנו משה, שהגיע בימים אלה ארצה כעולה חדש.

לסטרה רפלובקה מוביל כביש מהתחנה רפלובקה והוא מסתעף בקרבת העיירה שלנו - שמאלה לעיר החדשה קוזנייציובסק, שהוקמה לפני כחמש-עשרה שנה, במקום שהיה פעם הכפר וואראש. מימין ישנה הסתעפות לכיוון ולדימירץ, דרך הכפרים צ׳ודלה, אוליזרקה, ודולגובוליה.

בכניסה לרפלובקה, במקום הקרוי ״דער בארג״ (ההר), צומח יער עבות. בכיכר המרכזית, שעמדה שם פעם ה״רמיזה״, נטועה חורשה צפופה, המסתירה את המראה המשקיף לעבר הכנסייה הפרבוסלבית מצד אחד ומצד אחר מעלימה מן הצופה כליל את המגרש הגדול, שעליו עומד ביה״ס והגן שמסביבו.

עצרנו בפינת הרחוב הראשי מול ביתו של יאנקל וויסמן ז״ל. שם מתנוסס עתה שלט גדול, שבו כתוב באוקראינית: ״קולחוז ע״ש דזרז׳ינסקי״. מעליו פלקאט מצויר ועליו הכתובת ״בכוחות משותפים נבנה את הקומוניזם״.

חלקות הקרקע, שעליהן נבנו בזמנו הבתים של המשפחות היהודיות, הן ללא שינוי, אלא שהבתים הניצבים שם עכשיו, הם אחרים. הבית היחידי, שנראה לנו כמקורי, הוא ביתו של לייזר גולדברג ז״ל. אותו גם צילמתי. במקום שבו עמד בית-הכנסת ״ליבישיי״ עומד עתה בית פרטי. כל הבתים בסטרה רפלובקה הם חד-קומתיים ומגודרים בגדרות-עץ. גגות-קש אין רואים יותר. הבתים מסויידים מבחוץ בצבע לבן, כמו הבתים ברפלובקה החדשה. הבית הדו-קומתי היחידי הוא זה, העומד על מגרש ביתנו.

גם תוואי הרחובות הוא ללא שינוי ונסללו בהם כבישים, שדרך אגב, אינם מתוחזקים כהלכה. לא הרחק מן המקום, שבו עצרנו, עמדה קבוצה של ארבעה-חמישה אנשים מבני המקום, שנראו לי בשנות הארבעים לחייהם. מן הניסיון שרכשתי ברפלובקה החדשה לא מצאתי כל טעם לפנות אליהם ולא האמנתי, כי אלה יוכלו לתרום תרומה כלשהי למידע, שאני מחפש והקשור בעיקר לעבר.

חיפשתי אפוא אנשים בני-גילי. שניים מהם מצאתי בקצה הרחוב המוביל לנהר סטיר, אנשים אלה זיהו אותנו כבעלי חנות ברחוב הראשי והזכירו עוד שמות של משפחות יהודיות מן הימים ההם.

התרשמתי מן הלבוש והבתים, שבהם הם גרים וכן מסביבתם, כי האנשים חיים ברמה נמוכה למדי, אם-כי לא ראיתי אף אחד מהם, שלבש בגדים קרועים או הלך יחף. אפילו, ״פוסטולס״, שהיינו רגילים לראותם בעבר, לא ראיתי עכשיו. מה שהדהים אותי הוא, שהאנשים אינם מחייכים כמעט. הם מדברים בקיצור ואינם מאריכים בשיחה. הבעת פניהם מעידה, כי המדובר באנשים, גברים ונשים קשי-יום, העובדים קשה לפרנסתם ומסתירים היטב את רגשותיהם.

אגב, כשעברתי ליד הכנסייה ראיתי, שהיא די פעילה והיו בה לא מעט מתפללים, לפי המנהג של הימים ההם.

לא ראיתי אנשים שהתהלכו ברחוב. לא ראיתי בני-נוער וילדים, לא פגשתי רוכבי-אופניים, אופנועים ואף לא כלי-רכב אחרים, כפי שמקובל לראות בימי ראשון במדינות אירופה.

זכורני, כי ברפלובקה, כשהיה מופיע אדם זר, יצאו לקראתו ברחוב וניסו ליצור עמו קשר כלשהו, אך כל זה לא התרחש הפעם.

הלכתי לרחוב הקרוי "פולשה", נפגשתי עם אנשים אחדים. שאלתי מה עלה בגורלם של אנשים, שאת שמותיהם זכרתי מקרב האוכלוסייה האוקראינית. הם דיברו אמנם בנימוס, אך לא בלבביות. ניגשתי גם לשפת הנהר, שהתגמד מאד בעיניי מרחוק. מצד ימין ראיתי גשר גדול בכיוון הכפר סובישיץ. מצד שמאל הוסתר לי המראה לכיוון ווראאש, מאחר שצמחו שם קני סוף בגובה רב. סביבת הנהר נראתה בעיניי מוזנחת.

בנסיבות אלה חשתי בתוכי, כי טוב, שהביקור הזה הוא קצר, אפילו פחות משעה, וזאת מחמת אילוצים, שאינם תלויים בי וכל ניסיון לכפות על עצמי הארכת הביקור לא יתרום לי מאומה.

חזרנו על עקבותינו והקדמנו להגיע לפגישה עם שאר אנשי הקבוצה, שנועדה בגוסטיניצה ווראאש, מלון "ווראאש", שבעיר קוזנייצובסק. ובזאת תם הסיור בסטרה רפלובקה לאחר ארבעים ושש שנות פרידה מן המקום הזה.

פגישה מיוחדת

אריה פינצ׳וק

פגישה מיוחדת ובלתי צפויה נקרתה בדרכנו בעת הביקור האחרון ברפלובקה. אחת מאותן פגישות, המטביעות את חותמן על נפש האדם, ומעלות זיכרונות מימים רחוקים. אירוע פשוט לכאורה, ועם זאת מקפל וממקד בתוכו עוצמה של רגשות, ומזכיר נשכחות, שנמחקו ונעלמו מהתודעה. כוונתי לפגישה עם בת למשפחה יהודית מאחת העיירות שליד רפלובקה, שמה הניה פיש. ואולם בטרם אספר על הפגישה עצמה, ראוי שאציג תחילה את המשפחה, שבה מדובר ומקצת מהאירועים, שהתרחשו ובאו עליה באותם ימים רחוקים, לפני שישים שנה בערך. מעשה שהיה כך היה:

בכפר איכרים קטן ששמו וורטינו, אשר שכן במרחק של כשני קילומטרים מפוליץ, כפר קצת גדול יותר, גרה משפחתו של ר׳ נחום פיש. יהודי תם וישר, ירא אלוהים ושמח בחלקו, שנהג להקפיד על קיומה של כל מצווה קלה כבחמורה, בלב שמח. עליו ניתן בהחלט לומר, שאילו היו הכול כמוהו, לא היה כלל צורך במסכת נזיקין. רוב שעות היום נהג ר׳ נחום להקדיש לתפילה וללימוד תורה, והתפנה אך מעט לענייניים שבפרנסה. בוורטינו לא היה "מנין", ועל כן נהג ר׳ נחום בשבתות ובחגי ישראל לכתת רגליו לפוליץ הקרובה. שם גרו כמה עשרות משפחות יהודיות והיה בית כנסת. תרומתו של ר׳ נחום לקיום המשפחה הייתה בשנים אלה: ב"ימים הנוראים", היה עובר לפני התיבה תמורת תשלום זעום בבית הכנסת שבפוליץ, ואילו בחודשיים או שלושה שלפני חג הפסח, נהג לסייר ולצבוע בתים - מלאכה, שבה יצאו לו מוניטין לעילא, בעיקר בכור מחצבתו - העיירה קולק. כל שנה לקראת החג, היו בעלי הבתים היהודים וגם הלא-יהודים בקולק ממתינים לבואו של ר׳ נחום והוא, אכן, נהג לפקוד את המקום ולסייד ולצבוע את בתיהם. עיקר פרנסת המשפחה מוטל היה על שכמה של רעייתו,

דבורה, שניהלה בכפר בהצלחה חנות גלנטריה ורכשה את אמונם והערכתם של כל בני הכפר, וכאמור, ראתה ברכה בעבודתה הקשה.

הבעיה היחידה, שהטרידה מעת לעת את ר׳ נחום ואת דבורה הייתה, בתם הניה, שבכורח הנסיבות גדלה בסביבה של גויים וללא חברות וחברים יהודים. אמרתי, מעת לעת - מכיוון שטרדות היום-יום, דאגות הקיום והבעיות האחרות, שרבצו דרך קבע לפתחי היהודים בעיירות ובכפרים, כמו וורטינו ופוליץ, דחקו בעיות מסוג זה הצדה, בעיקר, כל עוד הניה הייתה ילדה ואחר כך נערה צעירה. וכך, חלפו עברו ימים ושנים, עד שיום אחד התבשרו יהודי העיירות שבסביבה, שהניה ברחה עם ״שייגץ״ מבני הכפר. השמועה אף אמרה שהתנצרה. אין צורך לומר, שהדבר היכה את כולם כרעם מתגלגל בקול אדיר והגיע לכל בית יהודי בסביבה. הייתכן? בת ישראל כשרה ועוד בתו של ר׳ נחום עם ״שייגץ״?! הרי זו כפירה בעיקר ומעשה בגידה, שאין לו תקנה וכפרה. ואולם, זה הדבר שקרה. הניה נטשה ועזבה את בית הוריה, הלכה אחר אהובה, הגוי, ונישאה לו. את קורותיה לאחר אותו מעשה, שמענו - רעייתי טמירה, אחותי לאה ואני - מפיה באותו מפגש, שהתקיים ברפלובקה, בביתה של אחת, ששמה קרוקובה.

כאן עליי להקדים ולומר: השמועה על בואה הצפוי של קבוצתנו, יהודים מבני רפלובקה, לביקור בעיירה, עשתה לה כנפיים עוד חודשים רבים לפני בואנו והגיעה גם לאוזניה של הניה. ומשבדקה ומצאה, שאנו נבקר בביתה של קרוקובה, הפצירה בה, כי תודיע לה כשנבוא, כדי שתוכל להיפגש עמנו. וכך אמנם היה. רק נכנסנו לבית וברכנו את קרוקובה ובני משפחתה לשלום, והיא מיד לחשה דבר כלשהו באוזני נכדתה, שנעלמה וחזרה לאחר שעה קלה, כשהניה נלווית אליה. אנו לא ידענו, כמובן, שזו הניה, עד שהוצגה בפנינו. היא הסבה ליד השולחן ואט אט החלה לגולל את קורותיה, תוך שהיא מחזיקה לחילופין בידה של רעייתי ושל לאה. כפי שניתן לנחש, דבריה לא היו מרנינים ביותר, אלא קיפלו בתוכם טרגדיה ושבר.

הסיפור בתמצית הוא, שזמן לא רב לאחר נישואיה, השייגץ נטש אותה בנימוק, שאין היא מביאה לו צאצאים והתחתן עם אחרת, תוך שהוא משאיר את הניה בביתו. כך היא חיה במשך כמה שנים. בתקופת השואה היא ניצלה בעזרתם של איכרים ידידותיים, שהחביאו אותה ומזה שנים היא בודדה וערירית. הסתכלתי בפניה חרושי הקמטים וידיה המצולקות מעבודה קשה. עיניה היו מלאי עצב, ושפעו צער על חיים שנהרסו, עולם שחרב ושורשים שנכרתו. ובעוד היא משתדלת שלא לשמוט מבין אצבעותיה את ידה של רעייתי, שמענו אותה לפתע מפזמת בקול חרישי, כמעט בלתי נשמע, שיר ישן נושן ביידיש:

שמחת תורה
שמחת תורה
מיט הענטאלאך פאטשן
מיט די פיסאלאך קלאפן
מיטן מויל לאכן...

את המשכו של השיר לא אזכור, אך היא המשיכה בו ולסירוגין בסיפור קורותיה. בשלב מסוים הפסקתי לקלוט את הדברים, ורק הפזמון החוזר "שמחת תורה, שמחת תורה", כמובן ב"אשכנזית", המשיך להדהד באוזניי. הרגשתי כאילו משתוקקת היא להעביר לנו מסר כלשהו. מסר, שהייתה בו הודאה בכישלון והבעת חרטה, וכאילו ביקשה באמצעותנו להודות, כי שגתה שגיאה איומה ונוראה, וכי היא מתחרטת על כך. היה בכך עבורה מעין סגירת מעגל או מילוי חובה כלפי עצמה, כלפי משפחתה ואולי כלפי בני עמה. פניה העידו, כי אבן כבדה נגולה מעליה וכאילו השתחררה ממעמסה, שהעיקה עליה כל חייה. ומשחזרה לפזם "שמחת תורה, שמחת תורה...", עשתה זאת בתחושה של הקלה, כאילו נחלצה ממלכוד, שבו הייתה עצורה. היה זה מעמד של בת ישראל, שגלתה משולחן אביה ומקרב בני עמה, המנסה בערוב ימיה לחפש יד מושיעה, שתעזור לה לשוב, ולו רק ברוחה ולבה לכור מחצבתה.

ביקורי ברפלובקה וסגירת מעגל

פנינה שביט לבית ברט

50 שנה חלמתי על אותו יום, שבו אפקוד את קבר אמי ויחד אתה את כל המשפחה הגדולה ואת כל אנשי רפלובקה.

כבר באווירון לרוסיה ואוקראינה הייתי מאוד מתוחה ... איך זה יהיה?

לפני שיצאנו לדרך עם בעלי, הלכתי לאריה פינצ'וק לשאול על מסלול הנסיעה והוא צייד אותי במפות. הוא גם גילה לי דבר שלא ידעתי מאז שעזבתי את ביתי. הוא אמר לי: "שמעי, בקייב גר בוריס סבצ'וק, תני לו מתנה ממני". השם אמר לי מיד משהו... אותו בוריס הביא לי שבוע לפני האקציה בגדים של אחותו, שאלבש אותם ואברח. אצלו היו גם אבא, אחי זיסקה ובן דודי מאיר כמה ימים.

היה זה באותו זמן, שבו אף בן-אדם לא רצה לעזור ליהודים, אפילו לא לדבר, וכמובן שלא לקחת אליו הביתה. התרגשתי מאוד, כי לא ידעתי דבר עליו עד אותו יום. מתברר, כי גם לאה, אחותו של אריה, הייתה אצל אותו בוריס.

נסענו... היינו 4 ימים במוסקבה ומשם המשכנו לקייב. קייב יפה כפי שהייתה ב-1944, כשביקרתי בה. עיר בתוך גן ענק. מיד עם הגיעי לקייב הלכתי לחפש את מצילנו, בוריס סבצ'וק. הוא היה פעם גבוה, יפה. מצאתי אדם חולה, כמעט סנילי, שלא זיהה אותי. הבאתי לו מזוודה מלאה מתנות, נתתי לו כסף. הוא אמר לי: "זה יהיה לי לקבורה".

ביקרתיו פעמיים. הבאתי לו שתי חבילות אוכל מה"ג'וינט". סידרתי לו רופאה מ"הג'ויניט", שתבדוק אותו ותביא לו תרופות. רציתי מאוד, שידע, מי אני. אמרתי לו: אני הבת של שמחה מרפלובקה. הוא ענה לי: הבת של הגבי' שמחה? - כדאי היה לבקרו, ולפחות במשהו לעזור לאדם אציל נפש זה.

אח"כ בקרנו בבאבי-יאר, קבר אחים ל-200,000 יהודי קייב והסביבה. משהו שריטט את נשמתנו.

למחרת יצאנו לרפלובקה.

יצאנו לדרך בארבע לפנות בוקר עם נהג אוקראיני, שהוביל אותנו דרך ערים שהיו פעם מיושבים יהודים: קייב, זיטומיר, נובוגרד-וולינסקי, קורץ, רובנו. סובבנו את העיר, שפעם הייתה מיושבת יותר יהודים מאשר גויים. משם דרך קוסטופול, סרני, כפרים כמו פוליץ, עד שהגענו לרפלובקה. אריה צייד אותי במספר הטלפון של אישה אוקראינית, היא חיכתה לנו עם ארוחת צהריים. העיירה השתנתה ללא הכר. בנו הרבה בתים חדשים. הורידו את המרפסת הגדולה עם הגינה היפה שהייתה בביתנו. הרחיבו את הכביש. את ביתנו חילקו ל-3 משפחות.

מיד יצאנו לגבעה ביער ליד סוחובולה, לקברי האחים... מה אומר ומה אספר: שלט קטן המספר, שפה קבורים קורבנות הפשיסטים ועוזריהם, כ-2500 איש ואישה. גדר נמוכה קטנה. על הקברים עצי אורן גדולים בגובה של 25 מטרים.

הדלקתי נרות על הקברים, בעלי אמר "קדיש" ו"אל מלא רחמים". הוא אמר לי: "העצים יהיו לי למניין". בפעם הראשונה ראיתיו בוכה ואומר: "לך לפחות יש קבר, ההורים שלי נשרפו בקרימטוריום, אפילו אפר אין לי". אפילו הגויים שהיו אתנו בכו.

אחרי שעתיים עזבנו את המקום. נדרתי שלעולם לא אבקר שם.

בקשתי מהמלווה שתקח אותנו לבית הקברות של עיירתנו מלפני המלחמה. בית קברות שהיה פעם גדול ומטופח, עם הרבה קברים. שם טמונים דודתי פרומה אימא של מאיר; גם סבי, אבי אימא, שהפשיסטים הרגו אותו בחפשם זהב. מה מצאתי? 11 מצבות שבורות. על אחת יכולתי לקרוא את השם של איציק - מאיר מניוק. בכיתי כשראיתי שבנו על שטח בית הקברות. לא רחוק משם בנו "צערקעוו", בית תפילה של אוקראינים. משם הלכנו לבית ספרנו, הם הגדילו אותו וגם עכשיו הוא משמש כבי"ס.

בקשתי מהמלווה להיכנס לביתנו. שלחתי אותה להגיד לאלה שגרים בו, שאינני רוצה מאומה מהם. רציתי לראות את "הקעלער" שלשם זרק אותנו מיכל ימ"ש, את ארבעתנו, את אימא ז"ל, את אחותי רחל ז"ל, את אחותי מרים, תיבדל לחיים ארוכים ואותי. וזאת תוך מכות רצח ובדרישה, שניתן לו זהב.

נכנסנו דרך המטבח, ראיתי גם את חדר המשחקים שלנו, הרצפה אדומה כמו שהייתה, "הקעלער" איננו, סגרו אותו. מה אמרה המלווה לגוי, הגר בביתנו? - "זאת גם גרה פעם פה", היא אינה אומרת לו שזה ביתי... אלא שגרתי פה פעם. התחלתי לרוץ החוצה ע"מ לא להיות שם עוד לעולמים.

הלכנו קצת ברחוב הראשי, החנויות של יהודי רפלובקה לא קיימות עוד, בנו בתים חדשים. זיהיתי את הבית של שיינדל צודלר. אין מה לחפש עוד. משם בקשתי ללכת ל"זאווד" שלנו. זהו בית-חרושת קטן שהיה לנו למילוי בקבוקי בירה, חומץ ולימונדה. הבניין היה גדול ולא נשאר ממנו דבר אלא מדרגה אחת.

התישבתי על המדרגה והכל עבר מול עיניי: אחי דב-ברל, שבנה את הבניין והפעיל אותו ממש ערב המלחמה, היה אומר: "עכשיו, כשזה ילד, נמכור את כל זה ונסע לארץ-ישראל".

הוא לא חזר מהמלחמה, הוא שרת בצבא הפולני.

חזרנו עם המלווה אל ביתה. שתינו קפה וברחנו משם בחזרה לקייב. נסענו בדרך אחרת, קצרה. ושוב עיירות וכפרים מוכרים, שבהם תססו בעבר חיים יהודיים. הגענו בשעה תשע בערב בחזרה.

הייתי שבורה, רצוצה, אבל סגרתי מעגל אחרי 50 שנה ושבוע. לא הייתי באותו יום שבת אומלל עם אמי ויתר המשפחה, כי אימא שלחה אותי ביום רביעי מהבית עם חסיד אומות העולם לכפרו וולקה, כ -60 ק"מ מרפלובקה. וכך ניצלו חיי

בריחה -
בצל הכיבוש הגרמני
בכפרים, ביערות ובקרב

מלכה חגין / **קֶרֶן אוֹר בָּאֲפֵלָה**

אֲנִי רוֹצָה לִחְיוֹת
הַשֶּׁמֶשׁ לִי זוֹרַחַת
אֲנִי רוֹצָה לִהְיוֹת
אֲפִלּוּ הִיא שׁוֹקַעַת

בְּלֶכְתִּי בַּדֶּרֶךְ
אֶת שִׁירַי רָקַמְתִּי
בְּתוֹךְ הָאֲפֵלָה
מַנְגִּינָה פִּזַּמְתִּי

קֶרֶן אוֹר בּוֹקַעַת
קֶרֶן אוֹר תְּוָרֶת
תָּמִיד אֵלַי חוֹזֶרֶת

השרדות

א. שורצבלט - שריד

1987 - תשמ"ח

מתוך אטלס השואה מאת פרופ' מרטין ג'ילברט מפה 142
משרד הבטחון - ההוצאה לאור

מעשי טבח, התנגדות ובריחה בוהלין, אוגוסט 1942

מאורע שנחרט בזיכרוני

שרה אמס לבית בורקו

בין יערות ווהלין השתרעה עיירה יהודית קטנה. סביב כל בית עצי פרי, גינות ירק. מכל גינה נדף ריח אחר. בכל משפחה יהודית ומסורתית הילד התחנך על-פי המסורת היהודית. האם שמרה ודאגה, שהילד יהיה צמוד למסורת, שלחה אותו לבית ספר עברי, כדי שלא יימצא בין ילדים נוצריים.

ביום שישי, עריכת השולחן עם מפה לבנה והדלקת הנרות לכבוד שבת. זה היה קדוש בעיני הילד. בכל יום שישי אחר הדלקת הנרות שמע מפי האם סיפור אהבה למולדת. ע״י סיפורים אלה האם שאפה להקנות לילד את אהבה לארץ ישראל, לארץ המולדת הנמצאת במרחקים, מעבר לים.

בוקר שקט מסביב והנה קול זעם, מלחמה, מלחמה. בעיני הילד המלה ״מלחמה״ הייתה בלתי מובנת, כי רחוקה הייתה. העיירה נכבשה ע״י הנאצים. הבנתי את משמעות המלחמה בכל מאורעותיה ובפרט מהי משמעות המלחמה לגבי היהודים. שדדו את רכושנו, סגרו את בית ספרנו, בי״ס ״תרבות״.

בבי״ס זה קיבלנו את האהבה לארץ מולדת, שבו התחלתי ללמוד את האלף-בית העברי. אהבתי את בית ספרי ובסיום לימודיי בו ראיתי לנכון לרקום במו-ידי דגל כחול לבן כמתנה לבית ספרי. בשמעי את המלה ״מלחמה״, רציתי בכל כוחותיי, לקחת לביתי את הדגל, שהיה לי כל כך יקר, הדגל הלאומי, דגל כחול לבן.

במרוצת הזמן הכניסו את היהודים לגטו. ביתנו נשאר בגטו. כינסו לביתנו את כל בני המשפחה וביניהם סבתא וסבא הקשישים. מצבנו היה קשה. בלב היהודי לא גבר היאוש אלא להיפך, גברה התשוקה לחיים. האם המשיכה לאפשר לילדיה את הלימודים, על אף המצב הקשה ששרר בגטו. למדתי בסתר אצל מורה פרטי.

פעם בלכתי משיעור, שמעתי, שחפירת הבורות נסתיימה על מנת לחסל את היהודים. בכי וילל של ילדים קטנים נשמעו ואף לא יהודי אחד לא מצא את מקומו. גם אנוכי לא מצאתי את מקומי. האווירונים הגרמנים טסו מעלינו. החלטנו לברוח למרות גילי הרך. סבתא ניגשה אלי וקלעה לי שתי צמות, נתנה לי את סינרה וחולצה בפרחים צבעוניים. על צווארי שמה שרשרת פנינים, רק שאיראה כנוצרייה. על סף ביתי אמרה: ״נשקי למזוזה, אולי תצליחי בדרכך״ - והמשיכה: ״למרחקים תלכי, לארצות זרות תפני ושפות זרות יהיה עלייך לדבר, אבל בלבך אל תשכחי את האלף-בית שלימדתי אותך״.

החלטתי לצאת לדרך וברחתי למרחקים, והעיקר לא להיות מובלת לטבח בידי הגרמנים. עזבתי את הוריי, את ביתי החם והאהוב עליי ואת כל היקר לי. בימים הבאים נוכחתי לדעת, שדברי סבתי, שאמרה לפני הפרידה, היו נכונים. לארצות זרות נדדתי, בשפות זרות השתמשתי, אבל בלבי תמיד זכרתי, כי יהודייה אנוכי.

בדרך מגטו רפלובקה לסופצ׳וב

אברהם אפלבוים

המקום והזמן

העיירה רפלובקה הישנה (STARA RAFALOWKA) שוכנת במחוז רובנו ווהלין, במערב אוקראינה ליד הנהר סטיר, באמצע הדרך שבין שתי הערים לוצק בדרום ופינסק בצפון; מרחק של כ- 150 ק״מ מן הגבול המערבי על הנהר בוג. גבול זה נקבע עם חלוקת פולין בספטמבר 1939 בין גרמניה לבין ברית המועצות.

רפלובקה הישנה, כפר אוקראיני גדול מנה כ-2,000 נפשות. היו בו כ-80 משפחות יהודיות, ביניהן משפחתנו, ובסך הכל כ-300 יהודים. לפי הרשומות, נוסדה והתקיימה במקום קהילה יהודית מלפני 300 שנה.

אזור רפלובקה היה ברובו כפרי-חקלאי, משופע ביערות ובמים. האוכלוסייה אוקראינית, מרביתה אנלפביתית, חיה בעוני ובדוחק, אנשיה נוצרים פראבוסלבים.

העיירה נמצאת בתחום מינהל נפת רפלובקה החדשה ((NOWA (RAFALOWKA), במרחק של 12 ק״מ מהעיירה הישנה, בדרך עפר.

הזמן יוני 1941 - פלישת צבאות גרמניה הנאצית לברית המועצות לאורך כל הגבולות. נסיגה מבוהלת של הצבא האדום, השלטון הסובייטי מתמוטט. הקהילה היהודית בחרדה גדולה לקראת הבאות והעתיד המאיים.

הגטו והאירועים בו

משפחתנו עקרה אל הגטו ברפלובקה החדשה יחד עם כל יתר התושבים היהודיים, בני העיירה רפלובקה הישנה מיד לאחר חג הפסח תש״ב, 1942, וזאת לפי פקודת הגביטסקומיסאר, מפקד המחוז הגרמני, שמקום מושבו בעיר סרני.

למקום המגורים החדש בגטו הגענו בשיירה דלה של עגלות איכרים רתומות לסוסים, עם מטען ושיירי מטלטלין, ממה שנותר אחרי הפוגרום והשוד, שביצעו בנו איכרים מקומיים ומכפרי הסביבה במשך מספר שבועות למן פלישת הגרמנים, ועד שהתייצב שלטון מקומי אוקראיני בחסות הגרמנים (מתחילת יולי 1941 ועד סוף החודש).

חלק מהחפצים שנותרו מן השוד נמכרו לצורכי מחיה, או הוחלפו במטבעות כסף וזהב כדי לשלם מכסות כופר (קונטריבוציה), שהוטלו על הקהילה היהודית.

רובנו צעדנו ברגל ליד העגלות בדרך העפר הראשית, מרחק של 14-12 קילומטרים בואכה רפלובקה החדשה, שבה נקבע הגטו ליהודי המקום וליהודים מהעיירות ומכפרי הסביבה.

ליד העגלה של משפחתנו השתרכה העגלה של משפחת ירצ׳ון - קרובים וידידים שלנו. על העגלה שכבה הבת שרה, חולה אנושה, אשר נפטרה בגטו לאחר זמן קצר. בגטו שברפלובקה החדשה רוכזו היהודים תושבי המקום וכן תושבי העיירות בסביבה - רפלובקה הישנה כ-80 משפחות, זילוצק, אוליזרקה, בילסקו-

וליה וכפרים נוספים, סך הכל 2,500 נפש. כל אלה הצטופפו בתחום המגורים המקורי של היהודים המקומיים ברפלובקה החדשה, בעיקר במרכז העיירה. לכל משפחה הוקצב חדר אחד ולעתים אף פחות מזה.

הגטו היה פתוח, ללא גדרות. חל איסור יציאה ממנו, אלא עפ"י היתר מן המשטרה הגרמנית-אוקראינית, או בליווי של שוטר יהודי ממשטרת היודנראט. השוטרים היהודים נשאו על שרוולם סרט צהוב ועליו המלים: "יודן פוליציי". היהודים נשאו על הבגד החיצוני העליון טלאי צהוב על הגב בקוטר 9 ס"מ, וטלאי צהוב נוסף על החזה בצד שמאל. גזירה זו הוטלה על הציבור היהודי לאחר "הימים הנוראים" תש"ב.

הגברים וכן נערים ונערות הועסקו בעבודות כפייה שונות ביערות שבסביבה, במפעלים לעיבוד עצים, בתיקון מסילת הברזל שבקרבת תחנת הרכבת, בבניית גשר מסילת ברזל על הנהר סטיר ליד הכפר פולוננה ובתעסוקות שונות בכל מקום שנדרש.

חלק ניכר מאוכלוסיית הגטו הועסק בשירותים ובמלאכות, שבהם עסקו גם בעבר כגון: נפחים, נגרים, סנדלרים חייטים וכו'. אף אני עבדתי בחלק מהתקופה בגטו בנגרייה של מנסרה (טרטק), מפעל לעיבוד עצים. ידע חלקי במקצוע הנגרות רכשתי במשך כמה חודשים עם כניסת הגרמנים לאיזור שלנו בעבודה כשוליה אצל הנגרים בנימין רזניק ומשפחת קושניר, שכנים שלנו ברפלובקה הישנה.

בדיעבד, עלי לציין, כי בזכות ידיעת מקצוע הנגרות (ולו בצורה חלקית), ניצלו חיי ועוד אספר על כך בהרחבה בהמשך.

בנוסף לעבודתי כנגר עבדתי ביערות שמעבר לנהר סטיר ובקרבת הכפר צ׳ודלה, בבניית גשר עץ על הנהר סטיר ליד הכפר פולונה, בשביל מסילת הברזל קובל-סרני. למקום זה יצאתי מן הגטו כמה פעמים עם פלוגת עבודה, שמנתה 60 איש. גשר הפלדה שהיה שם קודם, פוצץ ע"י יחידת חבלה של הצבא האדום הנסוג.

יסופר כאן, כי פלוגת עבודה כזאת לא חזרה יום אחד לגטו. התברר לאחר מכן, כי בעיירה צ׳רטוריסק חוסלו היהודים באותו יום. הגרמנים צירפו את 60 העובדים, שעבדו בגשר, ליהודי צ׳רטוריסק שנגזרה עליהם כליה. בקבוצה זו נרצח מלכיאל שירמן, מן הבחורים האמיצים שבעיירה. הוא שימש כשוטר מלווה של קבוצת העובדים. כל זה קרה בתחילת חודש אוגוסט 1942.

היודנראט ברפלובקה התלונן בפני המפקד הגרמני המקומי על הפגיעה באנשי הגטו, שעסקו בעבודה חיונית, ונאמר להם, שהייתה טעות והדבר לא יישנה. אחרי כמה ימים נשלחה לעבודות הגשר על הנהר סטיר קבוצת עובדים חדשה.

עפ"י בקשת הרשויות המקומיות הורשו חלק מבעלי המקצוע היהודיים לחזור למקומות המגורים הקודמים, כדי שיוכלו להמשיך ולשרת את האוכלוסייה המקומית האוקראינית בתחומים כגון: נפחות, נגרות, חייטות, יערנות, רוקחות ועוד. בני המשפחה של בעלי המקצוע נשארו בגטו. בסופי שבוע חזרו עובדי החוץ לגטו, כאשר באמתחתם מצרכי מזון לרוב, שקיבלו מלקוחותיהם הכפריים

בתמורה לעבודתם. מצבן של משפחות אלה היה טוב לאין ערוך ממרבית האוכלוסייה של הגטו, אשר נקלעה למצוקה קשה ובמיוחד למחסור חמור במזון.

כאמור, היהודים עסקו בגטו ומחוצה לו בכל מיני עבודות ללא כל תמורה, במקרים מעטים תמורת שכר פעוט, שלא ניתן לרכוש בעדו מצרכים כלשהם. הייתה בגטו מדי פעם חלוקת לחם למשפחות מטעם היודנראט. היה קשה מאוד להגיע לקבלת מנת הלחם בגלל הצפיפות של הקהל ואי-הסדר ששרר במקום החלוקה.

מרבית תושבי הגטו נעזרו בהחלפת מוצרים שנותרו ברשותם למצרכי מזון חיוניים עם הגויים שבסביבה. היו מן המשפחות היהודיות האמידות, שהצליחו להעביר בדרכי סתר חלק מרכושם למשפחות ידידים אוקראינים או פולנים וזה שימש מקור אספקה עבורם.

מצרכי המזון הבסיסיים, שניתן היה להשיג היו בעיקר: תפוחי אדמה, גריסים, קטניות, מעט קמח סובין ולחם. בשר כמעט ולא טעמנו חודשים. למרות חיי המצוקה, ההשפלה והדיכוי, האוכלוסייה היהודית לא נפלה ברוחה, נאבקה על קיומה ופיתחה אורח חיים נסבל עם תקווה קלושה לזמנים טובים יותר.

כל האוכלוסייה היהודית הייתה שקועה במאמץ של הקיום היום-יומי. חיי משפחה לפי המנהגים והמסורות כמעט ולא התקיימו. לא הרגשנו יד מכוונת בתחום הקהילתי-ציבורי והדתי-יהודי, מלבד הפעילות של היודנראט.

תחושות של חוסר אונים לשיפור המצב, וסימני שאלה קשים באשר למצפה לנו דבקו בכולנו. העצב והקדרות ניבטו מפני כל. עם זאת לא הייתה נפילת-רוח ולא פניקה.

כאן אולי המקום לסיפור, ששמעתי מפי לייבל יארצ׳ון, בן העיירה, היום תושב ברזיל, שביקר לא מזמן בארץ וכך היה:

אמי הניה באה לביתם של משפחת יארצ׳יון בגטו לנחם אבלים אחרי מות אחותו, שרה. היא פגשה את חברתה וידידתה, חנה האם, ממררת בבכי על אבדן הבת. אמרה לה אמי בדמעות חנוקות: ״חנה, בתך נפטרה ממחלה אנושה והובאה לקבורה בבית העלמין היהודי עפ״י מסורת ישראל. איזה גורל מצפה לנו? הולכים להשמידנו ולא ייוודע אפילו היכן עצמותינו״.

בגטו ראיתי בדמיוני את חזיון פטירתה של אחותי פרל בגיל שמונה וקבורתה בבית העלמין שבעיירה. חשבתי שהאל היטיב עם גורלה והיא לא תצטרך לעמוד במבחן הצפוי לי.

לקראת סוף אוגוסט 1942 (קודם למועד חיסול הגטו), מצב המשפחה שלנו היה כזה: אבי משה ז״ל, בן 45, עבד בקבוצת פועלים יהודיים בעבודות יערנות, בקרבת הכפר סופאצ׳וב, 15-17 ק״מ מן הגטו. אחי שמואל, בן 20, עבד כמתורגמן במשרד לענייני משק ויערות (וירטשאפטס-קומאנדו), שמקומו היה ברפלובקה הישנה, 12 ק״מ מן הגטו. אני, זה עתה מלאו לי 17, עבדתי בנגריית המנסרה לעיבוד עצים (טרטק) שמחוץ לגטו, מעבר למסילת הברזל ברפלובקה החדשה. אחי לייבל ז״ל, בן 14 וחצי, הועסק בצוות עובדים בתיקון גשרונים ומעברים של מסילת הברזל ״סרני-קובל״ ובעבודות אחרות. אמי הניה, כבת 42,

אחותי לאה בת 13, וסבתא פסיה, אמו של אבי, נשארו בגטו ועסקו בצורכי משק הבית החיוניים, שעוד ניתן לעסוק בהם.

משפחתנו גרה בבית אחותו של משל ברזניאק (יו״ר היודנראט), במרכז העיירה, לא הרחק מתחנת הרכבת.

סגירת הגטו והניסיונות להיחלץ ממנו

בתחילת השבוע של סוף חודש אוגוסט 1942 הוקף הגטו ע״י משמרות מוגברים של שוטרים אוקראינים, שחלקם הובאו ממקומות יישוב אחרים בסביבה. כמו כן החלו להחזיר לתוך הגטו את היהודים, שעסקו בעבודות חוץ.

באותו שבוע התקבלו בגטו ידיעות מהימנות בדבר חפירת בורות על גבעה סמוך לכפר סוכובולה, כ-3 ק״מ מערבית לרפלובקה החדשה. לא היה כל ספק לאיזו מטרה חופרים את הבורות. ידידים אוקראינים העבירו מידע לגטו, כי הגרמנים עומדים לחסל את כל היהודים בגטו. הם דיווחו, שיש הכנות בשטח, כריית בורות, ריכוז כוחות עזר מן המשטרה האוקראינית, גיוס עגלות וכו׳.

מהמשפחה שלנו היו באותו זמן מחוץ לגטו אבי ואחי שמואל. באחד הימים של אותו שבוע הוחזרו לגטו הנפחים מרפלובקה הישנה. אני זוכר, כי בדיוק כאשר ביקרתי בביתו של חברי, משה גולדברג, חזר אביו, לייזר, שהיה בין הנפחים שהוחזרו לגטו. הוא סיפר, שאחי שמואל, שהיה עמם הצליח לחמוק מן המשמר של השוטרים, שליוו אותם ברגל לגטו. שמחתי בלבי, שאחי שמואל הצליח להימלט.

אבא נמצא באותה עת עם קבוצת יהודים, שהועסקו בעבודות שונות ומפרכות בחלקת יער, שכינויה ״רומנובקה״ (בין הכפרים באבקה וסופאצ׳וב). הוא הצליח להימלט יחד עם אנשי הקבוצה ולא חזר לגטו המוקף.

במשך אותו שבוע ניסיתי כמה פעמים, ביחד עם קבוצות אנשים שונות לחמוק מן הגטו, אך ללא הצלחה. באחד הלילות ניסינו לחמוק בשביל, ליד ביתה של משפחת זאסק, ממש בקרבת היער. במקום זה היה מוצב שוטר, שהכרנו מהעיירה שלנו, איוואן פאלאמרצ׳וק. ישראל רעזניק, שכן שלנו מרפלובקה הישנה ניהל אתו משא ומתן, אך ללא הצלחה.

בשל הזקיפים האוקראינים, שהועמדו מסביב לעיירה, לא עשינו ניסיון נועז של פריצה מחוץ לעיירה ובדיעבד אני סבור, שניתן היה לעשות זאת. לא מעטים הצליחו לחמוק מן הגטו בין המשמרות, חלקם בעזרת ידידים מקומיים.

היו ידיעות על תפיסת בורחים, מכות שספגו ואף מקרי מוות מירי על יהודים, שניסו להימלט מן הגטו.

עם חברי הטוב, משה גולדברג ז״ל, עשיתי ניסיון לחמוק מן הגטו בשעות אחר-הצהריים, לכיוון הכפר פולוננה, ע״י חציית מעבר פסי הרכבת, שנמצאים בכיוון דרומית מערבית מן העיירה, תוך ניסיון לשחד שוטר אוקראיני שניצב במקום, אך ללא הצלחה. השוטר סרב לקבל מאתנו את התמורה: עור מעובד לזוג מגפיים (סחורה נדירה ויקרה), וכמה אריזות טבק. עלי לציין, שהוא לא פגע בנו לרעה. חזרנו איפוא לתוך הגטו מיואשים, כלעומת שבאנו.

תוכנית הבריחה, שקננה בראשי הייתה, לחצות את היערות לכיוון רפלובקה הישנה ולבקש סיוע ממשפחת צבולסקי, מידיד המשפחה, או מאחד החברים האוקראינים, שאתם למדנו בבית הספר. כוונתי הייתה להגיע לכפר סופצ׳וב, כ-5 ק״מ צפונית מרפלובקה הישנה, שבו ובסביבתו ראינו מקום מפלט בטוח יחסית ויכולנו לצפות שם לסיוע.

באותו שבוע חמקה מן הגטו הבת של הגב׳ גולדביטר, שכנתנו לבית שבו גרנו בגטו. היא הגיעה לרפלובקה הישנה ובסיוע ידידי המשפחה חזרה לגטו בלבוש נערה כפרית בניסיון להוציא את אמה ואחיה הקטן מן הגטו, כשהם מחופשים בלבוש של כפריות מהאזור, עם סלי נצרים על הגב.

שוחחתי עם הבת והיא ספרה לי, שיצאה מן הגטו בדרך הראשית לרפלובקה הישנה, פגשה בשוטרים, אך אלה לא עצרו אותה. שונה היה המצב כאשר יצאה שוב. היא צעדה כמה עשרות מטרים לפני האם והצליחה לעבור את המשמרות, ואילו אמה ואחיה הקטן נעצרו ע״י השוטרים האוקראינים. האם הוכתה קשות ונאלצה לחזור פצועה ופגועה עם בנה הקטן לבית, שבו גרנו בגטו וסיפרה על התלאות שעברו עליה. למרות בגדי האיכרה והמטפחת על הראש, תווי פניה בגדו בה והסגירו את מוצאה. כאמור, בתה, שהייתה אז בת 12, הצליחה במסעה זה לצאת מהגטו למקום מבטחים ברפלובקה הישנה.

משפחת גולדביטר הגיעה לעיירה רפלובקה הישנה, בתקופת השלטון הסובייטי מן העיירה צ׳רטוריסק וקבעה בה את מגוריה. בני המשפחה דברו ביניהם בשפה הפולנית, דבר שלא היה מקובל אצלנו. בעלה, שהיה אדם משכיל, הועסק ביערות שבסביבה כאיש מקצוע ליערות ועצים (בראקאר). הגב׳ גולדביטר שמשה בעבר כמורה בבית ספר פולני בעיירה צ׳רטוריסק. עוד בתחילת התארגנות השלטון הגרמני במקום נאסר בעלה והועבר למחנה בקרבת רובנו וגורלו לא נודע. עם עקירת הקהילה היהודית מרפלובקה הישנה לתוך הגטו, עברה גם הגב׳ גולדביטר עם שני ילדיה - בת ובן פעוט, ונמצאנו שכנים באותו בית בגטו. היו ידיעות על הצלחתם של בודדים ומשפחות לחמוק מן הגטו בכל מיני צורות מוסוות וגלויות, חלקם בסיוע ידידים איכרים אוקראינים ופולנים.

התחושה בגטו הייתה של חוסר אונים וקרבת הקץ. ביום ששי יום לפני חיסול הגטו, נודע לנו, כי בנו של משל ברזניאק, יו״ר היודנראט, ניסה להתאבד עם בני משפחתו ע״י בליעת רעל. התוצאה הייתה, שהרעל לא פעל על ההורים ואילו ילדיהם מתו ונקברו בחצר ביתם.

שמענו על מקרה התאבדות נוסף של הא׳ וורמן, בעל מקצוע (בראקאר) בענף היערנות. הוא עשה את המעשה מחוץ לגטו, ביער שבו עבד, לאחר שלא הצליח להוציא את משפחתו, אשה ובת מן הגטו. משפ׳ וורמן הייתה משפחת פליטים יהודים, שהגיעה אלינו ממרכז פולין, כאשר פלשו הגרמנים לפולין והתגוררו ברפלובקה הישנה.

ידענו על בניית מקומות מחבוא ומסתור בבתים, במרתפים, ברפתות, במחסנים וכו׳. הסיכויים לצאת ממקומות אלה בשלום היו קלושים. יצר הקיום וההישרדות העסיק את כולנו וזרם במחשבתנו, תוך ידיעה, שנותרנו ללא מוצא

ומושיע.

בכל התקופה בגטו חלמתי חלומות זוועה וסיוטים. החלומות הסתיימו בבריחה ובהיחלצות מן המיצר. בבקרים קמתי מותש וסחוט פיסית ונפשית מן המאבקים שבחלומות והמציאות המרה. אני מניח, שרבים בגטו חוו אותן חוויות קשות.

בשבועות האחרונים לפני חיסול הגטו, היה מצב הרוח של כולנו מדוכא וקשה מאוד. הגיעו ידיעות מקוטעות על חיסולם של גטאות ורציחת יהודים בסביבה הקרובה והרחוקה. מפחד פן יקרה משהו, ישנו בלילה בבגדים.

לא קיימנו שיחות והתייעצויות על תוכניות בריחה, על מקום מפגש אפשרי מחוץ לגטו, על קבלת סיוע למגורים מידידים גויים. והיו כאלה, אמנם לא רבים אבל היו.

מה עושים להצלת החיים

בתוך כל האירועים חשבתי גם אני על מחבוא לעצמי ולמשפחה. חשבתי על מקומות מסתור אפשריים כמו: מרתף הבית, עליית הגג, בית השימוש שנמצא מחוץ לבית, הרפת הסמוכה, מיכל-ציסטרנה ריק, ששימש לאחסנת נפט ונמצא בחוות מיכלים מעבר למסילת הברזל. מכל אלה, בחרתי בעליית-הגג של הבית, שבו גרנו. הרעיון, שבא לי כהבזק, היה לבנות מחיצה כפולה בעליית-הגג, בחלק הפונה לגינה ולחצר. החלק הקדמי של הבית, שהסתיים בזווית, פנה לרחוב הראשי, אשר שמש כגבול הגטו במקביל למסילת הברזל.

שיתפתי את המשפחה במבצע אישי של תחילת בנייתו של המקלט, מחבוא בעליית הגג, מתוך מחשבה, שאולי נזדקק למקלט כזה בשעת צרה, למרות הסיכוי הקלוש להצלה.

בבית שממול, מעבר לרחוב, הייתה אכסניה של חיילים גרמניים מחיל ההנדסה - ארגון בשם T.O.D, אשר עסקו בבניית מתקנים שונים בשביל הצבא הגרמני בחזית ובעורף. היחידה, שהתמקמקה כאן, בנתה את הגשר על הנהר סטיר, ליד הכפר פולוננה.

מקרשים שונים שפרקתי מגדרות של החצרות העורפיים ובעזרת כלים פשוטים - משור, פטיש ומסמרים ישנים, בניתי מחיצה כפולה בעליית הגג.

מבנה המחיצה - משולש, אורך הבסיס היה 6-7 מ׳ (כרוחב הבית), הגובה בקודקוד העליון כ-2 מ׳. רוחב המחבוא בין הדופן החיצוני של הגג לבין המחיצה שבניתי היה כ-2 מ׳. בכניסה למחבוא הייתה דלת מוסווית בפינה השמאלית, שניתן היה להזיזה בקלות. למשקוף הפנימי של האשנב, אשר בדופן החיצוני של המחבוא, קשרתי חבל, כדי שאוכל להשתלשל בעזרתו לחצר האחורית במקרה של פריצה למחבוא.

את המלאכה בצעתי לרוב, כאשר ירדו גשמים ובעת סערות ברקים, שפקדו את האזור. אלה שימשו הסוואה לרעש של הניסור ודפיקות הפטיש. את סוד בניית המחבוא גיליתי לידידי מוסייה ברזניאק, בנו של השכן וואליה ברזניאק, נער

ערני ונבון כבן 15. ללא היסוס התנדב לעזרתי, וכך במשך כמה שבועות של עבודה הקמנו את המחבוא. הוא היה מוכן, כאשר העיירה הוקפה במשמרות משטרה והגטו נסגר ליציאה.

קרב הקץ

כאמור, הגטו נסגר ביום ב׳ של השבוע, ב-24.8.42 ע״י משמרות של שוטרים אוקראינים מקומיים, שתוגברו בכוחות משטרה מן האזור והוצבו מסביב לעיירה. אין יוצא מן הגטו. קבוצות עבודה שונות ובודדים מכל מיני מלאכות, שבהן הועסקו מחוץ לתחום הגטו, חזרו והוחזרו אליו בליווי משטרתי.

במשך ארבעה חודשים של קיום הגטו כלל לא הופקדה עליו שמירה. עם הקפת הגטו והעיירה רפלובקה ע״י משמרות שוטרים וחדירת ההכרה, כי זה סופו וחיסולו, רווחו שמועות על יזמת מרי, שתתבטא בשריפת הגטו ובמהומה שתיווצר על ידי-כך, תתאפשר בריחת המונים.

מחשבות אלו נדחו בנימוקים של התאבדות ללא צורך, כל עוד קיים סיכוי ולו הקלוש ביותר, שהעניין יסתיים אחרת. שמועה עברה מפה לאוזן, כי הסיבה להצבת המשמרות היא עריכת מפקד של אוכלוסיית הגטו. בעבר אכן נערכו כמה מפקדים בכיכר בעיירה. בדיעבד, ניתן לומר, שמפקדים אלה היו פעולת הסחה מצד הגרמנים, למה שצפוי ליהודי הגטו. לקראת סוף השבוע האווירה בגטו הייתה קשה ומדכאת, תחושה של חוסר מוצא ושל הקץ המתקרב. עם זאת, לא הייתה בהלה ופניקה.

ביום שישי של אותו שבוע, ערב שבת, הגיעה חברתי, הניה קושניר ז״ל, לביתנו. ישבנו בגינה הפונה לחצר. זו הייתה פגישת פרידה. שנינו ידענו שלא נתראה עוד. ספרתי לה על המחבוא שבניתי והזמנתי אותה לבוא להסתתר בו. הניה סרבה ואמרה, שאינה רוצה להיפרד מהמשפחה. הניה, האם ליבא (ממשפחת בריק), אחותה ריבה ואחיה ישראל - כולם נספו.

באותו ליל שבת חשנו, שמחר, ביום השבת, יחוסל הגטו וזאת עפ״י סימני ההכנות מחוץ לגטו ותכונת השכנים הפולנים והאוקראינים. ליד מטה הז׳נדרמריה היה ריכוז גדול של שוטרים ועגלות רבות של איכרים, שהובאו לקרבת מקום למטרה לא ידועה. כאשר החשיך, החלו דיירי הבית וכמה שכנים מבית סמוך להיכנס לאט ובשקט למחבוא שבעליית הגג, כדי להישאר בו כל הלילה, פן יקרה משהו.

באותו לילה שהינו במחבוא כמה משפחות עם ילדים ואלו הם: אמי הניה, אחי לייבל, אחותי לאה, סבתי פסיה ואנוכי. אחות אמי, פרומה ידושליבי והבת פרל, בעלת הבית (אחות וואליה ברזניאק), בתה זלאטה ובנה. חברי ורעי משה גולדברג וידידי ועוזרי מוסיה ברזניאק.

חלק מן האנשים שהצטופפו במחבוא הביאו עמם מעט מזון ומים לשתייה. נעלתי את הפשפש המוסווה של המחיצה. היה צפוף והאוויר היה דחוס והתפשט בו ריח של זיעה חמוצה. באוגוסט הימים והלילות חמים מאוד ספק אם היינו מחזיקים מעמד שם ולו יום אחד. כל אחד התארגן איך שהוא לקראת הלילה,

לרוב בשכיבה מכורבלת ללא מצעים על הקרשים הגלויים.

השכם בבוקר, בשבת, שמענו רעשים וקריאות לצאת מן הבתים ולהתרכז בכיכר העיירה למפקד. שמעתי את קולה של גב׳ צ׳ודלר, בעלת הבית אשר מסרה בשם אחיה משל, יו״ר היודנראט, כי חובה לצאת מן המחבואים, מאחר שיודעים על קיומם ואלה שיתחבאו יוצאו להורג. היססנו מעט והתחלנו לצאת מן המחבוא ומן הבית לתוך החצר.

מעבר לגדר ראיתי את ר׳ יונה רוזנפלד ז״ל בלוויית כמה מבני משפחתו. משפחת רוזנפלד גרה בגטו בביתו של וואליע ברזניאק, בשכנות לבית שלנו. ר׳ יונה היה לבוש בגדי שבת ועם קפוטה שחורה. שמעתיו אומר, שהוא ומשפחתו נוהגים כמנהגי שבת, למרות המצב הנואש ושב לביתו.

קודם לכן הופיעה בחצר אחותו הקטנה של חברי משה גולדברג ז״ל, פראדל שמה, וקראה לו לשוב למשפחתו והוא עשה כך. כאמור, יצאנו מן המחבוא משפחות ובודדים והתחלנו לנוע מכיוון הגינה, לחצרות הפנימיות של הבתים, לכיוון הריכוז, מרחק של כמה מאות מטרים. צעדנו יחד - אמי הניה, סבתי פסיה, אחותי לאה, אחי לייבל ואנוכי. לידינו הלכה דודתי פרומה ובתה פרל. קרבנו למעבר שבגדר, מרחק של כ-30 מ׳ מן הבית. נעצרנו לרגע ואז פנתה אליי סבתי פסיה ז״ל ואמרה בשפת יידיש ״אברהם, קער זיך אום צוריק אין באהעלטעניש אפשר וועסטו בלייבן לעבן״ - ״אברהם חזור למחבוא, אולי תינצל״.

התחבקנו, החלפנו מבטים עצובים של פרידה ותוך כדי כך סבתי לאחור. כאן נפרדתי לעולמים מיקירינו. הם המשיכו בשביל המוביל לדרך הראשית והשתלבו בתהלוכה הנוראה שלכל תושבי הגטו למסעם האחרון, ברגל, אל גיא ההריגה בגבעות הכפר סוכובולה, מרחק של כ-3 ק״מ. פה ושם נשמעו יריות, צעקות ובכי חרישי מתמשך.

חזרה למחבוא ומה הלאה

חזרתי ועליתי למחבוא ושם מצאתי את ידידי מוסיה ברזניאק ואת הגב׳ גודלביטר. סגרתי את הפשפש ועצרנו נשימה. הסרתי מהבגד את הטלאי הצהוב. לא עבר זמן רב ושמענו צעדים עולים בגרם המדרגות המוביל אל עליית הגג. אלה היו, כנראה, שוטרים או סתם שכנים גויים בחיפוש אחרי יהודים מסתתרים ורכוש יהודי.

הדבר חזר ונשנה משך שעות, אולם עד מחיצת המחבוא לא הגיעו. מפאת החושך והריקנות הדליקו גפרורים כדי לראות טוב יותר. המחיצה שבניתי הסתירה את האשנב החיצוני שפונה לגינה. מדי פעם שמענו יריות, צרחות, מכות ובכי בערבוביה מחרידה. הבנו שנתפסו יהודים, שניסו להסתתר בבתים הסמוכים במקומות מאולתרים.

כבר בשעות לפני הצהריים החלו למלא את הבית שלנו ברהיטים וחפצים שנאספו מבתים אחרים. וכך, כנראה, נעשה בכמה מקומות בגטו שהתרוקן. פחדתי, שמא יינעל הבית בגלל זה ואולי אף תוצב שמירה על הרכוש שנאסף

בתוכו. למזלנו, זה לא קרה. מאידך, חשבתי, שזה יכול היה לשמש מחסום לחיפושים בבית, שבו הסתתרנו.

בשבת אחר הצהריים פסקו הביקורים והחיפושים בבית לקראת יום א׳, שהוא יום המנוחה של הפולנים והאוקראינים. למחרת, ביום ראשון, שמענו קולות שירה, שבקעו מן הרחובות. חלק מן האוכלוסייה הגויית חגג את חיסול הגטו במשתאות והוללות. לראשונה שמעתי שקשוק גלגלי רכבת, שהגיעה מכיוון מערב והבנתי, כי גשר מסילת הברזל, שעל הנהר סטיר, הושלם.

ביום ג׳ שלאחר חיסול הגטו, מאוחר בערב, יצא מן המחבוא. מוסיה ברזניאק. הוא ביקש להתגנב דרך החצרות הפנימיות לבית שבו גרה משפחת פולנים, ידידי המשפחה, הנמצא לא הרחק מן המחבוא. כוונתו הייתה לקבל ידיעות וסיוע להיחלץ מן הגטו. הוא הבטיח לשוב כדי לספר לנו מה קורה בחוץ, ובעיקר אם קיימת שמירה על הגטו הריק.

היה לי חשש, שמא יקרה לו משהו וייאלץ להסגיר אותנו. מוסיה לא שב למחבוא. לימים הוברר לנו, כי ידידי המשפחה הזהירו אותו מן השהות במקום וכיוונו אותו לכפר, שבו אמור היה להסתתר אבא שלו, וואליע ברזניאק.

למחרת בלילה ירדנו, גב׳ גולדביטר ואני, מעליית הגג לחצר האחורית. תלשנו מהגינה סלק וירק אחר, שמצאנו שם וכרסמנו ככל שניתן. מזון אחר לא היה לנו. שהינו שם שהייה קלה, היה שקט מחריד בכל הסביבה. לא חשנו משמרות או זקיפים בסביבה ואז חזרנו למקלט. הייתי צריך לקבל החלטה לגבי מועד עזיבת המחבוא, וקבענו לדחות את היציאה ליום שישי הקרוב, שבוע ימים לאחר חיסול הגטו וכך אמנם היה.

הרהורים ומחשבות במשך שהותי במחבוא

ההלם הראשוני פג במקצת. מחשבות רדפו מחשבות, השאלות מנקרות - מה לעשות אם יגלו את המחבוא? לנסות לברוח? מוטב להיפגע תוך כדי בריחה, מאשר להיות מובל מושפל למקום ההרג. ברירות ומוצא אין. החושים מחודדים ויצר הקיום וההישרדות פועל.

העסיקו אותי מחשבות ושאלות הקשורות באמונה והדת, שלתוכה נולדנו והתחנכנו עליהן. חלק ניכר מהמצוות קיימנו, האם זהו עונש בעד חטאים למיניהם ואי קיום מצוות? אולי לנדור נדר בדבר שמירת השבת, אם אצא מן הגיהנום? קורים דברים איומים ונוראים והעולם ממשיך להתקיים - איך זה יכול להיות כך? האדמה לא רעשה, אין בת קול ואין נס.

הייתה לי תקווה: אולי אחי לייבל, שהיה נער נבון וזריז מאוד הצליח לחמוק מן התהלוכה. משום מה דמותו נעלמה לי מהתמונה של הפרידה מן המשפחה עד היום הזה. לפני כמה שנים ספר לי לראשונה ידידי, סנדר שוורצבלט, מניצולי העיירה, כי ראה את אמי ואת יתר בני המשפחה צועדים במסעם האחרון, ממקום מסתור שהוא מצא מתחת לגשרון שבצד הדרך. זו הפעם האחרונה שמישהו, שנותר בחיים, ראה אותם.

עוד שאלתי את עצמי, איפה נמצאים אבי ואחי שמואל, אשר לא שבו לגטו,

וכן היכן יקירינו? הייתכן שנרצחו? מדוע? מה פשעם? אולי בכל זאת קרה נס וניצלו. וכך מחשבה רודפת מחשבה, חולפים הרהורים, תמונות ורעיונות משונים.

עיקר דבר - העסיק אותי תכנון היציאה מהמקום ומעבר למקום מבטחים. יש משמרות או אין, יום היציאה, נתיב הבריחה, היעד, הפתעות בדרך וכו'.

קצת פרטים על המצב בתוך המחבוא

היה לנו מעט לחם יבש ומים, שאריות ממה שהותירו באי המחבוא בליל שבת, שעזבו בבוקר. פעמיים ירדתי בלילות מן המחבוא שבעליית הגג לגינה שבחצר והבאתי מהם כמה מיני ירקות.

היה במחבוא דלי לעשיית צרכים. השימוש בו היה מועט, הייתה התאפקות ככל שאפשר. פחדנו פן ידלפו ריחות העלולים להסגירנו, למרות שהדלי היה אטום במכסה ובסמרטוטים.

ביום היה מחנק מהחום. היו טפטופי גשם, אשר החמירו את המחנק. התפללתי לחושך הלילה, לגשם ולסערת רעמים ביום. ראיתי בהם כמגינים עלינו. החושים מחודדים, המתח קיים והשינה לא שינה.

כאמור, התוכנית של היציאה מהגטו שחוסל, היעד ודרכי המעבר העסיקו אותי מאוד במחבוא. להתחלק בכוונות ולקבל עצות משותפתי לגורל, לא היה בהם להועיל. אסרנו על עצמנו את הדיבור, ורק דברי לחש פה ושם על דברים שנראו חשובים. כיוון הבריחה של מוסיה ברזניאק היה שונה משלי, ואילו הגב' גולדביטר רצתה, אם יתאפשר, להצטרף לבתה, שנמצאה בחסות משפחת ידידים ברפלובקה הישנה. זה גם היה הכיוון שלי.

תוכנית היציאה מן הגטו

המחשבה שהתגבשה בסופו של דבר הייתה, להגיע לביתו של איכר אוקראיני בשם אנדריי דרוויאנצ'ייק, אשר גר באחד מן החוטורים (חוות) של הכפר סופאצ'וב. אנדריי דרוויאנצ'יק - "איש העץ", זה כינויו, על שום שרגליו היו קטועות מעל הברכיים, ובמקומן היו מחוברים לדגמים מעין פרוטוזות מעץ. את הרגליים איבד במלחמת העולם הראשונה, כחייל לוחם בצבאו של הצאר הרוסי, ניקולאי השני.

איכר זה ובני משפחתו היו ידידים קרובים למשפחה שלנו מזה שנים. הוא גר בבקתת-עץ באחד החוטורים (דוברובקי) המרוחקים של הכפר סופאצ'וב, בקרבת הנהר סטיר, מרחק הליכה של כ-20 ק"מ מהגטו בדרך; עפר ראשית, במסלול מוכר לי פחות או יותר: יציאה מן הכפר רפלובקה החדשה בכיוון מערב לכפר סוכובולה תוך מעבר חגורת יער, מרחק של כ-4 ק"מ. אחר-כך, חציית חלקת יער שנייה לכיוון רפלובקה הישנה מרחק של כ-9 ק"מ, פנייה צפונה, עקיפת העיירה בסימטאות ובשבילים מקבילים לדרך הראשית לכיוון היציאה הצפונית, בדרך לכפר באבקה, מרחק של כ-4 ק"מ. חציית הכפר באבקה לאורכו בדרך לכיוון סופאצ'וב, מחוז חפצי, מרחק של 4-5 ק"מ.

חשבתי, כי אם לא אספיק לעבור את כל המסע באותו לילה, אנסה למצוא

מחסה למשך היום ברפלובקה הישנה. לא הייתה לי חלופה ברורה לאנדריי דרוויאנצ׳יק, אך סברתי, כי בכל מקרה, אם אגיע לסופאצ׳וב, אקבל מחסה זמני ליום-יומיים אצל משפחה אלמונית, עד שאמצא סידור אחר, או אמצא את אבי ואחי שמואל.

תאור תמציתי של הכפר סופאצ׳וב ואנשיו

בחוטור של אנדריי יצא לי לבקר לפחות פעם אחת. האיכר הזה ובני משפחתו היו מבאי ביתנו ברפלובקה הישנה, והיו מתארחים אצלנו לפחות פעם בחודש, כאשר היה אנדריי מגיע עם עגלתו רתומה לסוסים, לרוב עם אשתו, בנו ובתו לשם קבלת תגמולים כנכה מלחמה, בסניף הדואר המקומי. הפרוטזות היו מסוג שלא אפשרו לו לנוע. בנו היה סוחב אותו על גבו ומביא אותו מן העגלה למקום חפצו.

בקיץ היה מוריד את אביו לסירה וזה היה עוסק בדיג משך כל היום בנהר סטיר שבקרבת ביתו. הדגים יובשו ושימשו כמזון. את העודפים היו מחליפים במצרכים אחרים.

מרבית האיכרים של הכפר סופאצ׳וב היו קונים ״שלנו״, לרבות שתי המורות הפולניות של הכפר. הם נהגו לקנות בחנות אצלנו גם באשראי ובהחלפת סחורות מצרכים שונים, החל מדג מלוח וכלה בבדים ובבגדים.

בימי החגים שלהם, כאשר באו לתפילה בכנסייה המקומית היו נוהגים להתארח בביתנו ולסעוד לבם במאכלים, שהיו מביאים עמם. לא מעט זוגות מאותו כפר ערכו את סעודות הנישואין שלהם בבית שלנו, לאחר שנישאו בכנסייה הפרבוסלבית המקומית.

בני הכפר סופאצ׳וב, איכרים אוקראינים, מרביתם חיו בדלות, הכירו היטב את בני משפחתנו ובמשך השנים נרקמו יחסים ידידותיים בינינו. ביתנו שימש להם כמקום לפוש בו וכמפגש בימי החגים שלהם ובימי הבזארים. המיחם עם מים רותחים על שולחן, האוכל והתה עמדו מוכנים. בחצר ומסביב לבית החנו את עגלותיהם, השקו והאביסו את הסוסים. אנו הילדים, לא הכרנו אותם בשמות, אבל הם הכירו אותנו היטב וידעו לזהותנו בציון המלים בשפה האוקראינית ״מבשיקוב סין״ שפרושם: ״הבן של משה״.

בכפר הזה התגוררו כמה משפחות יהודיות, שסופחו לגטו רפלובקה החדשה. הייתי משוכנע, שחלק מניצולי הגטו יחפש מקלט בכפר זה, ובינהם אבי ואחי, אם לא נתפסו בדרכי הבריחה שלהם. הנחה זו התגלתה אחר-כך כנכונה.

היציאה מן המחבוא - מסע ל״חופש״

ארזתי בתרמיל שהיה עמי כמה חפצים חיוניים שנמצאו במקום: ספל, מכונת גילוח ידנית (של ספר), בד לבן שסבתא פסיה שמרה אותו בשביל תכריכים במשך שנים רבות. גם הגב׳ גולדביטר אספה כמה מחפציה לקראת היציאה לדרך.

בליל ששי, 4.9.1942, בשעה 11:00 בלילה לערך, יצאנו מן המחבוא לדרך עם חששות כבדים בלב מצד אחד, ובתקווה להצלה מצד שני. היה ליל ירח, סוף השבוע השלישי של חודש אלול. בשבילי הגינות ובחצרות בתי היהודים

שהתרוקנו, והיו פרוצים לכל עבר, היו מראות של פוגרום - חפצים ובגדים שהושלכו מן הדירות. פסענו חרישית לדרך הראשית - דרך עפר אל מחוץ לגטו.

למזלנו, לא נתקלנו אף בנפש חיה אחת, רק בעת צאתנו מהמחבוא - ראינו שניים, שטיילו להנאתם לאורך המדרכה בקרבת הבית, שבו גרנו בגטו. אלה היו איש צבא גרמני בלווית בתו של הדר׳ פופוב, שאת קולה הכרתי; רופא ידוע ברפלובקה והסביבה, אשר יהודים רבים נזקקו לטיפולו. נצמדנו לקיר הבית, עד שאלה הסתלקו ואז המשכנו.

דרך המעברים שבין הגינות הגענו לחצר הבית, שבו אמור היה שותפנו למחבוא מוסיה ברזניאק, אשר עזב אותנו כמה ימים לפני כן לקבל סיוע. היינו צמאים ושתינו מים מן השוקת, שהייתה במקום ושימשה את בעלי החיים של בעל הבית. התקרבנו לבנין הדואר, שהיה בין המבנים הראשונים בכניסה לרפלובקה החדשה. לא נתקלנו במשמרות.

צעדנו בשביל לצד הדרך הראשית אל מחוץ לעיירה. התקרבנו לחלקת היער הראשונה וחצינו אותה לאחר הליכה של כ-2 ק״מ. הדרך הייתה מוכרת לנו, המשכנו בה ויצאנו למרחב הכפר סוכובולה. צעדנו בצדה השמאלי של הדרך, זה הצד שבו נמצאת הגבעה, שאליה הובלו יהודי גטו רפלובקה, שבה נורו לתוך קבר אחים. ההרגשה הייתה קשה, הפניתי מבט לכיוון פסגת הגבעה, מרחק של כ-200 מ׳. מעטה של ערפילים כיסה את הגבעה מעל הקברים של יקירינו, והלב בוכה...

כאמור, היה ליל ירח, והראות הייתה טובה. המשכנו בצעידה מזורזת מערבה, לכיוון רפלובקה הישנה. לאורך השביל של הדרך הראשית צמחו שיחים בגובה אדם, כמעין משוכת גדר. בתי הכפר סוכובולה היו מפוזרים מנגד לאורך הדרך מימיננו.

הלכנו והתקרבנו לחלקת היער השנייה, ביציאה מן הכפר סוכובולה. כשהיינו כ-200 מ׳ מפאתי היער, שמעתי פתאום מאחורינו חריקת עגלות נוסעות על דרך העפר. עצרנו והסתתרנו מאחורי השיחים עד עבור השיירה. היו שם 5-6 עגלות רתומות לסוסים. הבחנתי בעגלונים, אשר דברו ביניהם בקול רם בשפה האוקראינית. המתנו במקום כרבע שעה ואז הבחנו בעוד עגלה מזדנבת אחרי השיירה, שעברה קודם לכן. כאשר זו התרחקה, קמנו והמשכנו במסע בשביל המקביל לדרך העפר.

התקרבנו לקו ההתחלה של היער ואז שמענו קולות ושאגות של בני אדם, שבקעו לא הרחק מאתנו ועצרנו במקום. עשיתי הערכת מצב והגעתי למסקנה, שאנו עלולים להיקלע לסכנה אם נמשיך בדרך. בדמיוני תארתי לי קבוצת רועים או איכרים מבני המקום, אולי שיכורים, שהתמקמו במקום שעלינו לעבור.

כדי לא לאבד זמן החלטתי מיד לשנות את הכיוון - במקום להמשיך מערבה לרפלובקה הישנה, לעקוף אותה ע״י מעבר דרך הכפר צ׳ודלה לכיוון צפון, מרחק של כ-4 ק״מ. חציתי את היער מערבה בדרך, שהתחברה שם עם הבתים הקיצוניים של הכפר באבקה, מרחק של כ-7 ק״מ, ומכאן שוב לכיוון צפון, לכפר סופאצ׳וב, מחוז חפצי, מרחק של כ-3 ק״מ.

חצינו אפוא את דרך העפר במקום, שבו נעצרנו, כמעט בפאתי היער בכיוון צפון לכפר צ׳ודלה. לאחר כחצי ק״מ התקרבנו לבית עץ בודד של איכר מקומי. לא הייתי בטוח אם אנו על הדרך הנכונה והחלטתי להעז ולדפוק בדלת הבית כדי לברר אם זו הדרך לכפר צ׳ודלה ומה הכיוון למעבר ביער. הצטיידתי במוט עץ, שמצאתי במקום, כאמצעי הגנה וקרבתי לבית.

לא הספקתי להתקרב למרפסת העץ (גאנק), ופתאום נפתחה הדלת ואיכר צעיר, לבוש בגדי פשתן תוצרת בית, יצא מהפתח. הוא נרתע מעט כשראה אותנו. הצגתי לו בהיסוס את שאלת כיוון הדרך. הוא אמר, שאנו נמצאים בכניסה לכפר צ׳ודלה והסביר את הכיוון למעבר ביער. הסתלקנו מהר מן המקום. סברתי, כי האיש קם משנתו ויצא לעשות את צרכיו בחוץ כנהוג בכפרים ובעיירות באזור הזה.

הדרך הוליכה אותנו לאורך כל הכפר, שבמרכזו עמדה באר מים, עשויה קורות עץ. היינו צמאים. שאבתי מים בעזרת ספל שקשרתי לקצה המוט, שמורידים לתוך הבאר. שתינו מן המים והמשכנו בדרך לכיוון פאתי היער.

נכנסנו לתוך מעבה היער. הלכנו בשביל שליד דרך העגלות. צמרות העצים הסתירו את אור הירח. ספק התגנב בלבנו וחששנו מסטייה לשבילים המסתעפים מדי פעם מן השביל הראשי. אחרי שהלכנו זמן מה, הבחנתי בקרחת יער, שעליה עמדו בית גדול ורפתות בתוך חצר מגודרת. זה היה ביתו של היערן המקומי ומשפחתו. הכרתי את המקום מהזמנים, שבהם עבדתי באזור עם קבוצות עובדים יהודים, שנשלחו מן הגטו. הכרת המקום נתנה לי ביטחון, שאנו צועדים בכיוון הנכון.

חצינו את מעבה היער. אני מעריך, שרוחבו בקטע זה היה כ-4 ק״מ, ומיד לאחר מכן התקרבנו לשורות שיחים גבוהים שבשולי היער ושוב יצאנו לדרך עפר. אחרי הליכה של כ-3ק״מ נוספים בכיוון מערב, הבחנו בבתים בודדים של כפר ושיערתי שהם שייכים לכפר באבקה.

בחושך, לפני עלות השחר, מצאנו את עצמנו בפתח חצרו של איכר. התקרבנו יותר פנימה, הבחנתי בעגלה עמוסת שחת ועליה צללית של איש וקלשון בידיו, העוסק בפריקת השחת לתוך הגורן. האיכר הפסיק מלאכתו והביט עלינו. ברכתיו לשלום בשפה האוקראינית ואמרתי לו בלי היסוס, שאני מן העיירה רפלובקה הישנה ולאבי קוראים משה, בשפתם מבשיק, רק כך יכול היה לזהות אותי אם בכלל. ביקשתי ממנו סיוע בהכוונה לדרך המובילה לכפר סופאצ׳וב.

האיכר ירד מערמת השחת שעל העגלה והזמין אותי לביתו. הוא העיר את אשתו וציווה לתת לי לחם וחלב. הוא ספר לי, כי אבי עבר באותה הדרך וסר לביתו לבקש עזרה. התחלקתי במזון עם הגב׳ גולדביטר שהייתה עמי. לאחר מנוחה קצרה הוביל אותנו האיכר מחוץ לחצרו והדריך אותנו בכיוון החוטור שכינויו ״דוברובקי״, בכפר סופאצ׳וב.

כאן נפרדתי מגב׳ גולדביטר, היא בדרך לכיוון רפלובקה ישנה, שם מצאה מסתור בתה בבית של ידידי המשפחה ואני המשכתי לכפר סופאצ׳וב. קרני אור ראשונות החלו לבקוע. אחרי מרחק של כ-3 ק״מ התקרבתי לחוות איכרים של

הכפר סופאצ׳וב. נכנסתי לחצר של החוטור ומצאתי מחסה בערימת קש, בפינה מוסתרת שליד גדר הרפת.

שמעתי חריקת דלת הבית של האיכר ולכיוון שלי צועד בעל הבית, שזה עתה קם משנתו, ישר למקום, שבו התמקמתי. האיש קרב אלי מופתע ובהיסוס מה שאל מי אני ומהיכן. השבתי לו והוא הזמין אותי לביתו והושיבני ליד שולחן האוכל. סעדתי יחד עם בני משפחתו ארוחת בוקר. כאן ייאמר, כי בני הכפר הזה הכירו את המשפחה שלנו. אני לא הכרתי אישית את מרביתם. הזיהוי - הבן של משה (בשפתם ״מבשיקוב סין״) הספיק.

האיכר ספר לי, כי אחי שמואל ביקר בביתו לפני כמה ימים במעבר וחיפוש מקלט בסביבה. הוא הבהיר לי, כי המקום שבו הוא נמצא, ליד דרך ראשית, מסוכן, מאחר שמדי פעם משוטטים באזור שוטרים אוקראינים. הסברתי לאיכר האלמוני לאן פניי מועדות, ולאחר מנוחה קצרה הוביל אותי לשביל, היוצא בכיוון הישר לחוות אנדריי דרוויאנצ׳יק, הנמצאת באזור קבוצת החוטורים הקרוי ״דוברבקי״. הודיתי לו ונפרדתי ממנו בקצה חלקת האחו, שליד הגורן. היה בוקר מוקדם של שבת, שבוע ראשון לאחר חיסולו של גטו רפלובקה.

האירועים הקשים ויצר הקיום וההישרדות לא אפשרו לחוש את עוצמת הטרגדיה, שפקדה אותנו. עם זאת, לקראת הקטע האחרון שבמסלול הבריחה מן הגטו, הרגשתי הקלה של קרבה למקום מבטחים. צעדתי בשביל צר, אשר משני צדיו אחו ירוק, כרי דשא רחבים מכוסים טל, שגבולו לכיוון מערב הנהר סטיר, כיוון שאליו הלכתי. במקומות רבים כבר נקצר העשב, ונערמו ערמות שחת יבשות. הבוקר היה ערפילי ולא נתקלתי בנפש חיה, עוד קילומטר, עוד קילומטר, לא מרגיש עייפות. חוותו של אנדריי כבר נראית ממרחק כמה עשרות מטרים, והנה עומד אני בפתחה של בקתת האיכר אנדריי דרוויאצניק, קטוע הרגליים.

פתחתי בהיסוס את בריח דלת העץ של הכניסה. נשמעה חריקת הדלת ומיד שמעתי צעקה: מי זה, גנב!? על דרגש במחסן הכניסה לבית (מה שקרוי בלשון האוקראינית ״סייני״), התרומם בעל גוף מגושם, תוך שהוא משפשף את עיניו. היה זה בעל הבית, אשר הכיר אותי מיד, קרא בשמי ופנה אליי בכמה דברי ברכה מתוך התרגשות והפתעה. אשתו של אנדריי התעוררה מהרעשים, יצאה אף היא מהבית וקבלה אותי בברכות ובחמימות.

אנדריי ספר לי, כי אבי ביקר אצלו בנתיב הבריחה וכי כמה מבני העיירה נמצאים בחוות המפוזרות באזור וביניהם ד רי יהושע, אח אמי הניה. הוא ידע לספר לי, כי בעוד כמה ימים יבואו מהם לאסוף מזון ואז נחליט על הצעדים הבאים בקשר אליי. בינתיים העבירו אותי למסתור מן הבקתה לעליית הגג של הגורן.

שכבתי עייף בתוך ערימת השחת עם ריח משכר וריחות הפרות והחזירים, ששכנו מתחתיי ושקעתי בשינה עמוקה. בשעות הצהריים הגיעה לגורן הבת של אנדריי למקום המחבוא, הביאה לי אוכל ופניה מחייכות. היא הייתה המקשרת ביני לבין בית המשפחה. בני המשפחה של האיכר אנדריי דרוויאנצ׳יק העלימו את דבר הימצאותי בביתם מהבן הצעיר שלהם מחשש, שיספר על כך לחבריו

ומהלשנה. מאוחר בערבים יצאתי לפי עצת בעל הבית, לשהות בחפירה מוסתרת בחוץ כדי לשאוף אויר צח.

המפגש הראשון עם שרידים מהגטו

עברו כמה ימים ויהודים משרידי הגטו הגיעו ערב אחד למקום. ביניהם דודי יהושע ז״ל, לייזער וואווציק ויעקב בריק. הם לא האמינו למשמע אזניהם, כשבעל הבית אנדריי ספר להם, כי נצלתי מהגטו ואני נמצא כעת בחסותו. המפגש עם בני העיירה היה מהמם, מרגש וקשה. עוד באותו לילה הצטרפתי אליהם למסע בחזרה למקום המסתור שלהם בחוטור, שכינויו ״שצ׳וקובי״, בחלק המזרחי צפוני של הכפר סופאצ׳וב.

אחרי מסע לילי של כמה ק״מ דרך שדות שנקצרו, חורשות וחוטורים הפזורים לאורך דרך העפר הגענו מוקדם בבוקר לבית כפרי, הנמצא מוסתר בתוך שיחים גבוהים ובקרבת יער עבות. האיכר שקבל את פנינו היה מופתע מאד, שנמצא עוד בן של משה מרפלובקה, שהצליח למלט את נפשו מהגטו. אני לא הכרתי את האיכר. נתכבדנו במקום בלחם, תפוחי אדמה מבושלים ושתייה.

כעבור שעה קלה הוביל אותנו האיכר דרך שביל שמאחורי בקתתו. לאחר שליווה אותנו מעט בכיון המסתור, עזב את המקום ושב לביתו. האיזור נראה פראי, כאילו שרגל אדם לא דרכה בו מעולם. משני צדי השביל השתרעו ביצות טובעניות, וכל סטייה מן השביל הסלול בולי עץ צרים, הייתה בו סכנה של שקיעה. ערפילים היו פרושים מעל האיזור כולו, הראות הייתה קשה. החזקנו איש בבגדי רעהו ואחרי צעדה אטית משך זמן מה התקרבנו לקצה הביצה.

עלינו על רמה לא גבוהה ועליה עצי אורן גבוהים וצפופים. אחרי כמה עשרות מטרים הרגשתי בריח עשן שעלה ממדורה קטנה ומיד מצאתי את עצמי בקרב קבוצת נוודים מבוהלים בבגדים מרופטים ועם שיער מגודל. כשני מניינים משרידי עיירתנו, ביניהם אשה אחת או שתיים התקבצו כאן בסיוע איכרי הסביבה. כאן פגשתי את אבי משה ז״ל, את אחי שמואל ואת לייבל ידושליבי, בן אחות אמי פרומה ז״ל.

כולנו היינו בהלם מן המפגש הלא צפוי. התחבקנו, בכינו כמו ילדים ולא האמנו אם זאת מציאות או חלום. זמן מה לא יכולנו להוציא הגה. לאחר שנרגענו, ספרתי בקיצור את קורותיי מאותה שבת שחורה שבה חוסל הגטו, ובלב מעט נחמה - מהמשפחה שרדו אבי, אחי שמואל, אנוכי, הדוד יהושע - אח אמי ולייבל, בן אחות אמי.

החלקה שבה מצאו מקלט הייתה מבודדת מכל ישוב. השטח כולו היה כמין כיכר בקוטר של כמה עשרות מטרים. מסביבו ביצה טובענית עם צמחיה סבוכה. הגישה לאתר זה קשה במיוחד. האיכר, מארציי שמו, שגר בקרבת מקום הוביל את ראשוני הפליטים היהודים, שהגיעו לחוותו, למקום זה, שנמצא בלב ביצות ה״סטובלו״ למסתור זמני, עד שיירגעו הרוחות ויימצא מקלט או מסתור טוב יותר. מדי כמה ימים יצאה קבוצה של 3-4 אנשים לאסוף מזון מן הכפרים המפוזרים בחוות המבודדות.

במטען הדל שהבאתי מהגטו היה פריט אחד יקר ערך - מכונת תספורת ידנית, כמו אצל הספרים. המכונה הייתה של בן דודי לייבל, שגילה לי בעבר את מקום הימצאותה בביתם בגטו וכך ידעתי לאסוף אותה לתוך תרמילי במחבוא, שבעליית הגג בגטו. מכונת הגילוח הייתה לנו לתועלת רבה ושרתה אותנו בנאמנות במשך כל שהותנו במקום הזה בחלקת האדמה הפראית והטובה.

היינו שם כשני מניינים, "הימים הנוראים" קרבו ועמם השתנה מזג אויר, מלווה ברוחות ובגשמים. קיימנו את תפילות החג תחת כיפת השמים. היה זה מחזה קורע לב במיוחד, של אנשי עדה קטנה, עטופים בטליתות ששמרו עליהן כבבת עינם, בתפילת ראש השנה, שבועיים לאחר שאיבדו את כל היקר להם, ועל ראשיהם רובצת כליה. ואכן, נשמע בכי חרישי מפי גברים, שלא הזילו דמעה אף פעם בחייהם.

נותרנו במקום עד אחרי יום הכיפורים. במשך שהותנו במקום נשמעו בקרבתנו מדי פעם צרורות ירי. ידענו שמתנהלים מרדפים ומצוד ע"י המשטרה האוקראינית אחרי שרידים יהודיים, שברחו מגטו וולדימיריץ והסביבה לכיוון היערות האלה. סכנה גדולה ארבה גם לנו. למרות שהמקום נחשב למקום מבטחים, לא חסרו מלשינים בין הכפריים שבסביבה, אשר תמורת מלח, שהיה אז מצרך נדיר, או גמול אחר שהבטיחו השלטונות, היו מוכנים להלשין ולהסגיר יהודים, ששרדו והסתתרו במקומות שונים.

הסתיו התדפק, גשמים, רוחות וקור בישרו את בוא החורף הקשה. עפ"י עצת איכרים טובים ובעקבות שמועות, שהגיעו אלינו מיהודים נודדים אחרים, עזבנו את חלקת האדמה הטובה, שגם אליה התקרבה סכנה, והתחלנו לנדוד צפונה יותר, בחיפוש אחרי מקומות מבטחים אחרים, בנתיבים, שסכנות ארבו בצדם .

התקוות נגוזו, העתיד ניבא רעות ומצב הרוח היה קודר. ידענו, כי צבאות גרמניה נמצאים בעומק רוסיה. אין כל מכשול בפניהם והנצחונות אתם. כמה זמן נוכל אנו להתקיים כחיה נרדפת, גם אם בסביבה, שבה נמצאנו, ניתן לנו סיוע ע"י איכרים וידידים, מכרים ואלמונים.

מן המפורסמות הוא, שהאוקראינים ככלל הנם אנטישמים ושונאי יהודים. לנו חשבון היסטורי ארוך אתם על הפוגרומים, שעשו בקהילות היהודיות ובפרטים ברחבי אוקראינה לאורך דורות. מרבית מנהיגיהם הפוליטיים והרוחניים דתיים מן הכנסייה הפרבוסלאבית, הטיפו והסיתו לשנאת יהודים. תופעה זו דוכאה אמנם בזמן השלטון הסובייטי, אך התעוררה מיד עם התמוטטותו וביתר שאת.

רבים מבני העם האוקראיני שרתו ביחידות משטרה שהקימו הגרמנים, שיתפו פעולה בדיכוי וברצח העם היהודי בזמן השואה, בגטאות, במחנות ריכוז ובמצוד אחרי אלה, שהצליחו לנוס מן הטבח. נוספו על כל אלה מעלליהן של היחידות הלאומניות "הבולבובצים", "בנדרובצים" ואחרים, שפעלו במרחבי מערב אוקראינה.

לסיום הפרק

חוב של הוקרה ותודה מוחזר בזה לבני הכפר סופאצ׳וב. איכרים אוקראינים מקומיים, שחלקם דבק באמונה של כת השטונדיסטים, אשר שמו את נפשם בכפם, בנותנם סיוע לשרידים יהודיים במצוקתם, שאין נוראה ממנה. מרבית איכרי הכפר סופאצ׳וב, סייעו לניצולים במצוקתם במתן מסתור ולו זמני, במזון בביגוד ובעצה. אלה היו לנו קרן אור בחשכה הגדולה, שירדה עלינו.

בלעדי כל העזרה הזו, שבאה לנו מאיכרים, מוז׳יקים פשוטים, רובם עניים ואנלפבתים, ספק אם היה נשאר שריד ופליט מן הקהילה היהודית של רפלובקה הישנה ושל עיירות אחרות בסביבה. גם אלה, שסרבו לעזור, טרקו דלת, גירשו מן החצר, נזהרו שלא לפגוע, להלשין או להסגיר.

יהיו הסיבות אשר יהיו לצעדים אנושיים, שגויים אלה עשו למעננו, הם סיכנו את חייהם בגלל זה ולעתים שילמו על כך ביוקר. לדעתי, המניעים העיקריים להגשת הסיוע ליהודים ניצולים מצדם של האיכרים מהכפר סופאצ׳וב, וכפרים אחרים בסביבה היו אלה:

* השפעת האמונה של ה״שטונדיסטים״ (בפטיסטים), שרווחה והתפשטה באזור. בין יתר העקרונות של אמונה זו, הם דבקו בספר הספרים - התנ״ך. שמעתי את המאמינים שלהם מצטטים בהתלהבות מתוך התנ״ך משפטים ופסוקים, המתייחסים לעתידו ותפקידו הנעלה של העם היהודי, שהועידה לו ההשגחה העליונה באחרית הימים. השטונדיסטים הטיפו נגד אלימות והרג, בעד אחווה וריעות בין בני אדם, לפשטות ולצניעות.
* כת הסובוטניקים, אשר משפחות איכרים אוקראינים מעטות השתייכו אליה ובחלק מעיקריה מזכירה קיום מצוות ועקרונות של היהדות, ובעיקר-שמירת השבת.
* ידידות והיכרות רבת שנים, עם יהודים מעיירות הסביבה. יחסי מסחר ענפים בתחומים שונים: בקר, תבואה, עצים, מוצרי צריכה בסיסיים; שרותים - נפחות, נגרות, סנדלרות, טחינת קמח וגריסים וכו׳.
* הופעת פרטיזנים בודדים במרחב כבר בסתיו של שנת 1942 וצמיחת תנועת פרטיזנים מאוחר יותר.
* מחשבה מודחקת לאפשרות קלושה של מהפך בחזית ושיבת השלטון הסובייטי.
* ריחוק יחסי ממרכזי שלטון וממוקדי לאומנות אוקראינים - לפחות בחודשים הראשונים.

מלבד הכפר סופאצ׳וב היו באזור זה כמה כפרים נוספים, שסייעו ליהודים ניצולים בגל הראשון של מנוסה מהגטאות והטבח. ראויים הם, שיצוינו בשמותיהם: הוטא סופאצ׳ובסקה, (מושבה של איכרים פולנים), בישליאק, טיקוביץ, מולצ׳יץ, אוזיריץ ואחרים.

לכל אלה האיכרים, המוז׳יקים - המוכרים והאלמונים, חסידי אומות העולם, שלמי תודה!

סוף דבר

מן המחבוא שבעליית הגג בגטו, נשאר בחיים מלבדי חברי מוסיה ברזניאק, כעת מיכאל ברסטון, גר ביוסטון, ארה"ב. עפ"י השמועות, שהגיעו בנדודינו ביערות, נספתה הגב' גולדביטר עם בתה בחורף של שנת 1942-3 באחד מן הכפרים, שמעבר לנהר סטיר. יהי זכרן ברוך.

כאשר שבתי לרפלובקה החדשה עם שחרור האיזור ע"י הצבא האדום, בפברואר 1944, מיהרתי למחבוא שבעליית הגג בביתנו שבגטו. המחבוא היה שלם, הדלת המוסווית פתוחה. נכנסתי פנימה לתוך הריקנות בהיסוס וביראה. מצאתי שם פריט אחד - את הטלאי הצהוב שלי, שהסרתי מבגדיי. אספתי אותו למשמרת, אך הוא אבד לי בהמשך נדודיי.

גורל בני המשפחה והקרובים

- אבי, משה אפלבוים ז"ל עבר את תלאות השואה, עלה לארץ בשנת 1949, השתקע בעיר עכו. הוא נישא בשנית, עבד בדואר ישראל וזכה לראות נכדים ונינים מבניו. נפטר בא' אדר א' תשמ"ו בגיל 89.
- אחי שמואל, לחם בשורות הפרטיזנים, גויס לצבא הפולני, שירת כקצין בחיל הקשר והגיע עד לשערי ברלין. הוא עלה לארץ בסוף שנת 1948, השתקע בעכו, עסק בעיקר בתחום החינוך, שימש תקופה כראש העיר. זכה ל-3 נכדים מבתו רבקה. גר כעת עם רעייתו עליזה בעיר ת"א.
- באשר אלי, בקיץ 1943 הצטרפתי ליחידת פרטיזנים פולנים. עם השחרור גויסתי לצבא האדום, שירתתי בעיר הנמל ארכנגלסק בצפון הרחוק. עליתי לארץ באניית מעפילים ב-1.1.48, גוייסתי לצה"ל ושרתתי בו כ-3 שנים. בדצמבר 1949 נישאתי לחברתי הדסה יגודה, נולדו לנו שתי בנות, עין - יה וחגית, ומהן זכינו ל-6 נכדים. עבדתי במשרד התחבורה כמנהל מחלקה.
- בן אחות אמי, אריה (לייבל) ידושליבי, חבר אף הוא בקיץ 1942 לתנועת הפרטיזנים. עם שחרור האיזור בפברואר 1944, גוייס לצבא האדום, לחם בגזרה הצפונית בחזית פינלנד, שם גם נפצע. עם סיום המלחמה נשא לאישה את רחל זלצמן מטיקוביץ', שעברה עמנו יחד את נתיבי התלאות והסבל עד השחרור. הם עלו לארץ בשנת 1946, השתקעו בקרית שמואל וגרים שם עד היום. הם זכו ל-5 נכדים משתי בנותיהם.
- איציק, אחיו של אריה, גוייס לפני המלחמה לצבא האדום, לחם בחזית ונפל. מקום קבורתו לא נודע, יהא זכרו ברוך.
- ברקו זלצמן, אחיה של רחל, חבר ורע נאמן עבר עמנו חלק מן המאבק לקיום ביערות ובכפרים. נפל בפברואר 1944 בקרב עם הגרמנים ביער צומאן שליד רובנו על שחרור האיזור, כאשר שירת ביחידת הפרטיזנים. יהא זכרו ברוך.
- דודי, אח אמי, יהושע דקלבוים ז"ל, נהרג ביום 1.1.43 במצוד על הבונקר שהקמנו בחלקת יער ביצתית, צפונית מזרחית מהכפר סופאצ'וב. בהתקפה זו נהרג בן עיירתנו יחיאל מלמד ז"ל וכמה מיושבי הבונקר נלכדו בחיים, ביניהם חברי יהושע וואווה, יעקב בריק, איציק שירמן ושפרה לייזורוב. עם הפשרת השלגים הבאנו את גופתו של הדוד לקבורה על קרחת יער מוגבית, מאחר שכל השטח הוא ביצתי. כ"כ כיסינו בעפר את מקום הקבורה של י. מלמד שנחשף. יהי זכרו ברוך.

ביערות ובכפרים עם אנשי רפלובקה והסביבה בשנים 1944-1942

סנדר אפלבוים

גטו ולדימרץ חוסל ביום ששי, ט״ו באלול, תש״ב (28/8/1942). רבים מיהודי ולדימרץ ברחו ממגרש האיסוף. אבי, אמי, אחותי ואני היינו בין הבורחים. הגרמנים והאוקראינים ירו עלינו ללא הרף. רבים נהרגו ונפצעו בשעת הבריחה. אמי נהרגה, אבי, אחותי ואני הצלחנו לברוח. אני נפצעתי ברגל בזמן הבריחה. מאוחר יותר הסגירו האוקראינים את אחותי לידי הגרמנים. הם רצחו אותה.

מאות מיהודי ולדמירץ הצליחו להגיע ליער. היו יהודים, שיצאו מהגטו בימים האחרונים, שלפני חיסולו. מאות ברחו, אבל רק עשרות נשארו בחיים. רבים מתו מקור, מרעב וממחלות. היו שנתפסו והוסגרו לידי הגרמנים, היו שנהרגו בידי אוקראינים לאומניים והיו שנפלו כלוחמים וגיבורים בשורות הפרטיזנים והצבא האדום.

המעטים ששרדו ניצלו לא רק הודות ל״מקרה הטוב״, אלא גם הודות לעוז רוחם ותושייתם. הם המשיכו להתמודד ולהיאבק גם בתנאים הקשים ביותר, לא נפלו ברוחם ולא נכנעו. חלק מהם נשאר בחיים, בעיקר, הודות לאנשים טובים, שהושיטו להם יד עוזרת בשעות המצוקה הנוראה. על אנשים טובים מרפלובקה והסביבה, שהושיטו לנו יד ועזרו בשעות קשות בשנים 1944-1942, אני אספר בהמשך.

אחרי הבריחה מהגטו שוטטתי לבדי ביער במשך חודש. אכלתי אוכמניות שגדלו ביער ומזון, שגנבתי מגינות הירק של האיכרים. היה לי סידור תפילה קטן בכיס. כל יום התפללתי, אמרתי ״קדיש״ וקראתי פרקי תהילים לזכר משפחתי.

הייתי בן חמש-עשרה. לא פחדתי מחיות היער. פחדתי מבני אדם. לא היה זה פחד-שוא. פעם תפסו אותי רועים אוקראינים ורצו להסגיר אותי לגרמנים. נצלתי מידם רק אחרי שנתתי להם את המעיל והנעלים ואיימתי עליהם, כי אם הם יסגירו אותי, יבואו פרטיזנים וינקמו בהם ובמשפחותיהם.

באחד הלילות נכנסתי לגינת עגבניות, אכלתי לשובע וגם הכנתי לי צידה לדרך. הייתי עייף מאד, רגלי הפצועה התנפחה וכאבה מאד. לא יכולתי להמשיך ללכת הלאה. בדלית ברירה נשארתי בשדה ונרדמתי. לפנות בוקר הגיעה למקום הפולנייה, בעלת השדה, אשתו של דז׳רצינסקי מוידמיר. היא הכירה את משפחתי והחליטה להחביא אותי, לטפל בי ולהצילני. בתוך האסם חפרו דז׳רצינסקי ואשתו בור והכינו בשבילי מקום מחבוא טוב. באותו יום היא נסעה לולדימרץ והביאה תרופות לריפוי הפצע. אחרי חודש נודע לאבי, שאני מסתתר אצל משפחת דז׳רצינסקי והוא הגיע אליי. הפגישה הייתה מאד מרגשת. דז׳רצינסקי ואשתו אמרו לנו, שהם תכננו להחביא אותי עד סוף המלחמה. אבל אנשים ראו את אבי נכנס לביתם בערב ולכן עלינו לעזוב את המקום. בכפר מסתובבים שני שוטרים רוצחים, קפיטולה וקוזוריץ. אם הם יגיעו, הם יהרגו לא רק את אבי

ואותי, אלא גם את דז׳רצינסקי ואשתו וישרפו את הבית.

החלטנו ללכת להוטה סופאצ׳ובסקה, שמענו שיש שם פרטיזנים. בדרכנו הגענו לחוטור, לביתו של מיפיודה. הוא היה שטונדיסט. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות. החביא אותנו באסם והביא לנו אוכל כל יום. הגרמנים הודיעו, כי כל מי שיסתיר יהודים ייהרג. על אף הסכנה, לו ולמשפחתו, החליט מיפיודה להציל יהודים ככל שיוכל. אחרי שבועות מספר החלטנו, אני ואבי, לא לסכן את מיפיודה ולעזוב. הוא ביקש אותנו להישאר אתו. מאוחר יותר, כשהיינו בהוטה סופצ׳ובסקה, שמענו על סופו המר של האדם היקר, מיפיודה. שני אוקראינים מדולגובולה, מארקו סאזאן וקלים צ׳אצ׳יקו הלשינו עליו. נערך חיפוש, נמצאו יהודים והוצאו להורג. הרוצחים שאלו את מיפיודה מדוע נתן מקלט ליהודים. מיפיודה ענה: ״אתם יכולים לקחת את גופי, אבל לא את נשמתי״, הוא עמד בגבורה בחקירה ונהרג בידי המרצחים.

באיזור זה היו עוד אנשים מחסידי אומות העולם, שהצילו יהודים ועזרו להם.

איוון שמאי מולדימרץ, החביא יהודים, סיפק להם צידה לדרך והוביל אותם ליער.

הכומר הפולני מולדימרץ הסתכן והציל יהודים. בכנסייה אמר למאמיניו, שחובתם להציל יהודים, להחביא אותם, לתת להם מזון ולהושיט להם כל עזרה אפשרית. חלק ממאמיניו נענו לקריאתו.

זוודסקי ואשתו מאנדרויה נתנו מקלט לכל יהודי, שהגיע אליהם.

רודניצקי מפרובה ואולינציק נתנו מקלט לאבי ולמשפחת בריל מולדמירץ.

ביער ליד הוטה סופאצ׳ובסקה מצאנו עשרות ״בודקס״ ו״זימלאנקס״ של יהודים. היו אלה סוכות על האדמה ובונקרים בתוך האדמה. גרנו עשרה אנשים ב״בודקה״ שבנינו ביער.

בלילות היינו הולכים לכפרים שבסביבה, גונבים תפוחי-אדמה מתוך ה״סקופצס״ ובגדים, שהיו תלויים על החבלים לייבוש.

השתדלנו לא ללכת לכפרים לבקש אוכל. ידענו, כי יהודים שבאו לבקש אוכל הוסגרו לידי הגרמנים ונרצחו. הגרמנים עינו אותם לפני הרצח כדי להוציא מהם מידע על מקומות מסתור של פרטיזנים ויהודים. בקשנו אוכל רק מאנשים, שבטחנו בהם, שלא יסגירו אותנו לגרמנים. במושבה הפולנית הוטה סופצ׳ובסקה קיבלנו לחם, גריסים וכלי-עבודה לבניית מקומות מסתור ביער.

אנחנו, הנערים והילדים, לא הבנו, כנראה, את גודל הסכנה. היינו יושבים ב״בודקה״ ליד המדורה ושרים שירים ביידיש, בעברית וברוסית.

פרטיזנים יהודים מרפלובקה, מולדימרץ ומכפרים בסביבה סיכנו את חייהם והחרימו אצל האוקראינים בגדים של יהודים ומצרכי מזון והביאו לנו ליער. הם היו מגיעים לעתים קרובות לבושים ארבעה וחמישה זוגות מכנסיים והרבה חולצות, פושטים בגדים אלה ומחלקים בינינו.

אני זוכר לטובה אנשים, שחיו אתנו ביערות ליד הוטה סופצ׳ובסקה ובמקומות אחרים.

אני הייתי פצוע וסבלתי מכאב ברגל. בתקופה זאת סניה מוריק מרפלובקה

שמר במקומי, כשהגיע תורי לשמור. הוא היה אדם חרוץ, עדין ונדיב לב. הושיט עזרה ליהודים ביער. מזון שמצא, חילק לכולם. בשנת 1942, בתקופה שרבים היו מיואשים, היה הוא אופטימי והאמין, שבקרוב יגיע הצבא האדום וישחרר אותנו. לצערנו, לא זכה להגיע ליום הזה.

יהושע קוזיול מרפלובקה - אדם חרוץ וטוב לב. הושיט עזרה לנזקקים, השתדל תמיד לשפר את תנאי המגורים שלנו, תיקן כל גג שדלף.

יהודה פיישטר מרוז'ישץ - בלילות יצאנו לגנוב תפוחי אדמה ומזון. יהודה היה הולך בראש החבורה. היה בן חמש-עשרה וכבר גילה כושר מנהיגות ותבונה. התמצא בכל שבילי היער. גנבנו בזהירות רבה בשעות הקטנות של הלילה. תמיד חזרנו בשלום.

שיינדל סוסל מדולגובולה (היום יפה פישמן), בישלה מרק תפוחי אדמה מעולה לכל יושבי הבונקר ודאגה לבודדים כמו אם.

יעקב בס - היה רוקח ברפלובקה הישנה. בשבתנו ביער הצליח להשיג תרופות. ביער לא היה רופא והוא היה הרופא שלנו. טיפל בפצועים ובחולים. הכיר את האיכרים בסביבה והיו לו ידידים ביניהם. ידע ממי יש להיזהר ובמי אפשר לבטוח. יעקב בס התגייס ליחידת הפרטיזנים של קונצ'ה, שהיה ידיד ליהודים. במסגרת היחידה הייתה לו אפשרות לעזור ליהודים, שלא היו ביחידות הלוחמות. היה האחראי על השירות הרפואי של היחידה.

ביום 31.12.42 הקיפו את היער ליד הוטה סופצ'ובסקה כוחות גדולים של גרמנים, משטרה אוקראינית וחיילים של וולסוב. הייתה זו האובלבה (מצוד) הגדולה. שמענו יריות מכל הכיוונים וברחנו עמוק לתוך היער, כי האויב לא העז לחדור לשם.

אריה ירושליבי מרפלובקה הישנה סיפר לי: אחרי שהגרמנים והאוקראינים עזבו את השטח, אריה ועוד יהודים החליטו לחזור למקום ולבדוק, אם נשארו בו יהודים חיים. הם מצאו את גופותיהם של יהושע דקלבוים ויחיאל מלמד מרפלובקה הישנה, ועל ידם טלית. הם קברו אותם יחד עם הטלית ליד הזימלנקה. יהושע דקלבוים ויחיאל מלמד נהרגו בזמן בריחה.

יצחק שירמן ועוד שלושה יהודים מרפלובקה הישנה נתפסו חיים, הובלו לולדימרץ והומתו שם בעינויים קשים.

אחרי האובלבה הגדולה התפזרנו לכל עבר. נדדנו מקום למקום. ישנו כל לילה במקום אחר. האוכלוסייה האוקראינית לא רצתה להושיט לנו עזרה. בכפר מולצ'יץ פגשנו את פניה רוזנפלד, היום פניה בס. פניה הצליחה ליצור קשרים מצוינים עם ה"שטונדיסטים" ומנהיגיהם. היא לימדה אותם תנ"ך וזכתה להערכה מיוחדת. אבי ואני הגענו לכפר ברגליים קפואות רועדים מקור. אני סבלתי מדלקת קשה, שהתפתחה ברגלי הפצועה בגלל זיהום וחוסר טיפול. חיפשנו אוכל ומסתור. איכרים טובים נתנו לנו אוכל, אבל פחדו להסתיר אותנו. הגרמנים הודיעו בכל הכפרים, שכל אדם שיסתיר יהודים, ייהרג הוא ובני משפחתו וביתו יישרף. למרות הסכנה הגדולה היו "סובוטניקים" ו"בפטיסטים",

שעזרו ליהודים והסתירו אותם. היו מקרים, ששילמו על כך בחייהם. לפניה רוזנפלד נודע, כי שני יהודים, אב ובנו מסתובבים בכפר. היא חיפשה ומצאה אותנו. ראיתי לפני צעירה בלונדינית, יפה, לבושה בבגדי איכרה אוקראינית. למרבה הפלא החלה מדברת אלינו ביידיש וסיפרה, שהיא בתו של יונה רוזנפלד מרפלובקה הישנה. היא ראתה, שאני רועד מקור, הורידה את המעיל שלה ונתנה לי אותו. לא רציתי לקחת ממנה את המעיל, אבל היא אמרה, שהיא תוכל להשיג מעיל אחד מידידיה האיכרים ואני לא אוכל. פניה מצאה לנו מסתור אצל פיליפ השטונדיסט. התרחצנו במים חמים, קיבלנו בגדים נקיים, אכלנו לשובע ופיליפ החל לטפל ברגלי הפצועה. מרח מיני משחות תוצרת בית. הרגשתי הקלה.

היינו במולצ׳יץ חודשיים, בערך. פניה הייתה באה לעתים קרובות לבקר אותנו. לפניה היה מעמד מיוחד בקרב עדת ה״שטונדיסטים״ ולכן הצליחה לעזור ליהודים רבים. לעתים קרובות הייתה מקבלת מהאיכרים מצרכי מזון ובגדים. לבושה כאחת האיכרות הייתה נושאת את החבילה על גבה ומביאה ליהודים ביער.

הילדים שפניה עזרה להם והצילה אותם הם:

שולמית מוריק, בלה רבין, רבקה ודוד בס מרפלובקה, מאשה וולספטל-דרייצן, יהודה פיישטר, חנה׳לה הילדה של זילברשטיין הספר, פליט מפולניה.

יהודה פיישטר גר כיום בפתח-תקוה, גימלאי, יוצא משטרת ישראל; שולמית מוריק-מקסי - גרה בנאות אפקה, תל-אביב; בלה רבין - בקנדה, רבקה בס - ברחובות, דוד בס נפל במלחמת השחרור; מאשה וולספטל-דרייצן - בחיפה, חנה׳לה זילברשטיין בלוד.

פניה עזרה לעוד רבים, שאת שמותיהם אינני זוכר.

כאשר הרגשנו, שמסוכן להמשיך להישאר במולצ׳יץ, עברנו ליער ליד הכפר טיקוביץ.

רחל, יעקב בר זלצמן, אח ואחות, שחיו בכפר טיקוביץ והכירו את הסביבה, הביאו את אבי ואותי ליער סמוך מאד, לעצים שהגשם לא חדר בעדם. המקום היה מוקף ביצות שקשה לעברן, ונפש אדם לא הגיעה לשם. בנינו שם ״בודקה״. רחל ויעקב בר היו מסתכנים ומביאים לנו אוכל ובגדים וגם חדשות טובות. הם סיפרו על הנצחונות של הרוסים בחזית. רחל ויעקב בר הושיטו עזרה ליהודים נוספים שהגיעו לכפר. מאוחר יותר הצטרפו אלינו ל״בודקה״ בביצות ליד טיקוביץ: האחים יעקב ואליעזר דיק ואשר גוז מולדימרץ. גדליה בקלצ׳וק ואשתו אדלה - פליטים מפולין, שינדל סוסל מדולגובולה ועוד אנשים, שאת שמותיהם אינני זוכר.

יעקב בר זלצמן התגייס לפרטיזנים ליחידה מובחרת, ששמה היה ״מות לפשיסטים״. השתתף בקרבות רבים. לחם בגבורה. אחד מתפקידיו ביחידה היה לקבל נשק, שרוסים הצניחו ביער ולחלק אותו ליחידות הלוחמות. באותה תקופה הייתה לו אפשרות לעזור ליהודים. הוא נפצע בדרך לכיבוש העיר רובנו. אושפז בבית החולים של הצבא האדום בעיר סרני ומת מפצעיו. בבית הקברות הצבאי בעיר סרני יש מצבה, שעליה כתוב: ״יעקב בר זלצמן, פרטיזן מצטיין. לחם נגד

הכובש הגרמני. תהילת עולם לנופלים במערכות למען המולדת הסוביטית".

יחידות פרטיזנים החלו להתארגן ביערות בשנת 1942. ליהודים היה קשה מאד להתקבל ליחידות אלה. יהודים שבכל זאת הצליחו אז להצטרף לפרטיזנים, סיכנו נפשם לא רק בפעולות נגד הגרמנים. ביחידות מסוימות שלטו אנטישמים. יהודים יצאו לפעולה יחד עם פרטיזנים רוסים ואוקראינים ולא חזרו. הפרטיזנים מסרו, שהיהודים נפלו בקרב. מאוחר יותר נתגלתה האמת. הם נהרגו בידי אנטישמים מהיחידה שלהם.

בזמן שישבנו ביער ליד טיקוביץ, חודשיים בערך, היה לנו אוכל לשובע, לא רק תפוחי אדמה, אלא גם לחם, גריסים, מלח, פטריות, ואפילו ביצים. ומעשה שהיה כך היה:

יעקב דיק מולדימרץ הזכיר לאבי שלמה אפלבוים, שאחותו חנה אפלבוים מסרה לאיכר פרווה יקרה למשמרת. אליעזר דיק ואשר גוז החליטו ללכת אל האיכר ולבקש ממנו להחזיר את הפרווה או לתת להם מלח תמורתה. מצויידים במכתב, שנתן להם אבי, יצאו לדרך. האיכר, ידיד של אבי, היה עשיר והיו לו רזרבות של מלח. הוא לא דיבר הרבה ונתן לאליעזר דיק ואשר גוז מלח בשקים ככל שיכלו לשאת, וגם הוסיף להם צידה לדרך.

גדליה בקלצ'וק, עורך דין, היה הבורר והפוסק בכל מחלוקת וסכסוך.

פסיקתו התקבלה תמיד. גדליה בקלצ'וק קבע, שמחצית המלח שייכת לאליעזר דיק ואשר גוז, שסיכנו נפשם והביאו את המלח, ומחציתו השנייה שייכת לאבי. המלח היה אז מצרך נדיר ויקר מאד, סחורה עוברת לסוחר. מדי פעם היינו לוקחים מלח, יוצאים לכפרים שבסביבה ומביאים תמורתו מצרכי מזון. את המזון חילקנו לכל האנשים, שישבו יחד אתנו ב"בודקה". שיינדל סוסל (בישראל יפה פישמן), הכינה לנו מטעמים משובחים. ישבנו אז קבוצה קטנה של יהודים ב"בודקה" אחת מבודדת ביער ואיש מאתנו לא היה רעב באותו זמן.

בשנת 1943, אחרי הנצחון בסטלינגרד התקדם הצבא הסוביטי במהירות לעבר האיזור שלנו. צנחנים רוסים הגיעו ליערות. השליטו סדר ביחידות הפרטיזנים והשתלטו על האנטישמים. אוקראינים כבר פחדו להסגיר יהודים לגרמנים. ליהודים היה קל יותר להתקבל כלוחמים ליחידות הפרטיזנים.

במקום המסתור שלנו ליד הכפר טיקוביץ שמענו, שבניגוביץ' קרוב לפינסק, נמצאת יחידת פרטיזנים על שם ונדה וסיליבסקה, המקבלת יהודים לשורותיה. אנחנו, קבוצה קטנה של יהודים, יצאנו לחפש אותם. עברנו עשרות קילומטרים. אחרי ימים ולילות של הליכה ברגל הגענו למחנה הפרטיזנים. קבלנו מזון מהמטבח של היחידה ומקום לינה בגורן והחשוב מכל, קיבלנו רובה! לא אוכל לתאר במלים את שמחתי והתרוממות רוחי ביום, שבו אחזתי לראשונה ברובה בידי ולמדתי להפעיל אותו. ימים ולילות במשך זמן כה רב רציתי לנקום בגרמנים. הנה סוף סוף יש לי נשק וחלום הנקמה עומד להתגשם. אבל, לצערי, לא נתנו לנו תפקידים קרביים. היינו עשרות יהודים ביחידה ותפקידנו היה לשמור על המחנה. מאוחר יותר יחידה זו התפרקה.

בראש השנה, ביער בניגוביץ', בשנת 1943, התאספנו מאות יהודים לוחמים

ובלתי לוחמים.

יצחק פיגלשטין, המכונה יצחק "דער דובער", היה הבעל-תפילה. הוא התפלל ברגש רב ומדי פעם פרץ בבכי מר. רבים בכו יחד אתו. הוא הזכיר את יקירינו, שנפלו על קידוש השם ואת הלוחמים, שנהרגו במלחמה נגד הגרמנים ואמר: אנחנו נשבעים היום, ביום הקדוש הזה, לעזוב את האדמה הארורה הזאת ולא לחזור אליה לעולם. נעשה הכל כדי להגיע לארץ ישראל.

בתחילת שנת 1944 הגיע הצבא האדום לרפלובקה. אנחנו היינו עדיין בשטח, שהיה בשליטה גרמנית. התארגנו ויצאנו לדרך. מטרתנו הייתה להגיע למקום, שבו נמצא הצבא האדום. פרצה אז מגפת טיפוס וחלק מהאנשים חלו. החלטנו לקחת אתנו גם את החולים. הבריאים תמכו בחולים ועזרו להם. מרדכי סליבקין ואני השכבנו את חיים סליבקין, שהיה חולה, על מגלשת שלג, קשרנו חבל וכך גררנו אותו לאורך כל הדרך. עברנו מרחק של עשרות קילומטרים. באיזור שלטו הגרמנים וה"בולבובצים". לכן הלכנו רק דרך יערות ורק בשעות החשכה. עברנו באיזור החזית ושמענו את היריות והתפוצצות הפגזים.

נכנסנו לסטנציה רפלובקה יחד עם הפרטיזנים ובני משפחותיהם ונפגשנו עם הצבא האדום. שהינו ברפלובקה שבועות אחדים ועברנו לולדימרץ. אנחנו, הנערים בני 16-18, התגייסנו ל"איסטרביטלני בטליון". תפקידנו ביחידה היה לתפוס את משתפי הפעולה עם הגרמנים. הם נשפטו והוגלו לסיביר. הגלגל התהפך. קודם חיו בעיר משתפי הפעולה ואותנו חיפשו ביערות. עכשיו אנחנו חיפשנו אותם. במידה מסויימת הצלחנו גם לנקום בהם.

היה לנו קשה מאוד להישאר בולדימרץ. כל בית, כל רחוב וסמטה הזכירו לנו את קרובי המשפחה והחברים, שנהרגו בידי המרצחים.

זכרנו את שבועתנו בראש השנה ביער בניגוביץ' ובהזדמנות הראשונה עזבנו את האדמה הארורה, הרוויה דם אחינו ואחיותינו.

כלבנה גלרשטיין, רבקה בס ואני עלינו ארצה באוקטובר 1945. היינו בין הראשונים מיהודי רפלובקה, ולדימרץ והסביבה, שהגענו לארץ ישראל אחרי מלחמת העולם השנייה.

פרשת הצלה

שמואל אפרת (אפלבוים)

תחילת אפריל שנת 1942, חרב דמוקלס מונחת על צווארם של יהודי סטרה רפלובקה, קהילה קטנה בחבל ווהלין, שמנתה כשמונים משפחות. חלפו כתשעה חודשים מאז כבשו הנאצים את אוקראינה המערבית ולמרבה המזל, המשכנו, עדיין, לגור עם כל בני משפחותינו בבתים שלנו עם מעט הרכוש, שנותר לנו. התקיימנו אמנם בדוחק, אך לא היו לנו עד-כה אבידות בנפש, כפי שזה קרה במקומות אחרים.

לכאורה, המצב נסבל. אולם השאלה, שריחפה באוויר הייתה - מה יעלה בגורלנו אם יתממש האיום בדבר הקמת הגטו. פשטו שמועות, כי ברפלובקה החדשה, במרחק שנים עשר קילומטרים מאתנו יוקם גטו לכל יהודי האיזור. יהיה עלינו לעזוב את המקום, שבו אנו גרים ולעבור לישוב אחר, מבלי שתהיה לנו משענת כלכלית כלשהי. נצטרך להסתפק בקצבה דלה, שאולי נקבל מהשלטונות תמורת עבודתנו הקשה. היה ברור, כי אם ניתק מסביבתנו הטבעית, שבה מצויים עדיין איכרים המוכנים לספק לנו מעט מזון למחייתנו, צפוי לנו מוות ברעב ואף אחד לא יוכל להושיע אותנו.

ובאשר לידיעות, שנמסרו מפה לאוזן, כי הגרמנים בעצם רוצחים את כל היהודים, אנחנו פשוט סרבנו להאמין בהן. האמנו, כי יהודי העיירה שלנו, בהיותם מועסקים בכריתת עצים ביערות שבסביבה, שנועדו לשימוש הצבא הגרמני, בוודאי לא ייפגעו עד תום המלחמה. ואילו לאחר מכן - אין להעלות על הדעת, שהגרמנים ימשיכו לרצוח יהודים...

זה היה הלך מחשבתנו ואלה היו האשליות, שטיפחנו באותם ימים. אולם, נוכח כוונתם של הגרמנים להעביר אותנו לגטו חשנו בעליל, כי המציאות המרה עלולה לנפץ את כל החלומות והתקוות, שהיו לנו.

מה ניתן אפוא לעשות כדי לבטל את רוע הגזירה? כיצד מונעים את העברתנו לגטו? - שאלו רבים.

הייתי אז צעיר כבן עשרים, שבתוקף הנסיבות נקלע לעבודה במינהל הייעור, אשר הוקם בסטרה רפלובקה מטעם השלטון הגרמני. בראש המינהל הזה עמד אזרח פולני, שהגיע אלינו עם משפחתו מסביבה מרוחקת. עבדתי במשרדו ועסקתי בעיקר בתרגום מסמכים לשתי השפות הרשמיות, שהיו נהוגות אז - גרמנית ואוקראינית.

חרף גלי האיבה, שפרצו כלפי היהודים מכל עבר, ביני לבין המנהל הפולני שררו יחסים טובים למדי. יום אחד פניתי אליו והעזתי לשאול אותו, מה יקרה ליהודי העיירה, שרובם עובדים ביערות שבפיקוחו, אם יוקם עבורם גטו בישוב אחר. תשובתו הייתה, כי הדבר כלל לא ידוע לו. אולם ימים אחדים לאחר מכן הוא קרא לי למשרדו ומסר לי, כי בדק את העניין והשמועה אמנם נכונה. בהמשך הוא מסר לי פרטים על התוכנית שהכין, כיצד למנוע את עקירתם של יהודי סטרה רפלובקה.

מאחר שהוא מכיר את מפקד הפלוגה של חיל ההנדסה הגרמני החונה בצ׳רטוריסק, הוא יבקש ממנו, כי הלה ישפיע על ידידו הגביטסקומיסאר בסרני להתיר את הישארותם של היהודים במקום, על-מנת שיוכלו להמשיך בעבודתם. כל זה מתוך נימוק שאין לוותר על הפועלים היהודים, המספקים עצים לשיקום הגשר על נהר סטיר ליד העיירה צ׳רטוריסק. כידוע, נהרס הגשר בתחילת המלחמה. כעת הוא חיוני עבור מסילת הברזל, המוליכה לעיר קייב, בירתה של אוקראינה, ואף משם הלאה אל גדות הוולגה, שבסמוך לה התייצבה החזית הגרמנית בלב רוסיה.

בסיום שיחתנו הוא הציע לי לבקש מאנשי הקהילה היהודית במקום, להקציב לו סכום כסף, כדי שיוכל לטפל בהידוק הקשרים עם קצינים גרמנים, העשויים לסייע במימוש התוכנית.

סיפרתי על העניין כולו למר י.ו., שהיה אז ראש הוועד היהודי בסטרה רפלובקה. חוות-דעתי הייתה, שהסכום הנדרש אינו גדול במיוחד והעניין שווה את הסיכון. ואכן, נוכח השמועות שהלכו והתפשטו, כי מתקרב המועד להקמת הגטו, הזדרז י.ו., לאחר שנועץ בשני חבריו לוועד, למסור לרשותי את הסכום המבוקש ואיחל לי הצלחה.

אני מצדי ביקשתי לשמור את העניין בסוד כמוס.

עם בוא האביב, לאחר המסת הקרח והפשרת השלגים, הנהר סטיר, הזורם בקרבתנו, עולה על גדותיו ומציף שטחי מרעה גדולים, המשתרעים על פני קילומטרים רבים. הפלגנו אז בסירה - אני וידידי המנהל הפולני - במשך שעה ארוכה אל כפר הסמוך ומשם ביבשה לתחנת הרכבת צ׳רטוריסק. בהגיענו לחוף הוחזרה הסירה הביתה יחד עם שני האיכרים, שהשיטו אותה, לבל יוכלו להתחקות אחרינו. משם המשכנו את דרכנו בעגלה ועם שקיעת השמש התקרבנו למטה הפלוגה של חיל ההנדסה הגרמני בצ׳רטוריסק. הזקיף, שעמד אותה שעה בשער, ידע, כנראה, על בואנו ואפשר לנו להיכנס אל תוך בניין המפקדה ללא שהיות יתרות. הוא אף לא הפנה תשומת-לב מיוחדת לטלאי הצהוב, שהיה דבוק לדש בגדי.

עבורי זו הייתה פגישתי הראשונה פנים-אל-פנים עם חייל גרמני. סטרה רפלובקה, עיירת הולדתי, שבה גרו הוריי ובני משפחתי, הייתה מרוחקת מן הדרך הראשית, שבה צעדו צבאות היטלר, כאשר פלשו לרוסיה הסובייטית. האיזור שלנו היה שייך לפולין ובהתאם להסכם מולוטוב-ריבנטרופ עבר לידי הרוסים. עתה נמסר השלטון ע״י הכובשים הגרמנים לנציגי האוכלוסייה האוקראינית. הוקם ועד מקומי ולצדו פעלה משטרה, שגויסה מבני העיירה והכפרים שבסביבה. חיילים גרמנים לא היו אצלנו. לכן, כאשר ניצבתי לראשונה בחיי מול חיילי גרמני, הותקפתי באימה גדולה, שלא בנקל עלה בידי להתגבר עליה.

משנכנסתי לבניין המפקדה, הוצגתי בפני קצין גרמני בדרגת קפטן (האופטמאן), גבר מבוגר, כבן חמישים, שדיבר אליי בצורה קורקטית למדי. הוא הציע לי לבלות את הערב בבתי היהודים, שמעבר למסילת הברזל ולשוב למקום

הזה בלילה עם חצות, בשעה שתים-עשרה בדיוק.

את העיירה צ׳רטוריסק היכרתי לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין, היינו, בתקופה שקדמה לחודש ספטמבר שנת 1939. גרו בה כארבעים משפחות יהודיות ובתוכן צעירים יהודים מבני גילי. אני וחבריי מסטרה רפלובקה התיידדנו אתם ואף ערכנו ביקורים הדדיים זה אצל זה. עתה הגעתי אליהם לאחר זמן רב שלא ראיתים.

ראוי לציין, כי באותה עת, אף שהיהודים בסביבתנו לא היו כלואים בגטו, אסורה הייתה עליהם היציאה לישוב אחר. כל תנועה מחוץ למקום המגורים שלא לצורכי עבודה, הייתה כרוכה בסכנת נפשות ויהודים, שנתפסו בגין עבירה זו, נורו למוות.

נכנסתי לביתו של מ.ר. שהיה נשוי מזה שנתיים לאחותה הבכירה של חברתי מילדות בסטרה רפלובקה. ההאפלה בבית הזה ובסביבתו הייתה כמעט מוחלטת. אור עמום בקע מתוך עששיות הנפט, שדלקו בהסתר. בביתו של מ.ר. שמחו מאוד על בואי, סנונית בודדת מן העולם החיצוני. הגיעו לשם גם שכנים ומכרים, כשנודע להם הדבר. בשיחתנו, שהתארכה, קבלו הנאספים על הגורל המר שפקד אותנו, בעוד שרבים מציינים, כי המצב הכלכלי אצלם מניח את הדעת. זאת תודות ליחידה הצבאית הגרמנית, המתייחסת אליהם כראוי. מה שהדאיג אותם במיוחד, הוא חוסר הוודאות באשר להמשך קיומנו בעתיד. הדבר, כמובן, אינו נותן להם מנוח ומשרה על כולם אווירה של מרה שחורה.

״מי יודע מה עוד צפוי לנו״? - השאלה והתמיהה חזרו ונשנו בפי כל המשתתפים בשיחה אתי.

למ.ר. ולרעייתו אסתר, מסרתי כמובן פרטים על בני משפחתם בסטרה רפלובקה, שכולם היו בחיים ונפגשתי אתם לעתים קרובות.

חלפו שעות ואני מתאר לנאספים את התלאות, שפקדו אותנו בסטרה רפלובקה, מאז הכיבוש הגרמני. בתחילה הרס הרכוש, מעשי שוד וביזה בליווי מכות ואף מקרי אונס שהתרחשו, כאשר מחנות של פורעים אוקראינים מתנפלים על בתי היהודים מדי לילה; הריצות והחיפושים אחר מקומות מסתור עם רדת החשיכה ולאחר הפוגרומים - הסדר הגרמני החדש, על כל הגזירות שנגזרו עלינו - עבודות הכפייה, טלאי צהוב, שעות-עוצר, חיים המתנהלים מתוך פחד מתמיד ומצוקה כלכלית קשה. בהתקרב השעה נפרדתי מידידיי, כשדמעות זולגות מעיניי.

״האם אזכה לראותם שוב״? - חזרתי והרהרתי בלבי. ואכן שוב לא ראיתים. רובם ככולם נספו בשואה. שבועיים בטרם התרחש האסון אצלנו. הם נרצחו בדם קר, כשגופותיהם מושלכות אל הבורות. בודדים בלבד שרדו מיהודי צ׳רטוריסק וביניהם נער כבן שבע עשרה, ששמו איזיק פירט*. לימים נתפרסם כאחד מטובי הלוחמים של הפרטיזנים בחבל ווהלין. הייתה לי הזכות לשרת יחד אתו ביחידה פרטיזנית, שפעלה באיזור רפלובקה והסביבה, שהייתה כפופה לאוגדה של אלכסיי פיודורוב (״הרובנאי״).

אולם בעת ההיא, כאשר נפרדתי מידידי בצ׳רטוריסק, עדיין לא היינו מודעים

לשואה הצפויה לנו. פעלנו ועשינו הכול, כפי שנדמה היה לנו אז, כדי להמשיך ולהתקיים יחד עם בני משפחותינו כקיבוץ יהודי שלם. כל מאמצינו היו מכוונים למטרה הזאת.

חזרתי לבניין המפקדה הגרמנית בשעה שתים-עשרה בלילה, כפי שנצטוויתי. מבעד לדלת הפתוחה למחצה של חדר ההמתנה השרוי באפילה יכולתי להשקיף על החדר הסמוך, שהיה מואר היטב. בראש השולחן ישב הקפיטן הגרמני, שאותו פגשתי בתחילת הערב ולצדו ידידי המנהל הפולני. מסביבם ישבה קבוצה של כעשרה קצינים זוטרים. התקיימה שם מסיבה באווירה של עליצות יתרה, הגובלת כמעט בהשתוללות. מדי פעם היה אחד הקצינים מרים את כוס היין שלפניו, בעוד שאחרים פורצים בקריאות רמות ובשירה צרחנית. שלוש בחורות יהודיות היו משרתות את הקצינים והן טרחו להגיש להם את הכיבוד והמשקאות. בעברן את חדר ההמתנה, שבו שהיתי, בדרכן למטבח, הן סיפרו לי בלחש על עבודתן בשירותי ניקיון ומטבח במטה הגרמני. עבודה זו התפרסה על פני שעות מרובות במשך היום וגם בערב. תמורת זאת הן זכו לקבל מנות מזון משופרות וע״י כך יכלו לסייע גם לבני משפחתן לצרכי הקיום היומיומי. גם הן הביעו את דאגתן הרבה לגבי מה שעלול לקרות ליהודים בדומה למה ששמעתי בבית, שבו התארחתי במשך כל שעות הערב. והנה הסתיימה המסיבה, הקפיטן הגרמני היה הראשון שקם על רגליו ויצא מן החדר, כשלאחריו צועד ידידי המנהל הפולני - שניהם היו בגילופין. משהבחין בי הקפיטן, הוא קרא לעברי בגרמנית: ״אתה המתורגמן - אתה נוסע אתנו״.

אותה שעה כלל לא ידעתי לאן נוסעים ומהי התוכנית שנרקמה. הדבר התברר לי זמן קצר לאחר מכן. אחרים מן הקצינים התדפקו על כמה בתים של איכרים, הגרים בקצה העיירה ודרשו מהם לרתום את הסוסים שברשותם ולהגיע אל רכבת ברזל צרה, שהובילה אל תוך מעמקי היער.

אולם הטיול הלילי התחיל ברגל שמאל. כבר בתחילת הדרך החלו הסוסים לדהור בפראות וגרמו להתהפכותן של הקרוניות. למזלנו, נפלנו על קרקע טחובה ואיש מאתנו לא נפגע.

בינתיים ציוו הגרמנים לרתום לקרוניות סוסים אחרים, המורגלים בהובלה מסוג זה, בעוד הם מטיחים איומים וקללות על שני הרכבים, שקודם לכן כמעט גרמו לאסון. כך חודש המסע אל תוך היער. מהשיחה, שהקצינים ניהלו ביניהם, הבנתי, כי היעד הוא להגיע למקום חבוי יתוך היער, שבו מקננות בעונה זו צפורי-שיר נדירות מסוג הקיכלי המזמר, המשמיעות נעימה ערבה לאוזן, ואולי גם לצוד אותן.

בדרך נעצרנו ליד מדורה גדולה, שהודלקה במיוחד כדי לסמן את מקום חנייתן של הקרוניות. נאמר לי להישאר יחד עם האיכר, השומר על המדורה ולהמתין לשובם של הקצינים, שהתרחקו מן המקום מהלך שעה אחת ברגל.

עם הנץ השחר חזרה החבורה התימהונית אל המקום, שבו המתנתי, כשהיא נתונה במצב רוח מרומם. כאן עלינו שוב על הקרוניות, שהובילו אותנו בחזרה אל שפת היער בקרבת צ׳רטוריסק. שם נפרד ידידי המנהל הפולני, ממארחיו

הגרמנים בלבביות רבה, והם אף אמרו לו כמה מלות נימוס. בדרכנו הביתה לסטרה רפלובקה סיפר לי המנהל הפולני, שהמסיבה הצליחה וצפויה לי פגישה נוספת בקרוב. והעיקר - הוא קיבל הבטחה מפורשת מהקפיטן הגרמני לטפל בעניין שלנו והוא מקווה לטוב.

ובאשר לאירועים שהתרחשו לאחר מכן. לקראת החמישה עשר במאי 1942, נצטוו כל יהודי סטרה רפלובקה לנטוש את בתיהם ואת המקום, שבו גרו הם ואבותיהם במשך כ-350 שנה ולעקור לגטו, שהוקם ברפלובקה החדשה. הותר להם לקחת מעט מטלטלין ולהעמיסם על מספר מצומצם של עגלות, שהעמידו לרשותם אנשי הוועד האוקראיני. כך התנהל המסע הרגלי מאחורי העגלות בדרך עפר, מרחק של שנים-עשר קילומטרים.

מעתה התחיל פרק חדש בתלאותינו, שהוביל אותנו תוך זמן קצר יחסית, כשלושה חודשים וחצי אל הכיליון והאבדון...

מן הראוי עם זאת לציין, כי למרבה הפתעתי, כשבועיים לאחר שהגענו לגטו התבשרתי ע״י מר ב., שהיה ראש היודנראט ברפלובקה החדשה, כי הגביטסקומיסר בסרני התיר את המשך העסקתם של כחמישים פועלים יהודים מסטרה-רפלובקה באיזור היערות, שבו עבדו לפני הגיעם לגטו, אולם, הוא אסר בצורה מוחלטת להעסיק עובד יהודי כלשהו במשרד האזורי לניהול היערות ובפרט את ה״יודע סמואל אפלבוים״, ידידי המנהל הפולני, נטל על עצמו סיכון גדול, כשהחליט להתעלם מן ההוראה המפורשת, שקיבל מן השלטון הגרמני והמשיך להעסיק אותי במשרדו, יחד עם חברי הטוב פסח בינדס ז״ל, שנפל בתקופה מאוחרת יותר בשורות הפרטיזנים.

השינוי היחיד לגבי מצבנו בעבר היה בכך, שעברנו לעבוד בחדר צדדי המשקיף אל החצר, ונתבקשנו, שלא להתגלות יתר על המידה בפני זרים הפוקדים את המקום.

מן הראוי גם להוסיף, כי על-פי בקשתו המיוחדת של הועד האוקראיני בסטרה רפלובקה ניתן אישור שהייה לרוקח יעקב בס, כדי שיוכל לקיים בביתו בית מרקחת ומרפאה לאוכלוסיית האיזור.

ביום שבת, ט״ז אלול, תש״ב (29.8.1942) עלה הכורת על יהודי הגטו ורובם של יהודי סטרה רפלובקה נספו שם יחד עם כל יהודי האיזור, בסה״כ כאלפיים וחמש מאות נפש. אולם, מרביתם של הפועלים היהודים, שעבדו אותה עת ביער במרחק כעשרים ק״מ מן הגטו, הצליחו בכל-זאת להימלט מן הרוצחים. כארבעים מהם נשארו בחיים וזכו לראות בתבוסתו של הצורר הנאצי ושנים אחדות לאחר מכן - בתקומתו של עם ישראל בארצו.

הערה:

* אייזיק פירט לחם גם בתור קצין בדרגת סגן בחזית ברלין. המשיך לשרת בצבא האדום לאחר המלחמה, ופרש מן הצבא בדרגת ״פולקובניק״. כעת חי עם משפחתו במוסקבה.

ברחתי משוטרים אוקראינים

שמואל אפרת (אפלבוים)

עם פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות, בשלהי יוני 1941, שהיתי אצל דודתי בדומברוביץ, שם השלמתי את לימודי במכון הפדגוגי וקיבלתי תעודת הוראה. אז גמלה בלבי החלטה להימלט לרוסיה ולעזוב את חבל הארץ, שבו נולדתי כדי להתחמק מהשלטון הגרמני.

חשתי להגיע לבית הוריי בסטרה רפלובקה על מנת ליטול ברכת פרידה מבני משפחתי, מקרובים וידידים, שבתוכם גדלתי, בטרם אפנה מזרחה.

כיוון שמסילת הברזל סרני-קובל נהרסה כליל לאחר הפצצות מרובות של ה"לופטוואפה", נאלצתי לעשות את דרכי הביתה, עשרות קילומטרים, ברגל.

בלילות עברתי כפרים, שיושביהם ידועים כשודדים המתנפלים על עוברי אורח. חלפתי על פניהם, כשאני דורך על בהונות אצבעותיי ורק כלבים ליווני בנביחותיהם. לאור היום העמדתי פני מורה אוקראיני החוזר לחיק משפחתו. בהיתקלי בפרצופים עויינים נמנעתי מלהיכנס עמם בשיחה, שלא יכירו אותי על-פי מבטאי, שהנני זר.

הגעתי לעיירה וולדימרץ השוכנת במרחק עשרים וארבעה קילומטרים ממקום הולדתי. עיירה נחמדה למראה, שבה הישוב היהודי הגדול בסביבה. משנפגשתי עם אנשי המקום, נתברר לי, כי אנדרלמוסיה שוררת בכל. מוסדות השלטון הסובייטי בכל האיזור כבר פונו והשטח הופקר לפולשים הגרמניים. חבריי, שהכירוני מלפני שנים רבות שמחו להיפגש עמי והפצירו בי, שלא אשתהה בדרך ואצטרף אליהם למחרת היום בעזיבתם את האיזור.

באותו לילה התנפחו רגליי והעור כוסה בלוטות. סבלתי כאבים איומים ולא יכולתי להצטרף לחברים. חיפשתי אכסניה ללון בה ונשארתי אצל קרובי משפחה, שקיבלו אותי בזרועות פתוחות. בבוקר המשכתי ללכת, עד שהגעתי בצהריים הביתה, לסטרה רפלובקה.

אנשים מבוהלים, שפגשתי בעיירתנו, ספרו לי, כי כל הדרכים המובילות מזרחה נותקו ע"י האוייב. קבוצות של צעירים יהודים, שניסו להימלט, נתפסו בדרך, או שנאלצו לשוב על עקבותיהם בשבילים נידחים. למען האמת, כאשר ראיתי את בני משפחתי מקרוב, ממילא אמרתי לעצמי, כי לא אנטוש אותם וגורלי יהיה כגורלם.

בינתיים הפכה המציאות מרה יותר מיום ליום. כנופיות שודדים פשטו על העיירה שלנו ועל כל הישובים היהודים בסביבה. עוד בימים כתיקונם היו מעשי ביזה ושוד שכיחים במקומות האלה וכעת נפרצו כל הסכרים.

מאות בריונים מזוינים מסביבות מולצ'יץ, מי בנשק ישן מלפני עשרות בשנים ומי בנשק שנשדד מחיילי הצבא האדום הנסוגים, התארגנו בכנופיות, שאליהן הצטרפו גם בני-בליעל מקומיים, תקפו את האוכלוסייה היהודית ועשו בה פרעות.

באותם הימים העלינו בזיכרוננו את שירו של חיים נחמן ביאליק "שמים בקשו רחמים עליי", זאת בעצם הייתה התפילה שנישאה בפי כל. מסביב שוד ומכות, פעמים אחדות ביום היו עוברים אנשי הכנופיות מבית לבית, כשהם משליכים מטלטלין ורכוש אחר על העגלות הממתינות בחוץ, בוזזים מכל הבא ליד, שוברים ומרסקים רהיטים, חלונות ודלתות, מכים גברים ונשים, זקנים וטף. הפורעים עשו את מלאכתם בהיותם שיכורים, ואף היו מקרי אונס לאור היום.

בלילות שרר הפחד מפני הרצח. היינו נוטשים את בתינו ורצים להסתתר אצל איכרים, שחלקם הושיטו לנו אמנם יד מסייעת, אך גם הם לא העזו להתנגד לבריונים בכוח הזרוע. יום רדף יום ובתי היהודים רוקנו מכל רכוש. נלקחו מאתנו בגדים, חפצי בית, מצרכי מזון ואף סחורות, שהוחבאו עמוק באדמה. בחיפוש אחרי זהב וכסף הרסו השודדים קירות של בתים.

משהסתלקו הפורעים היינו חוזרים לבתינו ההרוסים על מנת לאסוף שיירי לבוש ואוכל, ששרדו לאחר הפרעות.

כך חלפו שלושה שבועות. נותרנו מחוסרי כל. עמל של שנים רבות ואף של דורות ירד לטמיון. למרבה המזל לא היו לנו קרבנות בנפש.

לאחר שהחזית התרחקה מאתנו מרחק מאות קילומטרים באו באי-כח השלטון הגרמני והאוקראינים עושי דברם לכונן את מוסדותיהם באזורנו. הם מצאו אותו בלי הגנה ומושפלים עד עפר.

הפרעות ביהודים נאסרו ואף נמסר ברבים, כי פורעים, שיחזרו על מעשיהם, ייענשו בחומרת הדין.

והנה קם על תלו "הסדר החדש", שהונהג ע"י הגרמנים, בעזרת משטרה מקומית, שאת טיבו למדנו להכיר במהרה. יום אחד יצאה הגזירה, כי כל יהודי יענוד על דש בגדו ועל גבו טלאי צהוב. חשנו השפלה עמוקה. מעתה ניתן להבחין בין יהודי לבין מי שאינו יהודי גם ממרחקים.

לא ארך הזמן ושוב פקדו אותנו צרות. נדרשנו לשלם כופר (קונטריבוציה - בלע"ז) במטבעות זהב לפי מניין נפשות היהודים. לאחר ששולם הכופר, הסכום שהוטל עלינו הוכפל והושלש והוא נגבה מאתנו בלא רחמים.

המצב החמיר עוד יותר, כאשר נגזר עלינו העוצר, שנמשך למן השעה שש לפנות ערב ועד שש בבוקר. עם שחר היה עלינו לצאת לעבודה קשה.

נשים כגברים, מגיל 14 עד 50, הכל היו חייבים בעבודה, שבה הועסקנו ואף אחד לא היה פטור ממנה. תמורת זאת קיבלנו מנת לחם זעומה ותשלום חסר ערך.

למרבה התימהון, היתה זו תקופה, שבה היינו חדורי ביטחון, שכל הרע כבר מאחורינו. רבים חזרו להאמין באלוהים. המשכנו לחיות, כשאנו מתגברים על הקשיים והאמנו, כי עם כל זריחת שמש חדשה יתרחש אולי הנס ונראה במפלתו של הצורר.

באביב שנת 1942 הונחתה עלינו גזירה קשה נוספת. לקראת חמישה עשר במאי נצטוו היהודים מכל יישובי הסביבה לעבור לגטו, שהוקם ברפלובקה החדשה, מרחק שנים-עשר קילומטרים מאתנו. שם הקצו עבורנו שלושה רחובות

בלבד, שבהם רוכזו כאלפיים חמש מאות נפש. בבית, שבו גרה בעבר משפחה אחת, התגוררו מעתה ארבע עד חמש משפחות. כל חדר היה מאוכלס בצפיפות רבה. נאסר עלינו לצאת מגבולות הגטו ומי שייתפס - אחת דינו-מוות.

מדי בוקר היו יוצאים לעבודה מסודרים בטור צבאי קבוצות יהודים, כשהם מלווים בשוטרים אוקראינים חמושים, הנעזרים בשוטרים יהודים, שלא נשאו עמם נשק. יהודים מושפלים אלה, לבושים בגדים בלויים, צועדים לכיוון היערות באיזור סופאצ׳וב, אל המנסרות בסביבה ואל הגשר שליד צ׳רטוריסק, שנצטוו לבנותו מחדש, לאחר שנהרס בתחילת המלחמה.

מצב האספקה בגטו הלך והחמיר. בתחילה עוד היה מגע עם האוכלוסייה מבחוץ באמצעות ידידים ומכרים, שהצליחו להעביר לתוכו מעט מזון. נתקיימו עסקי חליפין והשוק השחור פרח. עתה התהדק המצור הכלכלי והיו משפחות, שסבלו רעב ממש והיה הכרח לסייע להן במצוקתן.

אולם, גם בתנאים הקשים של הגטו האמנו שנשרוד. לא ידענו אז, ואולי לא רצינו לדעת, כי לגרמנים יש תכנית להשמידנו ולמחוק אותנו מעל פני האדמה. בינינו לבין ישובים אחרים באיזור לא היה כל קשר ולא זרמה אלינו אינפורמציה על הנעשה במקומות אחרים. מכל מקום, איש לא רצה להאמין, שההשמדה קרובה. אז סבורים היינו, כי בעצם אין לגרמנים עניין להרוג אותנו. הרי בעבודתנו הקשה אנו משרתים אותם ואף את צרכי המלחמה שהם מנהלים. כעת הרי "איננו עלוקות מוצצות דם", כפי שהציגו את היהודים בתעמולת הארס שלהם בפני האוכלוסייה המקומית. בסך הכל אנו עובדים כאסירים ומקבלים שכר של שבעה רובלים (קרבובנצים - במטבע אוקראיני) ליום, ששווים בדיוק-כיכר לחם אחת. אין אנו מתקוממים ואין אנו מתפרעים. אנשים שלווים אנחנו. על שום מה איפוא יהרגו אותנו? - שאלנו איש את רעהו.

התנחמנו בכך, שנמשיך אמנם לחיות חיי עבדים, אך אם לא ניפול ברוחנו נחזיק מעמד ונוכל להתקיים עד גמר המלחמה. לאחר מכן יימצא בוודאי פתרון כלשהו גם עבורנו. הרי היטלר בעצמו הכריז פעם על מדגסקר כמקום, שיש לרכז בו את יהודי אירופה. נחיה אפוא במדגסקר או בכל מקום נידח אחר בעולם ובלבד שנגיע לסיום המלחמה. כך התלחשו ביניהם יהודי הגטו בשעות הערב בטרם עלותם על משכבם לשינה.

מקץ שבועות אחדים גברה מאוד החרדה בגטו. נתגלו סימנים ראשונים, כי אכן נחרץ גורלנו. שלושה יהודים נורו למוות, כאשר נטשו את הטור, שהובילם לעבודה כדי להשיג מזון אצל איכר עובר-אורח. מפי פליט שהגיע אלינו בדרך לא דרך מגטו סטפאן נמסר, כי הושמדו שם כל היהודים ורציחות אכזריות מתבצעות גם בישובים אחרים ברחבי ווהלין. והנה הקיץ הקץ על הישוב היהודי הקטן בצ׳רטוריסק, שמנה כמאתיים נפש והיה ממש בקרבתנו, במרחק של כשישה קילומטרים מאתנו. באותו אירוע הושמדו בצורה אכזרית כששים יהודים מגטו רפלובקה, שעבדו על הגשר הסמוך.

בשבוע האחרון לקיומו של הגטו הייתי במקום עבודתי בסטרה רפלובקה. שם נודע לנו על חפירת בורות גדולים ליד הכפר סוכובולה, בקרבת יער המוליך אל

הגטו. בהתחלה פשטו שמועות, שהגרמנים רוצים שם לאחסן תפוחי אדמה לעונת החורף.

זמן קצר לאחר מכן נודע לנו, שהם נועדו לשמש מקום לרצח היהודים. בעת ובעונה אחת נמסר לנו, שאנשי אס.אס. גרמניים, יחד עם שוטרים אוקראינים, הקיפו את הגטו וכלאו את כל היושבים בו. הפועלים, שעבדו ביער, נצטוו לחזור לגטו באורח מיידי ולא כפי שהיה מקובל לאחרונה, שהיו שוהים במקום עד סוף השבוע.

הרוקח יעקב בס, שהיה אותה עת גם כן בעיירתנו, הצליח לשחד את פקיד הדואר, אשר אפשר לו להתקשר עם היודנראט בגטו. מעברו השני של הקו היה יעקב וייסמן, שפרץ בבכי והספיק להעביר את ההודעה הבאה: ״יהודים, אמרו תהילים, הצילו את נפשותיכם״.

החלטתי בשעות אלה להימלט ליער יחד עם קבוצה קטנה של חמישה יהודים, שעסקו בעבודות נפחות.

בדרכנו נעצרנו ברחוב ע״י שוטרים אוקראינים והובלנו למאסר בתחנת המשטרה. פעלתי בצורה אינסטינקטיבית וכהרף עין התחלתי לרוץ בכל כוחותיי, לכיוון הסימטאות וגני-הירק שבקצה העיירה. שני שוטרים דלקו אחריי, כשאחד מהם יורה בי בנשקו אך מחטיא. בסופו של אותו מירוץ זינקתי לתוך שדה תירס ועל אף כל החיפושים הנמרצים של רודפיי, לא עלה בידיהם לגלות את המקום, שבו הסתתרתי והם חזרו כלעומת שבאו.

כעבור ימים אחדים, לאחר שהצלחתי להגיע ולמצוא מחסה אצל משפחה אוקראינית והסתתרתי במתבן, סיפרה לי בעלת הבית את הדברים, שראתה במו עיניה:

״הייתי באותו יום ברפלובקה החדשה, ראיתי כיצד צעדה השיירה הגדולה של יהודי הגטו והרב בעל זקן השיבה הולך בראש הטור. הם היו מוקפים שוטרים, שנשקם דרוך כלפי הצועדים לקראת המוות״. והוסיפה האשה: ״הוציאו את כולם להורג ביריות סמוך לבורות עצומים, שנחפרו על גבעות סוכובלה״.

נשארתי עם עצמי, לאחר ששמעתי את הבשורה המרה מכל, כשבכי חונק את גרוני. הרגשתי תחושת אובדן איומה. אפסה כל תקווה להצלה ומה הטעם להמשיך בחיים.

תקפה אותי הרגשת ייאוש מרה, שדבקה בי ולא הרפתה ממני במשך זמן רב.

פתאום, ואינני זוכר כיצד קרה הדבר, התעורר בי איזה יצר מסתורי, מעין דחף חזק להתמיד בניסיוני לחפש מחסה אחר, רחוק מעיירתנו שטופת הדמים ולא להיכנע לייאוש.

פיצוץ ביער

שמואל אפרת (אפלבוים)

חלפו כשמונה חודשים מאז חיסול הגטו ברפלובקה והתחלת נדודינו ביערות, ורק בתחילת אפריל שנת 1943 עלה בידי יחד עם ארבעה צעירים יהודים מסטרה רפלובקה והסביבה להצטרף לפרטיזנים. הקושי שלנו התבטא בכך, שלא היה ברשותנו כל נשק ומעולם לא עברנו הכשרה צבאית, היות שעם פרוץ המלחמה היינו עדיין בגיל שלפני הגיוס.

בחיפוש אחר פרטיזנים הגענו אל יחידה קטנה, שהחלה להתארגן ביער הסמוך לכפר הפולני הוטה-סופאצ׳ובסקה. היחידה הזאת הוגדרה ״כפרטיזנקה״ מקומית של איזור רפלובקה (ברוסית: מייסטני אוטרייד ראפלווסקובו ראיונה). בראשה עמד הקפיטן איוואן איוואנוביץ קונצ׳ה, קצין רוסי, שנמלט מן השבי הגרמני.

כשהתייצבנו בפניו וביקשנו אותו לקבל אותנו לפרטיזנים הוא הסכים בתנאי, שנבצע משימה מיוחדת.

הקבוצה של קונצ׳ה מנתה אז כשלושים פרטיזנים, רובם שבויי מלחמה, שברחו מן השבי הגרמני, חלקם אוקראינים מבני המקום, שהיו נאמנים למשטר הסובייטי. בתוכם היו גם שני יהודים - יעקב בס, מסטרה רפלובקה, רוקח במקצועו, ששימש כרופא. יחד אתו היו בתו רבקה ובנו דוד ופליט מאיזור שלזיה בפולין, שניצל מן הגטו יחד עם אשתו ובתו הקטנה. בפרטיזנקה הוא הועסק כספר ואשתו כטבחית. הקבוצה שלנו מנתה, כאמור, חמישה אנשים, ביניהם ליזר קנטור מז׳ילוצק, אייזיק פירט מצ׳רטוריסק, זלמן שירמן, לייבל ירצ׳ון מסטרה רפלובקה ואני.

בתחילה עברנו אימון צבאי כלשהו, שהיה בהחלט לא מספיק. ירינו ברובה, כל אחד שני כדורים. הראו לנו רימון מסוג ״מולוטוב״. מאוחר יותר הדריכו אותנו כיצד להשתמש במוקש חשמלי ובמוקש-יד.

המשימה, שהוטלה עלינו, הייתה לפוצץ רכבת על מסילת הברזל, שבין רפלובקה לסרני. לייזר קנטור, שהכיר את השטח, הוביל אותנו למקום המיועד וכעבור יומיים, עם שקיעת השמש, התקרבנו למסילה. לייזר טיפס למעלה על הסוללה, שגובהה היה כשני מטרים. אנחנו התפרסנו למטה בין עצי היער כדי להגן עליו אם יותקף. הוא אך סיים לחבר את המוקש לאחד מפסי הרכבת והנה נשמע קול שקשוק של רכבת, המתקרבת במהירות רבה. לתדהמתנו הגדולה הרכבת עברה מעל המוקש ולא אירע דבר.

היינו מאד מאוכזבים מאי-הצלחתנו. לייזר קנטור חזר ועלה על המסילה כדי לסלק את המוקש ולהביאו לבסיס שלנו כהוכחה, שהיינו במקום ורק בגלל תקלה טכנית נבצר מאתנו לבצע את המשימה.

בינתיים ירד החושך ולא הייתה לנו ברירה, אלא להישאר ללון בתוך החורש, שצמח באיזור של ביצות.

עם שחר הדלקנו מדורה קטנה על מנת להתחמם במקצת ולייבש את בגדינו, שספגו רטיבות רבה. לרוע מזלנו, קרתה לנו תקלה נוספת. הנפץ שהוסתר בתרמיל, שהיה תלוי על עץ הקרוב למדורה, התפוצץ ופגע בזרועו של לייזר קנטור, שישב בקרבת מקום.

לאחר שהצלחנו לחבוש את ידו ולחסום את הדם, שזרם מהפצע שנגרם לו, החלטנו להסתלק מהר מן האיזור מחשש, שהז׳נדרמריה הגרמנית תעלה על עקבותינו ותגלה אותנו. בתום שלושה ימי היעדרות חזרנו לבסיס, כשאנו פגועים מן הכישלון הצורב, שנפל בחלקנו ועמנו פצוע אחד. להפתעתנו, גילו במפקדה שלנו הבנה כלפינו, והאמינו לנו, שעשינו הכול כדי לבצע את המשימה, אך, כנראה, בגלל תקלה טכנית לא ביצענו את הפעולה.

חלפו שבעה ימים נוספים. לייזר קנטור נשאר במחנה מחמת פציעתו. אך עליי ושאר חברי הקבוצה הוטלה משימה נוספת, שתכליתה לפגוע ברכבת גרמנית - הפעם ע״י הפעלת מוקש בשיטה מיכאנית - פשוטה לכאורה. הכוונה למשיכת חבל הקשור לקצהו של נפץ, שהוכנס בתוך לבנה של דינאמיט.

יצאנו לפעולה כשהאחריות מתחלקת בין שניים. למיקוש עצמו היה אחראי אייזיק פירט, שגילה בקיאות בנושא עוד במסגרת התדרוך שקיבלנו, ואני כמופקד על הקבוצה כולה.

עזבנו את הבסיס לפנות-ערב, במטרה להסוות את כיוון התנועה ולמנוע על-ידי כך מסירת מידע לגרמנים ע״י מלשינים מבני המקום. בשעות הערב הגענו לכפר סופציוב והחלטנו ללון אצל ״דרביאנצ׳יק״ (״איש העץ״ - זה היה כינויו על שום הסתייעותו בזוג קביים עשויים מעץ). זה היה גוי, ששתי רגליו אבדו לו במלחמת העולם הראשונה והיה מקורב מאד למשפחתנו. הוא גם היה מאוהדי הפרטיזנים.

על-אף הסודיות שהיינו מצווים בה, גיליתי לידידנו ״דרביאנצייק״ את מהות הפעולה שקיבלנו על עצמנו. סיפרתי לו על הכישלון, שהיה לנו באיזור ז׳לוצק. גם תיארתי בפניו את החורש, שהיה סמוך למסילת הברזל שם, וכיצד שקענו בבוץ עד לברכים בניסיוננו לחצותו. כבר אז התברר לנו, שהמנגנון החשמלי של המוקש לא פעל כהלכה בגלל קצר, שנגרם עקב הרטיבות שחדרה לתוכו. חיסרון נוסף היה לדרך שבחרנו, כי בעצם לא הייתה כל אפשרות לנסיגה מהירה, ואילו היינו מתגלים, אף אחד מאתנו לא היה יוצא חי מהמקום הזה. ״דרביאנצ׳יק״ תפס מהר את הנקודה הרגישה והציע לי להוביל את הקבוצה בדרך יבשה ביער, המאפשרת גישה למסילת הברזל מבלי לשקוע בבוץ.

לאחר שבירנו את האפשרויות השונות הודעתי לו, שהפעם נתקרב למסילת הברזל רפלובקה - קובל בקטע, שבין צ׳רטוריסק למנייביץ, אך ללא ציון הנקודה המדוייקת.

למחרת חצינו את הנהר סטיר, עקפנו את הכפר קולודיי ופנינו מערבה ליערות הקרובים לעיירה צ׳רטוריסק. בשעות הערב המאוחרות דפקנו על דלתו של איכר, שגר בקצה הכפר, במרחק כשישה קילומטרים מן העיירה. הערנו אותו משנתו ושאלנו אותו אם הוא מכיר את היערות בסביבה. אשת האיכר קלטה, כנראה,

שאנו מתכוונים לקחת את בעלה אתנו על מנת שיתלווה אלינו במשך כל הלילה - פרצה בבכי מר וביקשה רחמים על המשפחה כולה וביחוד על שני ילדיה הקטנים. בראותה שאנו מהססים, פנתה אלינו בתחנונים: "הרי השכן הגר מולנו, אף כי גם הוא נשוי, אין לו ילדים קטנים. מדוע לא תקחו אותו אתכם"?

לאחר התייעצות קצרה בינינו החלטנו להשאיר את הגוי הזה בביתו.

הזהרנו אותו, כי אם יפצה פה ויגלה למישהו על ביקורנו הלילי - ביתו יישרף והפרטיזנים יוציאו להורג את כל בני משפחתו.

בדיעבד, נטלנו על עצמנו סיכון גדול במעשה הזה. אולם, כנראה, שהונחינו עפ"י אמת - מידה מוסרית, פרי החינוך היהודי, שקיבלנו בנעורינו, ולכן פעלנו כך ולא אחרת - במידה של רחמים. עברנו לבית השני, ושם גייסנו את האיכר. מבלי שידע, כי קודם לכן ביקרנו אצל השכן שלו. לאשתו אמרנו, שבעלה ישוב בריא ושלם ואל לה לחשוש לגורלו, שכן בדעתנו להיעזר בו אך ורק בתוך מלווה ולא נסכן את חייו.

יצאנו לדרך. מהכפר הזה התרחקנו, מהלך של שעתיים ביער-עבות כשפנינו מערבה. היה אז לילה בהיר ובחצות התגלתה לפנינו מסילת הברזל. אני ואייזיק פירט עלינו על המסילה כדי להטמין את המוקש. השאר שמרו עלינו בקצה היער. במרחק - מה בתוך היער היצבתי שמירה מיוחדת על הגוי המלווה. העבודה על המסילה הייתה קשה. הצטרכנו לחפור בור עמוק מתחת לפסי הרכבת ולהכניס לתוכו כמות גדולה של חומר-נפץ. המדובר בשנים - עשר קילו, שתי לבנים, שכל אחת מהן משקלה היה שישה קילוגרמים. כל זה מבלי להקים רעש מיותר. העבודה הושלמה קרוב לשעה חמש לפנות בוקר. כאשר הגענו למצב, שצריך היה לחבר את הנפץ, פנה אלי אייזיק פירט: "אתה שמואל, רד מן המסילה והתרחק ממני. אני אשאר כאן לבדי עד שאסיים את הפעולה". היה ברור, שהוא חשש פן יקרה איזה אסון ואז, חלילה, ניפגע שנינו.

אני חזרתי אל חבריי, ששכבו אותה שעה במארב במרחק של שמונים מטרים ממסילת הברזל.

כשעה לאחר מכן, יצאתי עם עוד אחד מהקבוצה לקראתו של אייזיק פירט, ששכב עדיין על המסילה ואמנם המלאכה הושלמה. הסתכלתי וראיתי, שהמוקש הוטמן בבור. שחפרנו יחד עם הנפץ בתוכו והם הוסתרו היטב מעין כל רואה. לצורך הסוואה כוסה השטח בחול דקיק. גם החוט, שהיה מחובר לנפץ, הוסתר היטב בחול ובענפים יבשים, כשהוא מכונס לתוך חריץ באדמה. סייענו לו להעביר את החוט עד לעצים, שצמחו בשולי היער.

עם שחר יצאנו שוב לסיור כשאנו זוחלים על פני האדמה ובודקים בשבע עיניים, אם יש סימן כלשהו לגילוי החבל הנמשך אל קצה היער. עתה חזרנו לשולי היער ושכבנו במארב. בעמדה הקדמית התמקם אייזיק פירט, כשקצהו של החבל בידו. כיוון שלא עצמנו עין במשך כל הלילה, מצאתי לנכון להזהיר את חברי הקבוצה ובמיוחד את אייזיק פירט, שעבד כל הזמן ללא לאות, כי עלינו להישאר ערניים ואסור לנו בשום פנים ואופן להירדם.

החל בשעה שבע בבוקר, התחילו לעבור משמרות של חיילים גרמנים על פני

המסילה בשני כיוונים נגדיים. כל פטרול מנה שלושה-ארבעה חיילים חמושים. אנחנו ראינו אותם היטב, כשהם צועדים בצעד אטי ובודקים את מסילת הברזל. התפללנו בלבנו, שהרכבת תופיע מוקדם ככל האפשר, כי ככל שהזמן התארך, גבר הסיכון, שאנחנו נתגלה בעצמנו או שמא המוקש שלנו יתגלה.

התקרבה השעה אחת בצהריים. כבר עבר הפטרול השביעי ולא היה כל סימן לרכבת. היינו כבר כמעט מיואשים. עוד קודם לכן החלטנו להישאר במקום עד שעות הערב ויהי-מה. עם זאת התחלנו לחשוש, שגם פעולה זו עלולה להיכשל כקודמתה.

והנה, לקראת השעה אחת וחצי בצהריים שמענו מרחוק, שרכבת מתקרבת. עתה היינו דרוכים כולנו. אייזיק אפשר לקטר לעלות על המוקש ומיד לאחר מכן משך בחוזקה את החבל שהיה בידו. נשמע פיצוץ אדיר, מחריש אוזניים. הרכבת ירדה כולה מן הפסים והקרונות התרסקו. בד-בבד החל מטר של יריות עלינו ממקלעים ורובים שהיו בעמדות התצפית של הגרמנים בכל הסביבה. היער רעד כולו. באותו זמן התחלנו במנוסה והמשכנו בה במשך שעה ארוכה. רק כשהתרחקנו כשמונה קילומטרים בתוך היער, נעצרנו בפינה נסתרת כדי להינפש ולסעוד את לבנו. פנינו קרנו מרוב אושר וסיפוק. בבת-אחת פגה כל העייפות מן המאמץ הגדול והמתח הרב, שבהם היינו נתונים במשך זמן ארוך למדי. הגוי, שנתלווה אלינו, נראה ממש מאושר כמונו ושמח על המעשה שעשינו ועל הצלחתנו. אמרנו לו, כי כאשר תסתיים המלחמה, הוא יבוא על שכרו וגם נמליץ עבורו על אות הצטיינות. אולם בינתיים עליו לשמור את הדבר בסוד כמוס.

לאחר מכן שחררנו אותו לדרכו, ואנחנו פנינו לדרכנו, מבלי שידע, כמובן, לאן פנינו מועדות.

למחרת היום, כשחזרנו לבסיס ופנינו למפקדה כדי לדווח על הפעולה, פגשנו את המפקד איוואן איוואנוביץ קונצ'ה כשלצדו עומדים הקומיסאר וראש המטה שלו. לא הספקנו לסיים את המשפט על הצלחת הפעולה, כששלושתם פרצו בצחוק עליז, והם אמרו לנו: "ידענו, רביאטה ("חבריה" - בלשון של חיבה ברוסית), כי אתם ביצעתם את הפעולה. הפיצוץ נשמע היטב בבסיס שלנו אתמול בצהרי היום והבנו, כי הוא שלכם וכבר חיכינו לבואכם. אתם גיבורי-חיל, בעצם, אתם ראשונים, שפוצצתם רכבת גרמנית לאור היום. יש לנו כבר ידיעות מפורטות על הנזק שגרמתם להם ועתה תלכו לנוח".

למחרת התקיים מסדר חגיגי, המפקד קונצ'ה הוציא אותנו מן השורות, והחל להרעיף עלינו שבחים בגין המעשה הנועז שעשינו, ואף ציין, שהקבוצה היהודית, ("יברייסקאיה גרופה-ברוסית") תשמש מעתה למופת לכל האוטריאד*.

* אוטריאד - יחידה צבאית; פרטיזנית.

שכול ונדודים

יעקב בס

נופה של רפלובקה הישנה שונה היה מזה של החדשה. ממערבה של העיירה מבהיק היה במימיו הרבים נהר הסטיר - שבמקומות מסוימים הגיע רחבו ל-100 מטר ואף יותר מזה. וכשם שמסילת-הברזל ותחנת-הרכבת הטביעו את חותמן על רפלובקה החדשה, כן ניכר היה רישומו של הסטיר - על רפלובקה הישנה. על הסטיר היו מהלכות ספינות-קיטור, סירות ורפסודות. היה זה נתיב-מים לעסקי המסחר בין פינסק ולוצק והישובים שנמצאו לחוף הנהר בין שתי ערים אלו. סחורות ונוסעים היו מועברים בכלי-שיט שונים במורד הנהר ובמעלה הנהר. אם נשמעה פתאום צפירה ממושכת בתוך השקט של העיירה וידעת, כי ספינת-נוסעים הגיעה.

כאן, על חוף הנהר הייתה גם טחנת-קמח גדולה, שהופעלה על-ידי מפל-מים. כרי-אחו ירוקים ונרחבים נתמשכו משני עברי הנהר - מכאן ומכאן והרחק בירכתיהם נסתמן האופק בכתמים כחלחלים-כהים, יערות האורן העבותים.

הסטיר היה מקור-פרנסה לדייגים, שרובם נוצרים היו, אך גם ליהודים - שהיו קונים מהם את הדגים ושולחים אותם למרחקים, הייתה טובת-הנאה ממנו. הנהר היה מקום-משיכה לנוער - לרחצה, לטיולים ולהפלגות בסירות בימות הקיץ.

כ-80 משפחות יהודיות התגוררו בעיירה. שני בתי-כנסת היו בה: ואחד של חסידי סטפאן, שעמד לחוף הנהר ממש. כן היה בית-כנסת של חסידי ליבישיי. אני מתפלל הייתי בבית-הכנסת של חסידי סטפאן.

רפלובקה הישנה-ראשיתה בעבר הרחוק והדבר ניכר גם בבתי-הכנסת שהיו ישנים. בזמן השיפוצים נתגלו שרידי הבנייה הראשונה, מדורות עברו.

בית ספר עברי לא היה כאן. מורים פרטיים היו מוצאים בעיירה מקור-פרנסה.

ירידים של קבע לא היו פה. רק בימי-חגא מיוחדים של הגויים, נתכנסו פה לימי שוק. לירידים היו מגיעים מכל הסביבה ואף מולדימרץ. זוכר אני, בעיקר, את נטע ואברשה ויינר, שהיו באים בעגלות; את דוד רוזנפלד, שהיה מביא נעליים ומוצרי-עור למכירה.

צביון זה של חיי העיירה נמשך, בתמורות קלות שנים רבות, עד בוא הסובייטים בשנת 1939. העיירה פשטה עתה צורה של מסורת ועדיין לא לבשה צורה חדשה. ההוויה היהודית מתמול-שלשום החלה להיעקר משרשיה והנפש נתמלאה חרדות ליום המחרת.

היה בוקר של יום קיץ בהיר. התעוררנו פתאום לקול רעש איום של להקות אוירונים הטסים ועוברים בשמי העיירה ופניהם מזרחה. השעה הייתה 4, עם עלות השחר. נבהלים יצאנו אל המעקה של הבית ומכאן ראינום. ואמנם לא לשווא היה רגש הפחד אשר תקפנו. בשעות הבוקר של אותו יום כבר הודיע הרדיו, כי מטוסים גרמניים פלשו לשטחי רוסיה והפציצו ערים גדולות: קייב, מינסק ועוד. כן הודיעו, כי בלילה שבין ה-21 ל-22 ביוני חצו חטיבות של הצבא

הגרמני את הבוג והכריזו בכך מלחמה על רוסיה.

עד מהרה עדים היינו לנסיגת-הבהלה של הצבא הרוסי הניגף. שרידי הצבא שעברו את העיירה הציעו לנו לנוס יחד אתם, אולם רק מעטים נענו להם. כנראה בהשפעת מכתבים, אשר נתקבלו בשעתו מרוסיה ובהם תיאור על מצבם הקשה של הפליטים. זוכר אני, כי בני, נתן ז״ל, ביקש גם הוא בעת נסיגה זו להימלט לרוסיה, אולם אנחנו התנגדנו לכך ונימקנו את התנגדותנו בצורך להיות יחד ולא להיפרד וכן בתלאות, אשר הפליטים ברוסיה מתנסים בהן.

נקמות ביהודים

נתהווה מצב מוזר. הגרמנים כבר פלשו לערי הסביבה הגדולות, ואילו העיירות הקטנות כגון רפלובקה, ולדימרץ ודומיהן נשארו ללא שלטון. האוקראינים שונאי ישראל מאז ומתמיד, מצאו שעת-כושר להכריז על שלטון משלהם, שמטרתו הראשונה - לעשות נקמות ושפטים ביהודים. באותו זמן תועים היו בשביליה הנידחים של ווהלין מחלקות של הצבא הסובייטי, שנותקו מחטיבותיהן. הללו הותקפו על-ידי האוקראינים ונשקם נשדד. אזורנו כבר נכבש על-ידי הגרמנים, אולם במעברי היערות המשיכו לעבוד המחלקות-המשקיות של הרוסים ובהן הרבה יהודים כמומחים בעבודות יער. אלה הותקפו על-ידי כנופיות האוקראינים והוכו באכזריות. בסכנת נפשות הצליחו יהודי העיירה להעביר חלק מהם מן היערות ולאשפזם בבית-החולים שברפלובקה.

היה זה יום ששי בשבוע. באותו בוקר הלכתי אל המורה העירוני מיקולסקי, שגם אשתו הייתה שנים רבות מורה בעיירה, וביקשתי לשתפם בדאגה ובחרדה שנשתלטה על הציבור היהודי עם המצב החדש. לא הספקתי להשתהות שם הרבה, ופתאום הגיעוני מטחי-יריות מעבר העיירה. יצאתי מיד מביתם והתחלתי לרוץ אל דירתי ומשפחתי. מצאתי את כולם מכונסים בקרן-זווית, שרויים בפחד גדול. עודנו חרדים מקולות הירי והנפץ, שמענו פתאום חבטות חזקות בדלת. עד מהרה נפרצה הדלת ולבית נכנסו כפריים מזוינים, אשר נתפזרו מיד בכל החדרים והחלו לערוך חיפוש. ביניהם היו כמה וכמה ממכריי, שלא פעם הושטתי להם את עזרתי. הללו אמנם לא הרגישו את עצמם בנוח, אולם היה בהם אחד, שלא היסס כלל וניגש אליי ותפסני ביד. משראה על אצבעי את טבעת-הקידושין, טבעת הזהב, החל למשוך אותה בחזקה ומוכן היה לשבור את אצבעי. התחלתי לצעוק מעצמת הכאב, ובאותו רגע נזדרזה אשתי והגישה להם את הטבעת שלה ומתוך תחנונים ביקשה אותם, שיקחו את הכל ורק את נפשנו ישאירו לנו לשלל. אכן, לקחו הם מכל אשר מצא חן בעיניהם ואגב-כך איימו עלינו והזכירו לנו, כי ראוי לנו לדעת, שהשנים הטובות שלנו נסתיימו ומעתה ניתבע לשלם בעד כל הזמנים.

אין-זאת, כי שאר המכרים שלנו מבין הפורעים, אשר בימי השלום הושטתי להם עזרה בימי מצוקה וחולי, נכמרו בהם רגשותיהם בראותם אותנו עכשיו באזלתנו ושברוננו. נתעורר בהם מן-הסתם איזה רגש של חרטה והם הורו למתפרעים לעזוב את הבית. עלינו ציוו לסגור היטב את הדלתות ולא לתת לאף אחד להיכנס. בה-בעת חמקו הם כמתגנבים, אולם משללם לא הרפו. הודינו

לאלוהים גם על החסד הזה, אשר גילו כלפינו. סגרנו את הדלתות והתריסים, ומבעד לסדקים מציצים היינו החוצה. באותה שעה הגיעונו קולות בכי וזעקה של נשים וילדים, מעורבים עם יריות של רובים, וצריחות-פרא של חומסים. ראינו עגלות רבות של כפריים והן מלאות רכוש יהודי - כלי-מיטה למיניהם - יוצאות את העיירה; וברחובות - כלי בית שבורים ונוצות מתעופפות מסביב.

לאחר שהכפריים ריוו את צמאון-הדמים הראשון ויצאו מן העיירה נשתרר בחוץ שקט. פתחתי אט-אט את הדלת ויצאתי מתוך זהירות אל הרחוב לראות את אשר עוללו. תחילה נכנסתי לשכננו רוזנפלד ותמונה איומה נתגלתה לעיניי. כל רהיטי הבית מנותצים ומעורבבים עם כלי-הבית האחרים, ערמה אחת - תל של שברים ונפצים. בין אלה ישבו בני משפחת רוזנפלד חיוורים ובוכים חרש. דיבורם כמו ניטל, ללא יכולת להוציא הגה מפיהם.

רבים מבין תושבי רפלובקה בטוחים היו, כי לאחר מעשי-השוד מיום ו׳ יאמרו החמסנים די, ומעתה ישרור שקט. אך לשוא הייתה תוחלתם. יום אחד ישבתי עם יונה רוזנפלד אצל הרב מלומז׳, שליד בריסק, חותנו של הרב מרפלובקה, פסמניק, אשר ברח מן הגרמנים בימי כיבוש פולין ונשאר אצלנו. מצאנו רפואה למצווינו ונחמה פורתא לפגעינו בישיבה זו אצל הרב. שומעים היינו את משא-מוסרו וניחומיו- פיו היה מפיק דברי חכמה והגות. סוקר היה בדבריו את תולדות עמנו מאז ועד עתה - ומוכיח לנו, כי כל אשר עובר עלינו אינו אלא חוליה בשרשרת של סבל. והנה באמצע השיחה הגיעתנו זעקת-שבר איומה. בצאתנו החוצה ראינו חבורה גדולה של יהודים רצים נבהלים ואגב ריצה מודיעים בנשימה רהוטה, כי כנופיה גדולה של פורעים עוברת את הנהר סטיר ומתקרבת לעיירה. אני ויונה רוזנפלד רק הספקנו להיכנס לבתינו ולהזעיק את בני משפחותינו. נסחפנו גם אנו עם כל הרצים. בתוך המבוכה הכללית איבדתי את בני משפחתי ורק בני, נתן ז״ל, נשאר לידי וכן יונה ובתו הקטנה פייגה׳לה.

בהביטנו לאחור, ראינו כי על ההר של העיירה עומדים הרבה גויים מזוינים בכלי-נשק למיניהם. עדר גדול של סוסים נקרה לנו בדרכנו, עדר שגויים מכרים הובילו מן המרעה. ביקשתי מן הרועה, כי יושיט לנו את עזרתו באורח כלשהו והוא ניאות לנו. תחילה התערבנו בתוך העדר ולאחר-מכן הורה לנו הרועה לרוץ אל עבר היער. הפורעים לא יכלו לירות עלינו מחשש פגיעה בסוסים. כן לא הייתה להם ודאות, כי אכן יהודים אנחנו. מאחר שהתרחקנו מן העדר, אמר הרועה לפורעים, כי אנו נוצרים מתושבי המקום, שהלכו להזעיק את עדריהם מן המרעה. משום כך לא רדפו אחרינו הפורעים. הגענו בינתיים ליער. היום כבר נטה לערוב ועד מהרה ירדה החשכה. מרחוק ראינו בקתה מוארת והתקרבנו אליה. הכלבים הנובחים הזעיקו את בעל הבקתה. הוא יצא לקראתנו וקיבלנו בסבר פנים יפות, הציע לנו להיכנס לתוך הרפת, כדי להתחבא בה במשך הלילה לביתו פחדנו להיכנס. ישבנו צפופים בפינה שברפת. פייגילה, בתו הקטנה של רוזנפלד, מיצתה בדבריה את כל אימת המצב: ״הלואי והייתי באמת א פייגה׳לה, (כלומר, צפור-כנף), הלואי ויכולתי לעוף מן האנשים הרעים האלה״.

לשמע דבריה נשבר בנו לבנו, לב הורים, שאינם יכולים להגן על ילדיהם. שוב

הגיעונו נביחות כלבים ובהציצנו בעד החרכים של הרפת ראינו עשן מתאבך ולהבות-אש עולות מעבר רפלובקה עירנו. לבנו אבד בקרבנו. מה גורל משפחותינו, שאלנו את עצמנו, בלי דעת להשיב על שאלה איומה זו.

עם אור הבוקר החלטנו לנסות את מזלנו ולשוב לעיירה. הוגד לנו, כי הפורעים עזבוה לאחר שפרעו די-שבעם. בלבבות רועדים הלכנו. מצאנו את בני משפחותינו וכולם שלמים. התרגשותנו הייתה גדולה ועתה נשבענו אלה לאלה להיות בעתיד יחדיו ולא לעזוב איש את רעהו.

עברו עלינו ימים של אימה ולילות של נדודי שינה. תמיד עמדנו על המשמר, כדי לקדם את פני הרעה. את הילדים שלחנו מן הבית ואכסנו אותם אצל גויים מכרים, אולם אני ואשתי, זלדה, החלטנו להישאר במקום ולא לעזוב את הבית.

למעלה משלושה שבועות שרויה הייתה רפלובקה באימת הפרעות ושפיכות-הדמים. מופקרים היינו ומושפלים. יורקים היו בפנינו; ואפילו לעבודות-כפייה למשקיהם לקחו אותנו. האוקראינים סיפרו על מקרי-התעללות, שרתמו יהודי למחרשה וציוו עליו למשוך אותה במקום סוס. היו להם תכניות שונות כיצד לחסלנו, עוד לפני שהגרמנים הגיעו לעיירה.

משלחת

החלטנו, מניין יהודים, לפנות לחשובים שבין הנוצרים, לאנשי-המעלה שבהם, ולבקש מידם מידה של רחמים. ידידי, יונה רוזנפלד, ואני, פנינו אל ראש הכנסייה הנוצרית וכן לאוקראינים אחרים, שידענו, כי הם בעלי השפעה. שפכנו לפניהם את מרי-שיחנו, אף כי ידענו, שהאינטליגנציה האוקראינית, היא-היא המכוונת את הפורעים במעשיהם אלה. אולם לא הייתה לנו ברירה. אמרנו בלבנו: שמא נמסור את המפתחות בידי הגנב עצמו ואז יתעורר בו מצפון כלשהו. ביקשנו, שהם ישפיעו על הציבור האוקראיני, כי יחדל ממעשי-הדמים כלפינו. הם שמעו לדברינו והיו אמנם תמימי-דעים עמנו והבטיחו לעשות לשם השקטת הרוחות והשלטת סדר. אף-כי ידענו, שהשולטים האמתיים, הגרמנים, עתידים לבוא בימים הקרובים וכל הישגנו עתיד להימחות. שמחים היינו, בכל-זאת, בהבטחתם של בעלי ההשפעה מקרב האוקראינים.

הגרמנים לא הזדרזו לבוא כלל וכלל. הם ישבו בתחנה של רפלובקה שהייתה מרוחקת מן העיירה ואילו את רפלובקה העיירה הפקירו בינתים למעשי הרצח של זולתם. גם אל השלטונות הגרמנים הלכנו לשפוך את לבבנו, שכן ידענו, כי מזימות רעות הולכות ונרקמות כלפינו מצד האוכלוסייה הכפרית שבאזור.

לא דבר קל היה בימים ההם לעשות מרחק של 12 קילומטרים עד לתחנת-הרכבת, בשעה שהמוות ארב, אולם יצאנו לדרך. וליציאה זו הייתה גם תכלית נוספת - להיפגש עם המשפחות היהודיות, שגרו בתחנה ולעמוד על מצבן. המשלחת שלנו מנתה תשעה אנשים: יונה רוזנפלד, יצחק שירמן, הרשל שירמן, יצחק קרייזר, בנימין רזניק, מנדל קושניר, נחמיה שוורצבלאט, אליעזר גולדברג ואני, כותב השורות האלה.

נחפזנו בלכתנו, אף כי תשושים היינו מן התלאות, אשר באונו במשך

השבועות. הלכנו בדרך היפה, אשר כל-כך מוכרת הייתה לנו מימי השלום. אולם עכשיו לא שמנו את לבנו ליופיו של הנוף מסביב. שקועים היינו בתוך עולמנו שלנו, והוא עולם מתמוטט ללא הוד וללא תפארת. פתאום הגיענו קול-המולה של כלי-רכב, שנסעו באותו כיוון, שבו הלכנו אנחנו. החשנו את צעדינו, שלא להזדמן יחד עם האיכרים הנוסעים, אך כלום יכולנו להחישם עד כדי כך? מהר מאוד השיגונו הגויים ובעברם על פנינו שלפו אקדחים ופקדו עלינו לצעוק "יחי היטלר". אגב כך שאלו אותנו לאן אנחנו הולכים. השיבותי להם, כי נקראנו על-ידי המפקד הגרמני, שנמצא בתחנה, לבוא אליו לשם איזה עניין. בשמעם את השם מפקד גרמני, טמנו הללו את כלי-נשקם, הסבו את סוסיהם לכיוון אחר והסתלקו. לאחר מכן נתחוור, כי הייתה זו כנופיה של פולנים מן הקולוניות שבסביבה, אשר זממו לשדוד את יהודי התחנה. אולם הידיעה, כי שם ישנו מפקד גרמני, עוררה אותם לבטל את תכניתם.

לאחר עמל-הדרך ותלאותיה הגענו, השליחים, לתחנת רפלובקה. דממת-מוות שררה בתחנה. זכרנו את המקום, שבו שקקה בעבר פעילות יהודית, מקום שהתכונה בו הייתה רבה ואנשי-מעשה ומסחר יהודים שלטו בו שלטון רב. עתה מצאנו רחובות ריקים, זגוגיות מנופצות וסתומות בסחבות, חלונות חסומים בקרשים. אפילו סימן לא נותר מבתי-המסחר והפירמות של היהודים. שוד וחמס היו מנת חלקם. אכן, אותו גורל, אשר פקד אותנו פקד גם את דרי התחנה היהודים. כאן סיפרו לנו על הפרעות שערכו בהם, על בנו של סאניה מיניוק, אשר נפצע על-ידי הפורעים, שהרופא המקומי סירב להושיט לו עזרה והוא מת לאחר עינויים קשים. הרשל וסניה ברזניאק תמהו מאד על החלטתנו לבקש חסד אצל הגרמנים. ומנעונו מעשות כן. החלטנו, על-כן להרכיב משלחת מבינינו, הבאים, ומבין יושבי המקום ולהגיש את עצומותינו לראשי האוכלוסייה האוקראינית - רופא האזור פופוב, מיקולסקי, ומיקולייצ׳יק. בקשתנו הייתה, כי ישפיעו על האוכלוסייה האוקראינית לחדול ממעשי השוד והרצח, ואף שידענו, כי אנו פונים אל אנטישמים מובהקים, אל אוקראינים צמאי-דם, לא הייתה לנו בכל זאת דרך אחרת... ביקורנו אצלם היה קצר מאוד. הם לא רצו אפילו להקשיב לטענותינו ולבקשותינו, גם תשובתם הייתה בתכלית הקיצור: "אתם היהודים ראויים לכל אשר מעוללים לכם. גמולכם הוא זה".

בדאבון לב יצאנו מעל פניהם...

עתה הגיעונו ידיעות מן המתרחש בסביבה. בכל מקום חזרו אותם הדברים - שוד והרג. בין השאר נודע לנו, על אשר קרה בעיירה הקטנה סרניק - מקום שבו התעללו הגויים באופן מיוחד ביהודים, השליכו ילדים קטנים לתוך הבארות, שרפו ואנסו. אולם דווקא בעיירה קטנה זו התעוררו צעירים מבין היהודים לנקום את הדם השפוך. נתארגנה קבוצה גדולה מבני הנוער והיא אשר עמדה במיצר והשיבה קרב: בנשק קר, כגון קרדומות, קלשונים ומוטות-ברזל וכן במעט נשק חם, רובה ואקדח שהיו מוסתרים עמם. בחורים אלה הניסו את הפורעים מתוך העיירה.

באותו זמן, בהיותנו מושפלים מבחינה נפשית, הרוסים מבחינה כלכלית,

עינינו עששות ופנינו נטולי-דם - באותו זמן קיבלתי, פתאום, צו מאת הגרמנים לעשות סדרים בבית-המרקחת שלי ולשקמו מחדש. בית-מרקחת וגם מרפאה שקיימתי בימי שלום. הייתי איפוא היהודי היחידי שעבד אצל הגרמנים כרוקח.

באותו זמן נפתחו בתי-כנסת ויהודים החלו להיוועד יחד בעת התפילה ואגב-כך יכול היה לשפוך איש בפני רעהו את מרי שיחו.

בשורות-תדהמה וגזירות

אולם לשווא היינו מודאגים, כאילו שכח עלינו השלטון הגרמני. יום אחד קיבלנו הוראה לבוא ולהתייצב בפני הרשות שבתחנה של רפלובקה לשם בחירת ועד יהודי, שיהא אחראי כלפי השלטונות. אף אחד לא רצה להיות שליחם של הגרמנים לתפקיד זה, ובחירת הוועד נתקלה בסירובו של כל אחד. עד שנתקבלה הודעה, שבה שלושה שמות, שהשלטונות בעצמם קבעו: יעקב וייסמן, יעקב בס ויונה רוזנפלד. אולם בבואנו להתייצב בפני מוסדות השלטון הוצאתי אני מן הרשימה. נתקבלו נימוקיי, כי מהיותי עסוק בבית-המרקחת לא אוכל למלא גם את התפקיד הזה, ובמקומי נבחר יעקב רבין.

בערב יום-הכיפורים, לאחר שנתבשרנו, כי גרמנים מתקרבים לעיירה ופחד גדול נשתלט בבית-הכנסת - בא הצו, כי כל יהודי מגיל 9 ומעלה חייב לענוד מיד שני טלאים עגולים מצבע צהוב - הטלאי האחד על החזה והשני - על הגב. אי-מילוי הצו יגרום לעונש של 1000 רובל ועבודת-כפייה. לא נשאר לנו זמן להרהורים. כל הנשים עבדו יחד בחפשן בד צהוב. וכבר עמדו האוקראינים ברחובות ושמרו, כי כל היוצא לרחוב עטור יהיה באות-הקלון. הפגיעה הזאת מכוונת הייתה ליום זה דווקא, ליום-הכיפורים, כדי להשפילנו ביתר-שאת.

הגזירות באו עתה דחופות זו אחר זו, האחת חמורה מחברתה. עבודות כפייה ביערות ואצל האוקראינים. והבשורות מהחזיתות - "היקֶים הולכים מחיל אל חיל" - גם הן נצטרפו לאותם דברים, שהיה בהם רק לדכא את רוחנו, ולהוכיח לנו, כי גורלנו נחתם.

והנה, בשורה חדשה, שבאה רק אליי, על-ידי גוי אחד ממכריי הטובים, והיא הכתה אותי בתדהמה.

כל יהודי רובנו הוצאו להורג.

לא יכולתי להאמין, כי אכן אמת בידיעה, כי אמנם הושמדו למעלה מ-30 אלף יהודי רובנו. את דבר הידיעה לא סיפרתי לאף אחד ואפילו מבני משפחתי העלמתיה. התקשרתי עם מכריי הנוצרים וביקשתים, כי יסעו לרובנו ויביאו לי דברים מפורטים. אולם הידיעות שקיבלתי היו איומות עוד יותר - לא רק ברובנו היה רצח-המוני כזה, אלא גם בערי הסביבה. עתה לא היו הדברים בגדר סוד, הכול כבר ידעו על כך.

עד עכשיו בא סבלנו מידי האוכלוסייה האוקראינית, מעתה ואילך החלה פעולתם של הגרמנים במישרין. תחילה - הטלת מס לכל גולגולת - 5 רובלים זהב. המס היה כבד מנשוא ונתקלנו בקשיים איומים באיסופו. בפגישה, שנתקיימה בבית הרב פסמניק יחד עם חשובי העדה וחברי המועצה היהודית, הוחלט

להכריז חרם על הציבור - על כל יהודי יהיה להתוודות ולגלות את רכושו.

אל בית-הכנסת של חסידי סטפאן, לחוף הנהר, הוזמנה כל האוכלוסייה היהודית. כאן עמדו ראשי הקהל על המצב וחומרתו. רבים ביקשו, שלא להביא את העיירה בנסיון כזה של הטלת חרם. אולם לא הייתה ברירה. בשקט שנשתלט הודלקו הנרות השחורים, ארון-הקודש נפתח. הרב לבוש קיטל לבן, עטוף בטלית שקולו רועד מדמעות ועמו פורצים בבכי גדול כל הנאספים. החלה עריכת הרשימה, פירוט רכושו של כל אחד.

לאחר מכן באו דרישות מצד הגרמנים לספק להם בדים, פרוות, כסיות-צמר, עורות להנעלה ועוד מצרכים שונים.

הקונטריבוציה השנייה הייתה שוב 5 רובלים זהב לגולגולת ו-7 גרם כסף. מעשה בכיתת חיילים גרמנים וקצין בראשה, שבאו למועצה היהודית בתחנת רפלובקה וגזרו על זליג לסניק, שיתן להם מיד במקום קילוגרם קקאו. כשהוא ביקש מהם שהות, עד אשר ישיג את המצרך, שלף הקצין את אקדחו, הכה על פניו של זליג ושבר לו את מרבית שיניו. גם חברי המועצה האחרים הוכו עד זוב דם.

היינו תשושים ומדוכאים, מרוששים מכול-וכול, כצללים נראינו. והנה גזירה חדשה - גזירת הגטו.

ביקור בולדימרץ

באחד במאי 1942 נתקבל הצו להקים את הגטו. במשך שבועיים חייבים היו כל היהודים, תושבי העיירה והכפרים שבסביבה, להתרכז בגטו כדי לבדל אותם מן האוכלוסייה שאינה יהודית. עלו הצעות מטעם האיכרים, כי אני אישאר בבית-המרקחת ואמשיך לשרת את האוכלוסייה. אחד ממכריי, פרוטוקול הטוחן, הסכים להסיע אותי לסרני אל מושל האיזור ולבקש ממנו רישיון, כי אישאר בעיירה. נסענו בעגלה רתומה לסוס, שכן הנסיעה ברכבת אסורה הייתה ליהודי. הוא עטפני בגלימת-איכרים, שכיסתה על הטלאי הצהוב, שלא יוכר, כי יהודי אני. הייתה זו נסיעה מסוכנת, אולם הגוי גילה תחבולות ותושיה ונמנע מהיפגש עם גרמנים בדרך. כניסתי לסרני הדהימתני. לא עוד העיר העליזה וטובת-המזג, כאשר ידעתיה מימים עברו. כבית-קברות נראתה עכשיו. נפגשתי באותו יום עם טאצ׳וויקוב, הרופא מסרני, שאתו עבדתי בימי הסובייטים ועתה נתמנה מטעם הגרמנים כרופא-האזור. הוא יעץ לי לא להתייצב בפני הקצין הגרמני, שונא היהודים, והבטיח לי, כי הוא עצמו יעשה את הדבר תחתיי. כשנפגשתי עמו למועד, אשר קבענו בינינו, כבר היה בידו האישור כתוב בגרמנית שבו אמור, כי ליהודי יעקב בס, הרוקח, ניתנת הרשות להישאר בעיירה רפלובקה ולנהל את בית-המרקחת, אולם בני משפחתו חייבים להישאר בגטו. הגוי, מלווי, שמח היה מן ההישג, שכן לא היו נוצרים בעיירה, שידעו לנהל את בית-המרקחת, אולם רוחי שלי מדוכדכת הייתה מאוד, כיצד זה אוכל להיפרד מבני משפחתי?

ביקשתי את הגוי מכרי, כי בדרכנו חזרה יובילני לולדימרץ. רציתי לראות את מכריי וידידיי, את בני משפחתי וקרוביי. בואי לולדימרץ לפתע-פתאום, הפתיע

מאוד את הכלי לבקשתי הכניס הגוי את העגלה לחצר של בן-ציון ז׳אק, גיסי. הוא חיכה בסבלנות, עד שניתן לי להתראות עם כל קרובי משפחתי. הראיתי להם את האישור שקיבלתי מסרני וביקשתי לשמוע את חוות דעתם על כל העניין. גם בני משפחת צ׳רניאק היו במקום וגם יעקב אייזנברג, נבון-הדעת וחכם-הלב, אשר היה ידידי וקרובי כאחד. שאלתי אותו, היש בזה חשיבות להישאר יהודי אחד מחוץ לגיטו ולעבוד בבית מרקחת? וכיצד זה אפשר, כי איפרד ממשפחתי? ובשעה שכולם כבר באו לכלל דעה, כי בימים כאלה אין טעם להיפרד מבני-המשפחה ולהשאירם לבדם, התעורר פתאום יעקב צ׳רניאק הרציני ומיושב-הדעת ואמר:

״יקיריי, כלום יודעים אתם את פירושה של החלטתכם ודעתכם? לא, אין אני תמים-דעים אתכם, כי יעקב צריך ללכת גם הוא לגטו, בשעה שניתנת לו אפשרות להיות מחוצה לו. בשעה זו, כשמתכוננים לסגור את כל היהודים בגטאות וישנה אפשרות לאחד מאתנו להיות מחוץ לגטו, כלום יודעים אתם איזו משמעות ואיזה ערך יש לדבר הזה? אין הוא הולך להיטיב את מצבו ולא קל יהיה לו ביער זה של האוקראינים, שכולנו מכירים אותם היטב. אולם הוא יהיה חפשי וללא פיקוח של שומרים ואנו כולנו זקוקים לדבר זה. כי מי יודע מה ילד יום? אין להעריך את החשיבות שישנה ליהודי אחד, שהוא מחוץ לגטו״.

אני שמעתי את הדברים וכבר נבוך הייתי ולא ידעתי במה אבחר וכיצד אנהג. הכול שינו אט-אט את דעתם וקיבלו את דעתו של יעקב.

קשה היה לי להיפרד מיקיריי, אשר שוב לא זכיתי לראותם. הייתה זאת כעין פרידה לעולמים. לחצנו זה את ידיו של זה ושפכנו דמעות רבות. כל אחד כמו הרגיש, מה שצפוי לנו, אולם אף אחד לא השמיע את הדברים בפירוש. הייתה זאת פרידתי לעולם מולדימרץ, שבה עשיתי שנות חיים רבות.

יחידי נשארתי

יחידי נשארתי בביתי הגדול. כל היהודים וכן משפחתי רוכזו בגטו. דיכאון גדול נשתלט עליי ביום הראשון. אולם הרהרתי, שמא תהי בכל זאת חשיבות למצבי זה. החלטתי להתגבר על רפיון-רוחי ולהתחיל בעבודה. בלילה גבר עליי הדיכאון-יהודי אחד ויחיד, כל רחש הבהילני, כל צעד ברחוב איים עליי. טרף את דעתי קול שירתם של האוקראינים, שישבו עתה על הספסלים ליד בתיהם ושמחו על חורבננו.

הלכתי אל אחד הגויים, הסנדלר קאבילנסקי, והוא הציע לי לבוא אליו לילה-לילה לישון ולנוח. אמנם, אסור היה לי לסגור את בית-המרקחת ואף-על-פי-כן עשיתי כך. בשובי בבוקר, מצאתי ליד הדלת תור גדול של מחכים לרפואות, כמו בימים כתקנם. מפעם לפעם הייתי מקבל פתקאות מבני משפחתי ודבר זה הרגיעני במקצת. מכרים טובים שימשו כמקשרים בינינו. המצב בגטו הלך והחמיר, המחסור במצרכי מזון גבר. אסור היה לגויים לבוא במגע עם יושבי הגטו ואילו אני חפשי הייתי לצאת ולבוא. ניצלתי זכותי זאת והתחלתי לאגור מצרכי מזון רבים ובערב שבועות נטל גוי אחד את כל המאגר הזה והעבירו לגטו.

תחילה פחד הגוי להסתבך בהרפתקה זו. אולם סכום הכסף, אשר הובטח לו, משך בכל זאת את לבו. כן אמרתי לו, כי גם אני אסע עמו, והצלחתי לעורר בלבו אמון, כי יש לי כביכול, רשות לכך. נסענו בדרכים עקלקלות על-אף הביטחון שהוכחתי כלפיו.

כאן נפגשתי עם בני משפחתי, אשר התגוררו 30 נפשות - 6 משפחות בדירה אחת. את מצרכי המזון שהבאתי, ידעה אשתי לחלק חלוקה צודקת בין כל הנצרכים. זמני מוגבל היה. בכל זאת השתדלתי להשתהות יותר ויותר. עתה באנו לכלל מסקנה, כי שבתי בעיירה יש לה ערך גדול. כאן נפגשתי עם חברי המועצה והעלינו אפשרויות של עבודה מחוץ לגטו. ביקרתי לשם כך אצל מורה לשעבר, מאלינובסקי, ועכשיו ממונה על עבודות-יער בסביבה, והוא הבטיח לי לסדר יהודים בעבודה. היה בכך ערך גדול, להשתחרר לזמן מה מגדרות הגטו ולצאת לחפשי. רבים היו הקופצים על יציאה זו לעבודה.

גם בשבתנו בגטו מתאנים היו לנו הגרמנים והאוקראינים. כך נאסר באחד הימים משה בינדס והוא עונה באכזריות. בצאתו מן המאסר היה גוו שחור מן המכות שהוכה. רק לאחר ששיחדו את המשטרה האוקראינית, הם הרפו לזמן-מה מנגישותיהם. יום אחד נתבענו לספק להם במשך שעתיים כמות גדולה של פלפל, קפה וכדומה. כמה וכמה פעמים ערכו רשימה מדויקת של האוכלוסייה בגטו. רשימות אלה נשלחו לסרני למשרדי הממשל האזורי.

והנה הגיע צו, שכל יושבי הגטו חייבים להתייצב בכיכר-השוק לשם השוואה בין מספר התושבים הממשי לבין מספר התושבים ברשימה שבידי הגרמנים. הכל צריכים להתייצב, לרבות חולים, ללא יוצא מן הכלל. המפקד עבר בשלום. במפקד זה הוזכרו שמותיהם של אלה, שהיו בעבודה וכן שמי ושם בני, שלא היינו בגטו באותה שעה.

רבים מיושבי הגטו נשלחו לעבודות-כפייה ביערות ובמשקים השונים. כן נשלחו כ-60 יהודים, מהם הרבה נשים, כפועלים ליד הגשר, שהוקם על הנהר סטיר. הגשר פוצץ בשעתו על-ידי הרוסים עם נסיגתם, ועתה מקימים היו גשר חדש. על היוצאים לעבודה שמרה המשטרה היהודית, שהייתה אחראית כלפי השלטונות, כי כל היוצאים ישובו לגטו. יציאה זו אל מחוץ לגטו אפשרה להכניס קצת מצרכי מזון לגטו, שהיה שרוי ברעב ממש. רק 100 גרם לחם הייתה המנה היומית לנפש בגטו. רבים היו איפוא נפוחי הרעב. היוצאים לעבודה נסתייעו בעיקר בהגשת המזון על-ידי הקולוניסטים הפולנים, שגם הם אחים לצרה היו וסבלו מיד הנוגש.

היו מקרים, שפולני פגש ביהודי מכרו וביקש לדבר עמו, וכשהדבר נתגלה לגרמנים, הוכה הפולני מכות-אכזריות. על-ידי הפולנים היינו מקבלים גם ידיעות מן המצב בחזיתות. עתה כבר ידענו, כי הולכת ומתארגנת חזית שנייה וכי בעולם מתגברות התקוות למיגור הצורר. חדשה מעין זאת היו מספרים ומדברים בה בביתו של יחיאל ויינגרטן, בתוך הגטו, שם היו מזדמנים להתפלל. והייתה זו קרן-אור חלושה על-פני שמינו הקודרים.

באחד הימים של חודש אב, תש"ב, באה לתחנה צ'ארטוריסק, שישה

קילומטרים מרפלובקה החדשה, מחלקה של גרמנים. הוציאו את היהודים מבתיהם וריכזו אותם במקום אחד. גם 60 היהודים מרפלובקה, שעבדו ליד הגשר, הובאו למקום הריכוז. יהודים אחדים כגון מלכיאל שירמן ואחותו, שידעו מה שמחכה להם, ניסו להימלט בזמן ההעברה והטילו עצמם לנהר, כדי לעברו בשחייה. אולם הם נורו על-ידי האוקראינים, נרצחו. כל השאר נכלאו בבית אחד. הכלואים ידעו את אשר מצפה להם, כיוון שכבר ראו קודם-לכן את הבורות הגדולים, שנחפרו בפקודת הגרמנים ליד היער. לשווא היו הבכיות והתחנונים כלפי האוקראינים. אולם לא רק בכיות היו שם אלא גם גילויים של גבורה ועמידה של כבוד. כך מסופר, למשל, על הישיש מרדכי רוטנברג, שנזדקף פתאום וממחבוא בגדיו מיהר להוציא צרור שטרות-כסף בדולארים וקרא:

"אתם הרוצחים הנתעבים, הן גם לרכושנו אתם צמאים ולא רק לדמנו, הנה הסתכלו וראו"!

ואגב כך קרע הוא קרעים-קרעים את שטרות הכסף.

כן גילתה אסתר רוזנפלד, בתו של יונה רוזנפלד, עמידה למופת, היא קללה את המרצחים קללות נמרצות וניבאה להם, כי בוא יבוא סופם המר והשחור. על כל אלה סיפרו לנו לאחר מכן איכרים, שהועסקו על-ידי הגרמנים ליד הקברות הכרויים והיו עדים לרצח.

ניסיתי להבריח את בתי

הידיעה על יהודי צ׳ארטוריסק הכתה אותנו בתדהמה. לא יכולתי להישאר עתה לבדי, לא מצאתי לי מקום. ביום שבת, אחרי הצהרים, החלטתי ללכת לגטו לראות את בני משפחתי. בגטו כבר ידעו על אשר התרחש ורבים ישבו וביכו את יקיריהם, אשר אבדו יחד עם יהודי צ׳ארטוריסק. נשארתי ללון בגטו.

למחרת ביום א׳ כאילו שום דבר לא נתרחש. שוב דרשו הגרמנים 60 יהודים אחרים לעבודת הגשר. עתה לא היו קופצים לצאת לעבודה. המועצה היהודית שלחה תזכיר לסרני על המצב האיום, אולם משם באה התשובה, כי רצח 60 העובדים מקורו באי-הבנה שנפלה והאחראים לכך יבואו על ענשם. אולם אתם מוכרחים לשלוח 60 עובדים אחרים. בין הנשלחים לגשר הדמים היה עתה גם בני נתן. לא יכולתי באותו יום לשוב לעבודה לבית-המרקחת, ונשארתי בגטו, מצפה לשובו של בני. בערב עם שוב העובדים, וביניהם גם בני, התחלנו להאמין, שמא כנים דברי הגרמנים, שנפלה אי-הבנה. אולם ידענו, כי החרב מתהפכת עלינו.

החלטתי לעשות ניסיון ולהבריח את בתי רבקה׳לה מן הגטו. רציתי שהיא תהיה יחד אתי בבית-המרקחת. היא הייתה עדיין ילדה קטנה. כ"כ אמרתי לקחת דברים עם המועצה בדבר רישיון להעביר אליי את כל משפחתי. יושבי הבית האחרים לא גילו התנגדות ואף לא מבוכה לניסיוני זה. בבית שבו התגוררו בגטו היה גם בונקר והם האמינו, כי כאן ביטחונם רב יותר, מאשר בבית-המרקחת שלי. הבונקר היה מעין תא סמוי - שיכול היה להכיל כ-10 אנשים לכל היותר, ובבית היו כ-30 איש. הכניסה למחבוא הייתה בעד הכוך שמתחת לתנור. טרחתי הרבה כדי להעביר את משפחתי לרפלובקה ולא הצלחתי. החלטתי אפוא,

לעשות את המעשה במחתרת - להוציא את בתי בסתר מתוך הגטו. הלילה האחרון להיותי בגטו עבר עליי בנדודי שינה. גם רבקה׳לה בתי לא עצמה עין. הפחד מפני הגטו גדול היה בלבה. מאמינה הייתה, כי במחיצתו של אבא הביטחון גדול יותר.

עם שחר השכמנו לצאת. אמא צררה לרבקה׳לה צרור קטן שבו כמה כותנות, שמלה ומטפחת ראש לבנה. הגענו עד למקום-היציאה, אולם השוטר היהודי ששמר על שער הגטו לא הרשה בשום פנים, כי רבקה׳לה תצא ללא רישיון. לא עזרו הבקשות הבכיות והתחנונים של אשתי ובני. רבקה׳לה עמדה מן הצד והתייפחה, אולם כל זה היה לשווא. לא יכולתי להשתהות במקום, מוכרח הייתי לשוב לבית-המרקחת. הבטחתי לה, כי לא אנוח ולא אשקוט וביום הראשון הבא אשוב לקחתה. נפרדתי מיקיריי ורצתי מהר לרפלובקה. ישבתי על המעקה של הבית וסיפרתי לבני, שהיה עמי, את רשמיי מן הגטו ומכל אשר ראיתי במשך היומיים ומניסיוני להוציא את רבקה׳לה. אולם נרעשתי פתאום מקריאתו של בני דוד: ״הנה רבקה׳לה באה, הבט שם אל ההר״ ואמנם, בהסבי את מבטי אל כיוון ההר, ראיתי את רבקה׳לה באה לקראתנו. קמנו מהר ורצנו לקראתה. חיוורת הייתה ונושמת בכבדות. נלחצנו שלושתנו זה אל זה בהתרגשות ובבכי, הבאנו אותה הביתה וכאן נודעו לנו הפרטים ממה שהתחרש.

כשיצאתי מן הגטו הלך עמי בני נתן ללוותני כברת דרך, שכן מותר היה לו לצאת מן הגטו, כיוון שעבד במועצה היהודית ומילא בה שליחויות שונות. שעה קלה הלכנו ודיברנו עד שהוא חזר. בשובו אל פתח הגטו מצא את רבקה׳לה עודנה יושבת באחת הפינות שליד הגדר ומחכה. הוא רצה לקחתה הביתה לגטו אולם היא סירבה.

״לא, לא אלך לגטו. הכול מפחיד אותי שם. אני רוצה להיות עם אבא״.

אגב כך היא אמרה לנתן, כי נדמה לה, שהשוטר השומר על השער נרדם והיא ביקשה אותו שיעזור לה לעבור את הגדר, וכך היה. חיש מהר עברה את הגדר ואחריה יצא גם נתן וליוה אותה כברת-דרך ושב לגטו. 12 קילומטרים רצה רבקה׳לה דרך שדות ויערות, נישאת על-ידי כוח טמיר, עד שהגיעה לרפלובקה.

ושוב, בשעה שעובדי החוץ חזרו לגטו פניתי אל בעלי-ההשפעה, שירשו לאשתי ולבני להצטרף אלינו וגם הפעם השיבו את פניי ריקם, אולם בטוח הייתי, כי בני ואשתי ינצלו את שעת-הכושר הראשונה ובעתות-סכנה יבואו אלינו. באותו זמן נתרבו העובדים מחוץ לגטו, שהיו שבים מקץ שבוע של ימי עבודה לגטו, בהם 60 העובדים שנזכרו לעיל. הללו התאכסנו במשך השבוע ברפלובקה הישנה וחלק מהם התגורר בביתי.

הפורענות מתקרבת

יום אחד, באי בשבוע, שהוא יום של פגרה, היה זה ה-23 באוגוסט 1942, עמדתי בבית-המרקחת והכינותי רפואה בשביל המורה הפולנית, אשתו של קונצביץ׳. ראיתי פתאום מרכבה רתומה לשני סוסים יפים נעצרה ליד בית המועצה, ביתו של בינדס. מן המרכבה ירדו שני חיילים גרמנים. לבי התחיל

לפעום בחזקה. עומד הייתי ועיניי נתונות לאותו כיוון. לא ארכה השעה והשנים פנו אל עבר בית-המרקחת. הם נכנסו פנימה ואני, שיתוק בא עליי מרוב פחד. לא יכולתי להוציא מפי הגה ועל שאלותיהם לא מצאתי כוח להשיב. רעיוניי כמו התבלבלו, ידיי לא נשמעו לי ועיניי חשכו. הם עזבו את בית-המרחקת ולאחר שעה קלה יצאתי גם אני להיוודע על מטרת בואם. שאלתי את אחד האוקראינים, בעלי ההשפעה, ולא קיבלתי תשובה. אולם באותו זמן הפיצו איכרים שמועה סודית, כי נתבקשו 80 איכרים לבוא עם אתים כדי לחפור בורות. היו מבין הגויים, שאמרו בפירוש: "אנחנו הולכים לחפור בורות בשביל הז'ידים".

ידענו, כי סכנה מתקרבת ועלינו להיות עירנים. נתכנסנו יחד, כל אלה שעבדו מחוץ לגטו, כדי לטכס עצה. החלטנו, כי כל אחד יהיה ער גם בשעת עבודתו וישגיח בשבע עיניים למתרחש מסביב.

בלילה שבין יום א' ליום ב' לא עצמתי עין, לא אני ולא ילדיי ואף לא השכנים מבין עובדי הכפייה שהתגוררו עמנו, ביניהם גם פניה, בתו של יונה רוזנפלד. כלום אין יושבי הגטו יודעים על המתרחש? השאלה הזאת לא נתנה לי מנוח. הן הבטחתי למשפחתי, כי בעת סכנה אודיע להם ואזעיק אותם. וכיצד אגשים עכשיו את הבטחתי. הפכתי תכניות בלבי וטיכסתי עצות כיצד להגיע לגטו, אך לא מצאתי כל אמצעי קשר. והנה כבר האיר השחר.

פתאום נכנס אליי איכר אחד ובראותו אותי ואת שכניי קרא נרעש: "מה אתם עומדים כאן, כלום אינכם יודעים, כי על יד הכפר כבר חופרים את בורות-המוות, ברחו אל כל אשר ישאוכם עיניכם והצילו את עצמכם. כל רגע הוא יקר"!

הבינותי, כי הסכנה בפתח. מיד בחרנו שני יהודים: את לייזר וואווא ואת פסח בינדס, שילכו בהיחבא ככל האפשר לגטו ויודיעו שם על המצב. בני, דוד, לא רצה לצאת באותו יום לעבודה. באותו יום שלחתי על-ידי הטוחן, הלא הוא הנוצרי, שעזר לי בשעתו להוציא את הרישיון לעבוד בבית-המרקחת, ועל-ידי מפקד-המשטרה, שנסעו לגטו, שק קמח לבני משפחתי. והייתה בכך כוונה להעמיד פנים, שאין אנו יודעים דבר ונוהגים כבימים רגילים. כן צירפתי מכתב, שבו רמזתי להם על הסכנה המתקרבת ועל הצורך לגלות עירנות, כדי להינצל ולעבור אלינו. את המכתב מסרתי לטוחן וביקשתיו, שיעשה כל שביכולתו ויושיט את עזרתו. בשעה 10 בבוקר יצאה העגלה לגטו. חיכיתי לתשובה ובינתים התחלתי להגשים תכנית שערכתי בשעות הלילה.

בשנת 1934 כשהקמתי את הבית שלי ברפלובקה, בניתי בו גם מדור מיוחד, תת-קרקעי, שארכו 13 מטר ולו כניסה סמויה. בימי-החירום שבאו עלינו, טרחתי להכין את המקום הזה בעוד-מועד ובו אגרתי אוכל ומים.

חיכיתי לתשובה מן הגטו ולא קיבלתי. מיהרתי לבית-הדואר, שם עבד אחד ממכריי והתקשרתי בטלפון עם "התחנה", עם ויסמן, ושאלתיו למצב. תשובתו הייתה: "הצילו את עצמכם". יותר לא הספיק לומר לי, כי מיד נכנס השוטר האוקראיני והקשר נותק. אולם שלוש המלים שקיבלתי, די היה בהן בשבילי. שבתי הביתה ופקדתי על כולם להיכנס למחבוא.

אני נשארתי בבית, כדי לסקור את המצב. צופה הייתי החוצה ומחכה לשוב

העגלה מן הגטו. והנה ראיתי, כי העגלה אמנם חוזרת וקצין המשטרה יורד ממנה ונכנס למשרדו. הספקתי לצאת מן הבית ולגשת אל הטוחן, שליווה את העגלה והוא הודיעני, כי הגטו כולו מוקף משמר של גרמנים והם לא הורשו להיכנס אליו.

"תדע איפוא מה לעשות" - אמר לי הטוחן.

חזרתי הביתה, והנה נכנס בבהלה מוטל קאצאן, אחד מעובדי היער. הוא נשלח על-ידי שאר העובדים להיוודע על המצב. דברים קצרים אמרתי לו:

"רוץ ליער והודע לכול, שיצילו את עצמם, כי הפורענות מתקרבת"!

אני גופי סגרתי את בית-המרקחת ועל הדלת הדבקתי פתק כתוב ברוסית: "נסעתי לסרני להביא חמרי-רפואה ובית-המרקחת יהיה סגור ימים מספר".

את דלת המטבח השארתי פתוחה, שלא יתעורר חשד, כי הסתגרו כאן. נטלתי את הטלית והתפילין וירדתי למחבוא. יריית רובה נשמעה והבינונו, כי מכוונת היא ליהודים. לאחר רגעים מעטים הגיעונו חבטות וידענו, כי פורצים את דלת הבית ונכנסים פנימה. שמענו את צעדי הבאים מעלינו. לאחר-מכן נשמע דרדור עגלה שהתקרבה לבית. אנשים נכנסו והוציאו את כל מלאי האוכל שהכינונו בשביל יושבי הגטו. בערב, עם חשיכה, שוב פקדו את הבית, וצעדים נישאו אלינו. לתדהמתנו הרבה נוכחנו לדעת, כי הצעדים יורדים גם למטה ומתקרבים למחבוא שלנו, מנסים להדליק קיסם כדי להאיר בו. אולם נס ודאי התרחש והקיסם כבה. נלחצנו זה אל זה מרוב פחד. כלאנו את נשימתנו, לבל נגלה את עצמנו. ושוב צעדים והלמות פטישים, חוסמים ביתר-שאת את החלונות והדלתות. עתה גם שמענו שיחת-דברים מעל המעקה של הבית, שם הוצב שומר מטעם המשטרה, לשמור על בית-המרקחת לבל יישדד. כל הלילה ישבנו בדריכות רבה עד שהאיר היום. את קול השוטרים מעל המעקה שוב לא שמענו.

פניה הוציאה עתה חתיכת מצה מכיסה. לפי דבריה היה זה אפיקומן, אשר אביה נתן לה ואמר, כי מצה זו בכוחה לשמור עליה מכל רע. היא פרסה את המצה פרוסות-פרוסות וחילקה בינינו, כסגולה מפני אסונות העלולים לפקוד אותנו.

כצללי רפאים

לעת ערב, ברדת החשכה, לאחר ישיבה של 33 שעות בבונקר, החלטנו לעזוב את מחבואנו. ידענו, כי אסור לנו להשתהות כאן. אני הלכתי ראשון. פרצתי את אחד החלונות ויצאתי לגינה שלנו, וכמוני עשו כל השאר. נשארנו שוכבים בערוגות, מוסתרים בתוך הצמחייה עד מאוחר בלילה. עתה נתחלקנו לחבורות-חבורות קטנות, אני וילדיי וכן יעקב בריק היינו הבורה אחת. אצנו להתרחק מן העיירה. הגענו אל חצרו של גוי מכר, אולם להיכנס לביתו לא הרשה. רק הוציא לנו קצת אוכל - צידה לדרך. מכאן הגענו לבית אחר, לידו נעצרתי. בבית זה התגוררה מורה מבית-הספר, שבו למדו ילדיי יחד עם ילדיה. נעמדתי ליד קיר הבית ואני לבדי ניגשתי לחלון, דפקתי אט-אט וקראתי חרש: "קובלסקה, הצילי אותנו"

שמעתי רחש בבית ועד מהרה נפתחה הדלת וכולנו הורשינו לבוא פנימה. הילדים פינו את מיטותיהם בשבילנו ומרוב התרגשות והשתתפות בצערנו כיסו הם את פניהם בידיהם לבל יראונו באסוננו הגדול. כיוון שהסכנה להישאר בבית הייתה גדולה מאד, הם כיוונו אותנו לרפת. הקש ברפת היה רב מאוד ואנו התחפרנו עמוק-עמוק בתוכו ומצאנו מחבוא.

כל הלילה לא עצמנו עין. שכבתי צמוד אל שני ילדיי היקרים והרהוריי נשאוני אל הגטו. מה גורלה של אשתי ובני? שום הושטת עזרה לא באה החשבון במצב זה. עם הנץ היום, ראיתי בעד החרכים של הרפת את קובלסקי הישישה, מהלכת בחצר, מפזרת אוכל לתרנגולות ומכינה אוכל לפרות. פתאום נפתחה דלת הרפת והישישה מיהרה לבוא פנימה, והכניסה סל מלא מזונות - ירקות, לחם וחלב. ברמז דיברה אלינו, בתנועות ידים חטופות - דבר אשר הדגיש מה רבה הסכנה במצב זה.

עמדנו מולה ועינינו זולגות דמעות. היא ניגשה אל ילדיי, ליטפה את ראשיהם ולחשה דברי עידוד. עתה מצאתי שעת-כושר ושאלתיה אם יודעת היא על מצב הגטו. היא לא ידעה דבר, אולם הבטיחה, כי בשוב בנה מן העיר תמסור לנו, מכל אשר ייוודע לה. אור-היום והדריכות התישו את כוחותינו, השכיבה בקש קשה הייתה. חיכינו ללילה, בחשכה הרגשנו את עצמנו בטוחים יותר. יכולנו לצאת לרגע קט ממאורתנו, להזדקף ולנשום אויר-העולם.

בלילה נכנס אלינו בעל-הבית וסיפר, כי הגטו עדיין קיים, אך הוא מוקף משמר שוטרים וחיילים. אחדים מיושבי הגטו שניסו לברוח-נורו. הוא הציע לנו לחפש מסתור בטוח יותר. הבטחתי לו לעזוב את המקום כשתרד החשכה.

בחצות הלילה, בשעה שהכל מסביב שקוע היה בתרדמה יצאנו יחד עם יעקב בריק את הרפת. מגמת פנינו היה הכפר ואראש - מקום-שם נמצאו הרבה ממכריי וידידיי.

באנו לכפר. הכלבים היו ערים, הם חשו בלכתנו והשמיעו קולות-נביחה נמרצים, אולם הצלחנו בכל-זאת להיכנס לכפר. ניגשתי אל ביתו של אחד ממכריי, דפקתי קלילות בחלון. שום תשובה לא באה. באותם ימים התהלכו בין האיכרים סיפורי-בדים, שיסודם באמונות תפלות, כי יהודים מתים קמים מקברותיהם ומהלכים בלילות. מי יודע, אולי חשבונו צללי-רפאים מעולם-האמת. אולם לא הייתה שהות בידינו לתהות על העניין הזה ולהתעמק בו. היה עלינו למהר ולעשות משהו, לפני שיאיר היום. נכנסנו איפוא לחצרם ובאנו בעצמנו, ללא רישיון, לתוך האמבר ושכבנו לנוח. בבוקר, משנכנסה הכפרייה לתוך האמבר וראתה אותנו, נבהלה מאוד והחלה להצטלב. היא זכרה היטב, שאני הצלתי את חייה בשעתו, בהיותה חולה. היא הביאה לנו אוכל ואמרה, שבעלה מבקש, כי בלילה נעזוב את המקום, כיוון שמסוכן מאוד הדבר בשבילנו וגם בשבילם. אמרה לנו, כי אחד השכנים ראה אותנו בבואנו לכאן. אמנם, שכן זה היה מכר טוב שלי ואף הוא בא לאמבר והביא לנו דברי-אוכל. אולם סוד הגלוי לרבים איננו בגדר סוד. ידענו, כי אסור לנו להשתהות כאן והחלטנו לצאת בלילה הבא ולשוב לרפלובקה.

הבשורה האיומה

בלילה יצאנו מהאמבר והגענו לביתו של מכר אחר. הוא הוציא לנו לחם, וגילה רצון טוב לסייע בידנו, ובשמעו, כי מתכוננים אנחנו לשוב לרפלובקה הניא אותנו מכך ועצתו הייתה, כי נלך ליער, שם נוכל להסתתר. מכאן הלכנו לביתו של הטוחן פרוטוליוק ומצאנו אצלו מחסה. הוא הרשה לנו להיכנס לרפת ולהסתתר. הוא הבטיח להעבירנו בלילה השני לאמבר, הנמצא בקצה העיירה, לשם יביא לנו אוכל ויעמוד אתנו בקשר. ואמנם כאן היה המקום מסוכן. התנועה בחוץ הייתה רבה, גויים מכרים היו עוברים ושבים. שלושה ימים שהינו ברפת זו. בלילה השלישי בא בעל-הבית והביא לנו את הבשורה האיומה, כי יושבי הגטו של רפלובקה נרצחו. היה זה ביום השבת, ט"ז באלול, תש"ב.

ההוראה המפורשת, כי אסור שיהודי יימצא במחוז סרני והסכנה שארבה לכל אלה שהחזיקו יהודים הטילה פחד בלב הגוי והוא הציע לנו למצוא מסתור ביער, מקום שם מתחבאים לפי דבריו הרבה יהודים ניצולים. לא הייתה ברירה בידינו. שוב חיכינו לשעות הלילה. אולם באותו לילה נשתלט עליי רפיון-רוח - שרוי הייתי לאחר הבשורה האיומה על חיסול הגטו באזלת-יד ואזלת רצון. חפץ החיים כמו ניטל ממני. לא יכולתי להניע יד או רגל. הילדים ראוני במצבי זה והם שכבו לידי ובכו חרש ולחשו:

"אבא, מה אנחנו מחכים, ראה, השעה מתאחרת, מה קרה לך, אבא"?

פתאום כמו רוח חדשה עברתני, אני מוכרח לעשות משהו, לא למעני אלא למען ילדיי היקרים, שאני מבטחם האחד. הצצתי על שעון-היד שלי, חשתי איזו התעוררות גדולה לחיים ולמאבק.

"בואו ילדים, אמרתי, בואו ונלך".

באותו לילה הגענו אל חוף הנהר סטיר, במגמה לעבור אותו ולנדוד הרחק ממחוז סרני כך יעצני הטוחן. אולם בבואנו אל הנהר ראינו הרבה אורות מנצנצים על פניו - אורות שבאו מסירות הדייגים, אשר יצאו לדוג בלילה. גם המעברה שמורה הייתה על-ידי שומרים. מעבר הנהר במקום זה היה איפוא בלתי-אפשרי. התחלנו לחפש מקום-מעבר בריחוק מכאן. ביקשנו לחצות א הנהר בשחייה, אך מקום בטוח לא מצאנו. ובינתים החלו השמים מאפירים והשחר הפציע לעלות. מיהרנו להסתלק מכאן ורצנו לכפר הקרוב באבקה. אולם כאן היו כבר כמה כפריים ערים ,ובראותם אותנו התחילו לאיים עלינו והזהירונו לבל נעז להשתהות בכפרם. נבהלים היו בראותם, כי יהודים משוטטים בכפרם וכדי להבהיל גם אותנו, סיפרו, כי אנשי-המשטרה נמצאים בכפר.

השם משטרה דיו היה לסמר את בשרנו ולעורר בנו כוחות סמויים, כדי לברוח מן המקום. התחלנו לרוץ ולהימלט על נפשנו. עברנו גדרות וגנים. רדופים מנביחת-הכלבים רצנו בלי לדעת לאן, עד אשר הגענו ליער-אורנים, העמקנו בתוכו ומצאנו עץ עבות אחד ולרגליו ישבנו לנוח. במקום זה בו יכולנו לדבר באין מפריע נתעוררו דמעותיה של רבקה'לה והיא התחילה לבכות.

"כיצד אוכל לחיות בלעדיכם, אמי ואחי היקרים, כיצד אוכל לחיות בלעדיכם"? ישבנו כולנו ובכינו זמן רב. שוב נשתלט עליי יאוש קודר. לא ראיתי

כל דרך להצלה. מיצר הייתי שלא נטלתי עמי קצת רעל לשים קץ לחיי, שלא אצטרך לעמוד בניסיון כזה.

ריח היער החריף והעז השפעתו הייתה חזקה.

התעוררנו מהשינה. ושוב ידעתי כי עליי להיאבק ולהיאבק עם הסכנות שמסביב ואף עם עצמי, שרפיון הרוח לא ישתלט עליי, חס-ושלום. שמש הסתיו הענוגה חיממה אותנו. קמנו והמשכנו ללכת. העמקנו ביער הלוך והעמק. שוטטנו על פני ביצות לבלי דעת לאן אנחנו הולכים. כאן נטלתי לי מקל עבה מענפי היער, ומקל זה היה בן-לוויתי גם בימים הבאים. לאחר הליכה מרובה הגענו לקצהו של היער וראינו שדות ועשן כחול מתימר. הבינונו, כי יישוב כאן. השדות מלאים היו מספוא קצור ומריח. ניסינו לגשת לאחת הבקתות ונבהלנו מפני זעמו של עדר כלבים, שהתחיל לנבוח ולהתפרץ כלפינו. ראינו, כי אשה אחת משקיטה את הכלבים ומסתכלת בנו. התחלנו להתקרב אליה. משהכירה אותנו, פרצה בבכי גדול ולא יכלה להבליג. היא חיבקה את הילדים ונשקה להם והכניסה אותנו לביתה. היא החלה לטפל בילדים רחצה אותם ונתנה להם לאכול. היא גזרה את שערותיה של רבקה'לה, שהיו מלוכלכות ומלאות כינים, ניחמה אותנו ועודדה את רוחנו, לבל יאבד בנו רצון החיים. היא אמרה, כי סוף השילם לבוא, כי הגרמנים ישלמו בעד כל הדם השפוך, אולם עלינו לאזור-עוז ולעבור את ימי הרעה. הלילה התקרב והאיכר, בעל-הבית, אמר לנו, כי טובתנו דורשת, שלא נישאר בבית ונצא ללון באחו, מקום-שם מוטלות היו ערימות שחת טרי. הוא יצא ללוותנו והורה לנו את הדרך לכפר הסמוך בו מצויים, לדעתו, יהודים אחדים.

לאיבה ולרחמים

נשארנו ללון בתוך ערמות השחת, עד שהעירונו נביחות כלבים וקריאות תרנגולים. קמנו השכם ושמנו את פעמינו לכפר, כפי שהורה לנו האיכר. לא הלכנו בדרכים ראשיות, כי-אם בנתיבות עקלקלות, בדרך-לא-דרך - על פני ביצות רבות, כדי להישמר מפני הפתעות. רבים מבין הגויים היו משוטטים בימים ההם בדרכים, חוטפים יהודים ומסגירים אותם, תמורת תשלום של הגרמנים.

עלוקות נדבקו לרגלינו היחפות ומצצו את מעט דמינו, אשר נותר עוד בנו. תלאות רבות ידענו בדרך זו וכך התקרבנו לכפר סופאציוב. גם כאן פגשתי איכר ממכריי, שהיה נרגש מאוד מן הפגישה עמי. תמיד התייחסתי ללקוחות שלי במאור-פנים ובדרך-ארץ. תמיד נכון הייתי להושיט עזרה, ככל שהשיגה ידי. ועתה ראיתי את פרי יחסי זה, נרגשים עד דמעות הכניסונו לביתם, ייבשו את בגדינו, נתנו לנו תרמילים מלאי אוכל וסיפרו לנו, כי בפושציה של סופציוב נמצאים יהודים אחדים. האיכר עצמו יצא ללוות אותנו והורה לנו את המקום שם מצויים היהודים.

הובאנו לאחו גדול, כולו ביצות עמוקות. בקצה האחו נמצאה חורשה עבותה. קשה היה לעבור את הביצות. לא פעם שקענו בהן ובסכנת-נפשות נחלצנו והמשכנו ללכת. אולם להגיע לחורשה לא יכולנו ונאלצנו לחזור על עקבותינו. נכנסנו לאחד הגנים ושם ישבנו בתוך סבך הצמחיה. פתאום הופיע כפרי צעיר

ובראותו אותנו החל לדבר אלינו דברי נחמה, לעודדנו ולהשתתף בצערנו. ביקשנו אותו, כי ירשה לנו להסתתר זמן-מה במשקו. הוא הובילנו לביתו ואמו כיבדה אותנו בתפוחי-אדמה חמים ומלפפונים חמוצים. בשבתנו אל השולחן התאספו בבית רבים מצעירי הכפר. הם עמדו והסתכלו בנו בסקרנות. דבר זה הדריך מאוד את מנוחתנו. לא רצינו להישאר בבית וביקשנו את הכפרי הצעיר, שירשה לנו להימצא ברפת. ושוב ערמות של קש והתחפרות בהן. עודנו שוכבים ומהרהרים בשקצים ומקשיבים לכל רחש מתוך חרדה, שמענו צעדים מתקרבים לרפת. הדלת נפתחה ואחדים מן הצעירים נכנסו והתחילו צועקים:

"יהודים ארורים, צאו מכאן מיד"!

לא הועילו תחנונינו, הם הוציאונו ואמרו, כי ימסרונו לשלטונות. בדמעות ביקשנו מהם, כי יחוסו עלינו, כי יקחו מאתנו את בגדינו וכל אשר לנו, אך לא את חיינו. ואכן, הפשיטו אותנו והשאירונו בבגדים התחתונים בלבד. עתה הרשונו לחזור לרפת. כמעט ערומים שכבנו עד אשר האיר הבוקר. נכנסנו שוב לבית, כדי להתחמם קמעא. הכפרייה ידעה מן הסתם מה שהתרחש ולא שאלה אותנו דבר. עזבנו את הבית והלכנו לקצה הכפר. כפריים מכרים ראונו ומתוך חמלה נתנו לנו בגדים ישנים ותנעולת הקרויה "לאפציות". שוטטנו בסביבת הכפר ימים מספר, עד שמצאנו יהודים אחדים ונצטרפנו לחבורתם.

מחפורת ביער

הסתיו כבר היה בעיצומו, גשמים טורדים ואף שלגים החלו לרדת. בלילות היה כפור מכסה את האדמה. כאן נפגשנו עם הספר יוסף זילברמן, אשר ברח מגטו רפלובקה יחד עם אשתו וילדיו. הייתה זו הצלתו השנייה. תחילה ברח מפולין וחי כפליט ברפלובקה ועתה התחמק מן הגטו. הוא הציע, כי נמצא מקום מתאים ביער ונבנה בונקר, שבו נשב ולא ניאלץ לבקש מחסה בחצרות האיכרים. נזכרנו, כי בקרבת מקום מתגורר יערן אחד, סניאשקה שמו. הוא היה ידוע כאיש ישר ובעל השקפות מתקדמות. ביתו עמד באמצע היער, רחוק מן הכפר. הגענו לביתו. הוא קיבל אותנו בלבביות. הלך אתנו ליער והביאנו למשעול אחד המוביל להוטה של סופציוב. עצתו הייתה, כי נלך לסביבה ההיא ושם נכין את המחפורת. הוא נתן לנו הרבה צידה וכך יצאנו לאותו כיוון. הגענו למושבה הפולנית. כאן מצאתי מכרים רבים בהם ה"פלדשר" איבאן קאראבאוויץ, שהיה איש אציל. הוא סיפר לנו, כי ביער רבים היהודים ניצולי רפלובקה, שאנשי המושבה עוזרים להם. הוא הציע לנו לנוח זמן-מה בביתו בטרם נצא ליער. ושוב לינה ברפת. המקום היה נידח והדרכים אליו משובשות - דרכי-ביצה ורחוק מחיל-המצב הגרמני. למחרת היום הובילנו קאראבאוויץ ליער. ואמנם מצאנו שם הרבה יהודים מרפלובקה וכן את יעקב, בנו של זלמן דיק, מולדימרץ. קיבלונו בסבר פנים יפות וכיבדונו במאכל המקובל ביער: תפוחי-אדמה אפויים באש. הגיעה עוד חבורת יהודים, יעקב ויסמן עם שני ילדיו וגיסו יעקב סוסיל, בנו של יצחק סוסיל מולדימרץ. הם הצליחו לברוח מן הגטו ברגעים האחרונים ממש.

מצאנו מקום מתאים לבניין המחפורת. חפרנו באדמה בעומק של מטר אחד -

באורך של שלושה מטרים וברוחב של שלושה מטרים. לאחר שגמרנו להתקין את "נוונו" החדש, הגיעה אלינו פניה רוזנפלד ונצטרפה גם היא לחברתנו. היא דאגה למשק "הבית" ולניקיונו כאם מסורה. אולם קשה היה לבער את הכינים, אשר שרצו מסביב ועל גופנו.

הפולנים היו מעודדים את רוחנו ומנחמים אותנו, שלא ניפול ברוחנו. דבר זה היה לנו משען רב. אולם רועים התחקו על עקבותינו ואסור היה לנו להישאר כאן. התחלנו לנדוד ביער. פניה נפרדה מאתנו, לקחה את צרורה והלכה לכפר מולצ׳יץ. שם נתקבלה על-ידי איכרים אנשי-לבב.

שלג כבד החל יורד וכיסה את הדרכים ואת עצי היער. הגענו למקום אחד בעבי-היער, שבו נמצאו הרבה קורות עצים - חמרי בניין מוכנים. בקרבת מקום הייתה גם באר מים. וייסמן, שהיה המומחה לענייני יער, מצא, כי המקום הזה מתאים לבניית מחפורת. הקולוניסטים הפולנים ציידו אותנו בכלי-עבודה - משורים, גרזנים ואתים וכאן התחלנו לבנות. שלושה שבועות עבדנו בזיעת-אפנו, עד שחפרנו בור גדול בעומק של שלושה מטרים ובו בנינו תנור גדול, לפי דוגמה שראינו במחפורות אחרות. את המבנה הזה הסווינו היטב בעפר, ובענפים לבלתי-הכר.

פניה הייתה דואגת לנו ומביאה מדי פעם דברי-אוכל מן הכפר. היא הזמינה אותי, כי אבוא פעם ואבקר במולצ׳יץ, שכן רבים היו שם מכריי. ואמנם עשיתי כהצעתה. אולם בבואי לכפר ובשבתי באחד הבתים, נכנסה במרוצה ריבה כפרית אחת ובנשימה רהוטה הודיעה, כי משטרה הגיעה לכפר. חיש-מהר העבירוני אל המחבוא המסורתי שלנו - לשחת. אולם המקום לא היה, כנראה, בטוח די הצורך. פתאום שמעתי עגלה מתקרבת לרפת ובעל-הבית קורא לי לצאת. בחרדה יצאתי. ליד הרפת עמדו בעל-הבית ובנו, והם ציוו עליי לעלות על העגלה ולנסוע אתם. מטרתם הייתה להערים על אנשי המשטרה ולהוציאני מן הכפר. הם כיסוני בשחת מלוא-העגלה. לא ראיתי דבר, רק שמעתי את שקשוק הגלגלים. זמן רב נסעתי עד שהרגשתי, כי מורידים את השחת, ושוב נתגלה העולם לפני - יער עבות מסביב, שאין אני יודע מוצאו ומבואו. בן האיכר אמר לי:

"תישאר כאן עד הלילה וכאשר המנוולים יצאו מן הכפר, אבוא לקחתך. אתן לך סימן בשריקה. שב כאן באחד המקומות והסתתר היטב".

נשארתי יחידי ביער. הדאגה לילדיי, אשר נשארו במחפורת הייתה גדולה. זמן רב ישבתי לבדי. היום כבר התחיל לרדת והחשיכה משמשה לבוא. היער נתמלא רחשי לילה. פתאום שמעתי קול שריקה. אכן, השריקה המוסכמת. לידי ראיתי את הכפרי הצעיר. הלכתי אחריו והוא הביאני שוב למולצ׳יץ. רבים מתושבי הכפר הזה היו באפטיסטים, שראו את עצמם קרובים מבחינה דתית ומוסרית ליהודים. קריאה בתנ״ך הייתה אצלם אחד מיסודות הדת. מכאן הועברתי בסירה על-פני הסטיר, כדי להגיע ליער שבו נמצאו ילדיי. לאחר חיפושים, הליכה מרובה ותעייה הגעתי לדרך הרחבה. פחד גדול נפל עליי, שמא אתקל באנשי-משטרה או סתם מרצחים. ושוב תעיתי ותעיתי וללא תכלית. נזדמנתי לשדה, שערמות שחת בתוכו. התחפרתי ושכבתי. שלג התחיל יורד וחששתי שמא אתקרר

ואחלה. מלובש הייתי בגדים קלים בלבד. בתוך השחת היה יותר חם מאשר בחוץ, אך לא די היה בו להגן על גופי מפני הקור.

לרגליי היו ערדליים אולם בלי סוליות כמעט, עטופים בבד עבה וקשורים בחבלים. שכבתי בשחת ושיניי נקשו זו בזו ולא ידעתי, אם מחמת הפחד מנקשות הן או מחמת הקור.

כך שכבתי כל הלילה ועם אור הבוקר ראיתי, כי נמצא אני ליד המושבה הפולנית. מכאן קל היה לי למצוא את הדרך אל היער ואל המחפורת. בבואי ליער מצאתי את ילדיי שרויים בדאגה רבה. לאחר שסיפרתי להם את הקורות אותי אמרו הם בתוקף, כי שוב לא יתנו לי ללכת לבדי.

כבר הגיעונו הידיעות על פרטיזנים, המשוטטים אי-שם ביערות. גם אלינו הגיעו והציעו, כי נתארגן בקבוצות לוחמות ונשיג נשק, כדי להילחם בצורר הגרמני. הצעה זו עוררה בנו ביטחון-יתר, שכן אינה דומה הרגשתו של אדם מורדף לזו של לוחם. ואמנם כבר נתארגנו אי-פה ואי-שם קבוצות כאלה. ומעשה בקבוצה אחת, בפיקודו של יודל מסופצ׳וב, שמנתה 10 לוחמים יהודים, להם נשק קר כגון גרזנים וסכינים ואף רובה אחד, אמנם מיושן. קבוצה זאת באה בלילה לכפר דולגובולה, שידוע היה ככפר מרצחים ומשתפי-פעולה עם הגרמנים. הם דפקו על דלתו של אחד האיכרים הידועים לשמצה וכיוונו את הרובה כלפי החלון. אולם ברובה חל קלקול ולא ירה. בבית האיכר אמנם נשתלט פחד למראה הרובה המושט, אך פחד נשתלט גם על הלוחמים, בחששם שמא נתגלה כשלונם. הם מיהרו להסתלק מן המקום. בימי התעוררות אלה נתארגנו 6 יהודים והחלטנו ללכת לכפר וואראש, הסמוך לרפלובקה וכן לרפלובקה גופה, כדי להצטייד במזון ובבגדים. הכפריים במקום הימצאנו היו כבר מדולדלים מביקורינו התכופים. חייבים היינו אפוא לתור אחרי מקומות חדשים.

הגענו לכפר ואף לרפלובקה נכנסנו, אך גם דרך זו הייתה גדושה תלאות וסכנות ובשובי ליער שוב החליטו ילדיי, שלא יתנו לי לצאת בלעדיהם. גם אני ידעתי, כי היציאה לוואראש הייתה מתוך קלות דעת וכפשע היה בינינו ובין האפשרות כי ניתפס בכף.

בכפר מולצ׳יץ

היה זה בוקרו של ה-31 בדצמבר 1942. היער נתמלא פתאום הדי יריות ממכונות-ירייה ומרובים סתם. הכול עזבו את המחפורות והתחילו לרוץ ולהתרחק מן המקום. הדי היער הטעו אותנו ורבים לא ידעו אל נכון מאין באו היריות, שכן כל ירייה מעוררת הד, שגם הוא דומה לירייה. כל אחד חטף קצת צידה בכיסיו - תפוחי-אדמה אחדים - וברח אל כל אשר נשאוהו רגליו. לאחר שהיריות נדמו, יצאו שני בחורים מאתנו אל המושבה לראות מה התרחש. הם שבו וסיפרו, כי ראו מרחוק במושבה הרבה גרמנים ואוקראינים ואף קוזאקים, אשר שירתו את הגרמנים. את כל אלה הם ראו יוצאים מן המושבה ומתרחקים. לאחר זמן נודע לנו, כי הגוי מדולגובולה היה מורה-דרכם של הגרמנים. הם הפתיעו את היהודים, שבאחת המחפורות ושישה מהם נתפסו. את הנתפסים

קשרו בחבלים לעגלות וכך סחבו אותם לולדימרץ, מקום-שם נרצחו כולם. באותו מצוד חדרו הגרמנים ליער ושרפו את כל הסוכות הבנויות, אולם לרדוף אחרינו בתוך היער העמוק לא העזו מחשש, כי פרטיזנים מצויים בו.

שוב לא יכולנו להישאר כאן. מצווים היינו לעזוב את המקום וכך הגענו לכפר מולצ׳יץ. לפני היכנסנו לכפר ראינו ריבה כפרית עטופה במטפחת, באה לקראתנו. משהתקרבה הכרונה. הייתה זאת פניה שלנו.

תושבי כפר מולצ׳יץ, שהיו אואנגליסטים, שמו להם למטרה קדושה לעזור ליהודים. לפיכך אכסנונו בבתים שונים וסיפקו לנו מצרכים, ככל שידם השיגה. פניה סייעה הרבה מאוד בסעד זה, שהם הושיטו לנו. היא לקחה אליה את רבקה׳לה בתי, כדי שתישאר עמה. גם ילדים אחרים סידרה פניה במקומות שונים בכפר.

פניה מצאה לשון משותפת עם אנשי הכת הדתית שבמולצ׳יץ. מאחר שהייתה משכילה וידעה היטב את התנ״ך, שימשה להם עתה כמורה והייתה קוראה בפני הכפריים פרקים מתאימים, מסבירה להם עניינים שונים, הטעונים הסבר מיוחד. מצב זה של מורה ומדריכה טשטש את הגבולות, עד שהייתה משתתפת אפילו בפולחנים דתיים שונים. הם ראו בה כעין שליחה קדושה ושמרו עליה מכל משמר.

לא נשתהינו הרבה במולצ׳יץ ומכאן שוב - ליערות. עתה כיוונו אותנו האיכרים אל יער סבוך, אשר במעמקיו נמצאת בקתה עזובה, שבה התגוררו יהודים אחדים, שהיו תושבי מולצ׳יץ בעבר. זמן רב הלכנו בבוץ ובשלג עד שהגענו אל נהר, שהצטרכנו לעברו. מעברו השני ראינו את הבקתה, שעשן תימר מארובתה. בעמדנו על חוף הנהר ובחשבנו כיצד לעבור אותו, שמענו קול קורא מן החוף שמנגד:

״יהודים, מה אתם חוככים בדעתכם כל-כך, הפשילו את המכנסיים ועברו״! דוד, בני, שמר עליי שלא אירטב והוא הטעין אותי על כתפיו והעבירנו את המים. כאן נמצאו יעקב מוריק ממולצ׳יץ ו״יואל דער מולצ׳יצער״ עם ילדו. הם קיבלונו בסבר פנים וסיפרו לנו, כי המקום נידח ואין רואים פה נפש חיה, מלבד חיילים בבגדים רוסיים,הקרויים פרטיזנים. הם באים לכאן מדי פעם, סרים לבקתה לנוח ומספרים על פעולותיהם נגד הגרמנים ונגד משתפי-הפעולה מבין האוכלוסייה. הם סיפרו, כי הגרמנים נקטו באי-אלה מקומות יד חזקה כלפי האוכלוסייה האוקראינית, בדרשם ממנה להסגיר את הפרטיזנים. כתוצאה מכך נשרפו כפרים ויושביהם נרצחו. רבים מן הכפריים ברחו מרוב פחד ליערות ונצטרפו לפרטיזנים.

ואמנם, מאותו זמן שבו הופיעו הפרטיזנים, נשתנה יחס הכפריים אלינו לטובה ומצבנו נשתפר הרבה.

יום אחד הלכתי עם דוד, בני, לכפר מולצ׳יץ לבקר את רבקה׳לה, שעברה להתגורר אצל כפרי אחד, שהתנאים בביתו היו טובים יותר. במקום החדש זקוקים היו לעבודתה של רבקה׳לה כמשגיחה על תינוק בבית. נמצאה גם עבודה בשביל דוד באחד המשקים. היה זה אצל האיכר, שהעבירני בשעתו ליער בעגלת שחת. יכולתי לסמוך על תושבי מולצ׳יץ, שילדיי ימצאו אצלם מקלט נאות.

הייתי בא עכשיו תכופות למולצ׳יץ. לא רק צרכי-האוכל משכוני עתה לכפר זה - אלא גם הרצון לראות את ילדיי. בהיכנסי בעת ביקור לאחד הבתים, קיבלוני בסבר פנים יפות וסיפרו לי, כי בתם נפלה למשכב ואין הם יודעים כיצד לנהוג ולטפל בה. החלטתי לעשות משהו למענם. אמנם לא היו בידיי כל תרופות, אולם יצאתי לכפר והתחלתי לפשפש בבתים שונים. מצאתי מד-חום וגלולות שונות וכן כוסות-רוח. מצויד בכל אלה התחלתי לטפל בחולה, כפי שמצאתי לנכון. מעתה התחלתי כמעט לעסוק ברפואה. באמצעים פרימיטיביים הייתי מרפא צרעת וכל מרעין-בישין אחרים. האיכרים היו שבעי-רצון מן העזרה שהגשתי להם והם השיבו לי כגמולי - המזונות בתרמילים שלנו נתרבו והלכו.

פעמים הייתי רושם מתכונים (רצפטים) ושולחם ע״י שליח שיביאם מרפלובקה. בעיקר מסתייע הייתי על-ידי היערן, שהיו לו עניינים במחוז. הוא היה מביא לי תרופות רבות. בעת-ובעונה-אחת הסתייעו בו גם הפרטיזנים, בהטילם עליו משימות-סיור ומודיעין. יערן זה גם שימש קשר בינינו לבין יהודים אחרים, שהיו מזדמנים לו במקומות שונים.

פעם, בבוא היערן לרפלובקה אל הרוקח הפולני שהיה במקום, שאלו הלה, אם נזדמן לו אי-שם לראות את יעקב בס, הרוקח היהודי מרפלובקה, שכן יש עמו מכתב מאשתו ומבנו, שהיו אצלו ביום האחרון להשמדת הגטו. מוכן היה למסור את המכתב לידיים נאמנות, כדי שיגיע ליעקב בס. היערן מתוך זהירות, שלא יוודע, כי יש לו קשרים עם יהודים, לא קיבל את המכתב, אולם הבטיח להתעניין ולהודיע לו בפעם השנייה. בינתים נשתנה המצב - נחשול של אוקראינים לאומנים הציף את הסביבה וההליכה לרפלובקה כבר הייתה בלתי-אפשרית.

לימים נודע לי, כי אשתי ובני ניסו ביום-ההשמדה לברוח מן הגטו והם נתפסו והוחזרו. באותה שעה נכנסו הם אל הרוקח הפולני סנקיביץ ובביתו העלו בחפזה את השורות המעטות. את המכתב מצאתי במקרה בשובי לרפלובקה לאחר השחרור. המכתב שמור היה באחד הספרים, בבית-המרקחת הפולני.

אל שורות הלוחמים

הגיעונו ידיעות, כי קבוצות גדולות של אוקראינים, אשר לחמו נגד הפרטיזנים האדומים נמצאים ביערות, הללו היו מתנכלים ליהודים - חוטפים והורגים. המצב החמיר מאוד והיה קשה מנשוא. הללו שנקראו ״בולבובצס״ היו באים לכפרים בלילות ומחפשים יהודים. נודע לנו, כי המפקדה שלהם נמצאת ברפלובקה.

באותו זמן נתארגנה קבוצת בחורים יהודים, שביקשו להצטרף לשורות הפרטיזנים, אולם הפרטיזנים קיבלו רק לוחמים שנשק בידם. קבוצה זאת, בפיקודו של פסח בינדר, החליטו ללכת לרפלובקה לפרוץ לבתים, שבהם התגוררו גויים מחזיקי נשק, לשדוד אותם ואגב כך לנקום ככל האפשר במשתפי-הפעולה. בחורים אלה הצליחו לחדור לבתים מסוימים ברפלובקה ובחשאי בנשק קר עלה בידם לחסל אחדים מבין צוררי היהודים.

בשובם מן הפעולה ובידם מעט נשקו, שהם רכשו במבצע הנועז, נתבשרו, כי

כוח רוסי גדול פרץ את החזית והגיע לכפר מולצ׳יץ. בבואנו באותם ימים למקום, מצאנו הרבה חיילים רוסים. ביניהם מספר ניכר של יהודים. הנשק והתחמושת שבידם היה רב. הם קיבלונו באהדה וברוח טובה, אולם לצרפנו לשורותיהם סירבו, שלא נהיה למעמס עליהם. לא עלה בידינו להשיג נשק וכתוצאה מכך נשתנה לאט-לאט היחס אלינו לרעה.

״אתם מנצלים את האוטוריטה שלנו, מסתובבים באפס-מעשה בכפרים ופושטים-יד. אתם רק יודעים להסתתר מאחורי גבנו״ - דברים אלה ובדומה לאלו שומעים היינו גם מפי הפרטיזנים האדומים.

לא רחוק מן הכפר מולצ׳יץ נתארגן גדוד פרטיזנים. המפקד רוסי, שהיה שבוי בידי הגרמנים, ריכז עתה אוקראינים וכן יהודים, ביניהם יוסף מוריק, יודל רודי, לאה פינצ׳וק, לאה גולדמן, שרה דובלין. גם אני וכן ויסמן פנינו להתקבל לגדוד. בבואנו ובצפותנו להיכנס למפקד שוחחנו עם היהודים שבגדוד. שם מצאנו גם רבים מן השקצים של רפלובקה, שהיו ידועים לשמצה כאנטישמים וכפורעים בעת נסיגת הסובייטים. כלום עתה יהיה עלינו להילחם יחד אתם? הלב סירב להשלים. נודע לנו, כי הרוח ביחידה היא אנטישמית. תחילה נהגו לקרוא ליהודים להצטרף לשורותיהם ומשהגיעו, היו משיבים פניהם ריקם ושולחים אותם להשיג נשק.

ידיעות אלה הספקנו לקלוט בעמדנו בתור. והנה הגיע המפקד והזמין אותנו להתייצב בפניו. לא הספקנו להעלות את מבוקשנו ולומר את אשר בפינו, והוא כבר שלח לעברנו מבט של בוז והפטיר:

״אתם פרטיזנים? בזויים אתם ולא פרטיזנים. מדוע מסרתם את כל הזהב שלכם לגרמנים? הסתלקו מיד מכאן, שלא אראה את פניכם״, צרח ועיניו נתמלאו דם-רציחה.

התחלנו להתחנן ולהסביר את מצבנו אצל הגרמנים, אך הוא תפס מיד את האוטומט וכיוונו כלפינו.

״מיד תסתלקו, שלא אוסיף לראותכם״!

בצאתנו שמענו את הכדורים השורקים מעל לראשנו. מיואשים חזרנו למקומותינו ולא ידענו היכן אנחנו באים. שוב החמיר מצבנו והתקוות המעטות, שהחלו להאיר לנו, נתכסו עננים כבדים.

ושוב מעשה שאירע ביום חורף בשבתנו בבקתת איכרים נדיבי-לב. הגיעו שני פרטיזנים וביקשו מן האיכר שיאפה לחם בשבילם. בראותם אותנו שאלונו מי אנחנו וכשקיבלו את התשובה, יהודים, החל אחד מהם לצעוק:

״מרגלים אתם!״ - והוא תפס את הרובה, כיוונו כלפינו ופקד עלינו ללכת קדימה.

התחלנו להתחנן ולהסביר, כי נשארנו מתי-מעט מידי הגרמנים והוא צעק:

״חבל שנשארתם, מרגלים בזויים״!

עתה נתערב גם בעל-הבית והחל לבקש עלינו, ועד שהוא מדבר אתם, חמקנו מן הבית והגענו לחורשה הקרובה.

באו ימי קור חזק, ובצאתנו שוב לכפר מצאנו את הבתים סגורים בפנינו. אף

אחד לא רצה לתת לנו מחסה. מצאנו באותו לילה איזה מחסן רעוע אצל אחד האיכרים שבו עשינו את לילנו. הגיעה שעת בוקר, פתאום ראינו פרש על סוסו מתקרב לבית ובידו אוטומט. הוא ניגש למחסן, סקר אותו וחש שנמצאים בו בני-אדם. הוא צעק מיד שנצא, שאם לא כן, יורה הוא מיד.

יצאנו מן המחסן והוא פקד עלינו ללכת לפניו. בלכתנו סקר אותנו ושאל מי אנחנו. ענינו לו, כי אנו יהודים. כששמע את התשובה קרא בהתפעמות:

"אם יהודים אתם, אז למה אתם מתחבאים? מדוע לא אמרתם זאת מיד"?

רווח לנו והתחלנו לתנות בפניו את כל מר-לבנו. הוא ניחם אותנו וסיפר, כי קרובות לבוא לכאן חטיבות פרטיזניות גדולות שבהן מאות יהודים. הייתה זאת הבריגדה הידועה של הגנרל פיודורוב. רוח חדשה הייתה עמנו. אולם עתה באו עליי פגעים אחרים.

בבואי לבקר את ילדיי מצאתי את רבקהילה והיא חולה מאוד. חומה גבוה היה וגופה כוסה כתמים אדומים. ימים ולילות ישבתי ליד מיטתה. הייתה זאת מחלת הטיפוס. לדוד לא נתתי לבוא אליה, שלא יידבק חס ושלום. גם פניה לא נחה ולא שקטה והגישה את עזרתה ככל אשר יכלה. היא מצאה בשבילה דירה מתאימה אצל אחד האיכרים. בעגלה רתומה לשני שוורים העברנוה לאותו בית.

במשך ימי מחלתה של רבקהילה, נשתנו העניינים הכלליים לטובה - הפרטיזנים הרוסים השתלטו על אזורים נרחבים, אולם הכניסה לשורותיהם עדיין קשה הייתה, לאלה שאין נשק בידם. באותם הימים הטיל המפקד שליחות של מבצע על בחורים אחדים משלנו, כדי להעמידם בניסיון. הצו היה ללכת לרפלובקה ולהצית את ערמות השחת, אשר הגרמנים הכינו לצרכי הצבא. הבחורים קיבלו את הצו ברוח נכונה, אף שידעו, כי רבות הסכנות באזור, השמור מאוד על-ידי הגרמנים. הבחורים היו שמואל אפלבוים, זלמן שירמן, לייבל ירציון, יוסף זילברשטיין וכן צבי האופה. מצוידים בכמה רימוני-יד ובנשק קר יצאו הם למשימתם. את דרכם עשו בלילות, עד שהגיעו אל קרבת רפלובקה. הם באו תחילה אל החורשה, מקום שם נרצחו כל יושבי העיירה, למעלה מאלפיים נפש. עלייה זאת לקברות יקירינו וההתייחדות עם זכר הקדושים עוררה אותם ביתר-שאת לבצע את משימתם.

הבחורים הגיעו בחשאי קרוב למקום, שם הצטרכו לבצע את פעולותם, והנה נפתחה עליהם אש גדולה מאוד והם נאלצו לסגת. אולם לבוא אל המפקד בידיים ריקות לא יכלו. לכן החליטו לשלוח אש ב"זפּתיה" הגדולה, שבה ייצרו כל מיני חומרים שנשלחו לגרמניה. הם ניגשו בחשאי למקום קשרו את השומר והטילו אש בכל קצות המפעל.

בשובם למפקדה לחץ המפקד את ידיהם ואיחל להם הצלחה בפעולותיהם הבאות וצירף אותם לשורות הפרטיזנים. בחורים אלה יצרו מחלקה מיוחדת, שבראשה עמד אייזיק פירט, בן ה-18.

אחד הלוחמים היהודים, אשר פעל רבות בשורות הפרטיזנים היה הצעיר היהודי יעקב-בר זלצמן. בן ולדימרץ. יעקב-בר נולד בולדימרץ בשנת 1920. לימים עזבו הוריו את העיירה והתישבו בכפר טיקוביץ. אולם בימי השואה,

משהוקם הגטו הועברה המשפחה הזאת, כשאר המשפחות היהודיות, לולדימרץ. ליעקב-בר וכן לאחותו רחל ניתן להתחמק מן הגטו לפני יום-ההשמדה ולהגיע לכפר-מגוריהם, טיקוביץ. כאן מצאו מחסה אצל גויים נדיבים. יעקב-בר, שהכיר יפה את הסביבה הזאת מושיט היה את עזרתו הרבה ליהודים הנבוכים והתועים ביערות - שרידי העיירות ולדימרץ, רפלובקה, דומברוביץ ועוד. מספק היה להם צרכי אוכל ומלבושים.

בחודש מאי 1943 הצטרף יעקב-בר ליחידה הפרטיזנית, ששמה היה "מוות לפאשיסטים" וכאן נתפרסם במעלליו הנועזים במאבק עם צוררינו. בסוף דצמבר 1934 נפל יעקב-בר בעת פעולה ליד הכפר אוסניצה...

גם פרטיזנים התעללו ביהודים

רבקה'לה הבריאה ואני נפלתי למשכב. פורונקלים גדולים כיסו את גופי וחומי גבוה היה. שוכב הייתי בבית האיכר שאצלו רבקה'לה הייתה מאושפזת. הכפרייה הייתה פותחת את פצעיי במחט ושמה עליהם עלים של כרוב לרפואה. במסירות נפש טיפלו בי האיכרים, שהיו בעצמם אנשים עניים. מחלתי זו הפריעה לנו להגשים את תכניתי להיכנס לאחד מגדודי הפרטיזנים, שהיחס ליהודים היה בו טוב.

באחד הימים, היה זה בשבת, אני ווייסמן ישבנו בביתו של איכר אחד. מסובים לסעודה טובה, שלא חסרו בה אפילו כוסיות יי"ש תוצרת עצמית. פתאום הגיעו גרמנים לכפר וכמעט שנפלנו בידיהם. מאז נשבענו להפסיק את השיטוט על פתחי האיכרים ולהשתדל להיכנס סוף-סוף לשורות הפרטיזנים. אולם לא קל היה הדבר גם עתה. בכל הנוגע ליהודים היו המצב והתנאים לכניסה לשורות הפרטיזנים משתנים חליפות באותם הימים.

סופר לנו, כי מצאו בנהר סטיר גווית אישה הצפה על פני-המים וכשבאה פניה לראות את הגווייה נתברר, כי זו היא פייגלה גולדמן, אשר הפרטיזנים הרגוה והטילוה לנהר. פניה הביאה אותה לקבורה ליד הכפר בישליאק. מוות מעין זה ובדומה לזה היה מנת גורלם של רבים מבין הלוחמים היהודים בשורות הפרטיזנים. רבים ברחו משורותיהם וחיפשו מפלט אצל האיכרים. אלינו הגיעו לאה פינצ'וק ושרה דובלין, אשר סיפרו פרטים מזעזעים על ארס האנטישמיות המחלחל בין הפרטיזנים האדומים. העברנו אותן לחבורה הפרטיזנית שליד ההוטה של סופצ'וב, מקום שבו רבים היו אנשי רפלובקה ושם הן נשארו.

באחד הימים קיבלתי גם אני הזמנה לבוא לחבורה הפרטיזנית שליד ההוטה, שם מצאתי את לאה פינצ'וק שעדיין מזועזעת הייתה ממה שקרה לה בחטיבה הקודמת. כאן הגשתי לה עזרה רפואית ועודדתי את רוחה.

המפקדים שבמפקדה עשו עליי רושם טוב. המפקד דיבר אתי בלבביות ואמר, כי יינתן לי כאן לעסוק בעזרה רפואית. את האינפורמציה על אישיותי הוא קיבל מפי ה"פלדשר" איבן קאראבאוויץ. לכאן יכולתי לקחת גם את ילדיי.

בשמחה רבה שבתי לכפר והודעתי לילדים על המצב. אולם האיכרים, אצלם התגוררו ילדינו, היו להם תכניות משלהם. הם רצו, כי הילדים יישארו ברשותם ועל-ידי כך יהיו הם חברים בכת שלהם. נתהווה מצב עדין, אולם אני הודעתי

להם, כי זאת היא פקודה הבאה מטעם מפקדת הפרטיזנים ואין אפשרות לשנותה. מאין ברירה הסכימו לכך, ונפרדו מאתנו בלבביות. ניסיתי גם לדבר עם פניה, שהיא תצטרף אלינו. היא בירכה אותנו לדרכנו החדשה, אולם היא עצמה לא מצאה אפשרות להצטרף לשורות הפרטיזנים ונשארה בכפר. היא הבטיחה לנו לעמוד אתנו בקשר הדוק ככל שאפשר יהיה.

הגענו לפרטיזנים ואני נכנסתי בעול העבודה הרפואית. רבקה׳לה עזרה על ידי. יוצא הייתי מפעם לפעם לכפרים, כדי למצא מדיקמנטים שונים. בני סודר כמטפל בסוסיו של המפקד וכמשגיח עליהם. אולם דבר זה הטיל בו דיכאון רב, הוא ביקש להיות לוחם ולא סיס.

בן 15 היה בני, יום אחד, כשאני לא הייתי במקום, הוא הלך והתייצב במפקדה והודיע, כי הוא קשיש יותר בשתי שנים. בשובי ממסעי מצאתיו חמוש רובה, כאחד הלוחמים. הדבר הפתיעני והוא הסביר לי, כי מסר במפקדה על גיל מבוגר יותר.

״לא יכולתי אחרת, אבא, לא יכולתי להסתובב באפס מעשה ולטפל בסוסים, בשעה שישנה אפשרות של לחימה ממש״.

השלמתי עם העובדה הקיימת.

החבורה שלנו מנתה למעלה ממאה איש ובתוכה הקבוצה היהודית בפיקודו של אייזיק פירט. על קבוצה זו הוטל לבצע חבלות בקטע ממסילת-הברזל בין מאניביץ׳ לצ׳ארטריסק. בקטע זה הצטרכו הם לחבל ברכבות הגרמנים ולהשמידן.

קבוצה זאת הפליאה לעשות ולזכותה נרשמו רכבות מושמדות רבות. בימים ההם סבלו הגרמנים אבדות כבדות בחזיתות ואור התקווה החל להפציע בשמינו. נתחלפו התפקידים - עתה החלו כנופיות האוקראינים להסתתר ביערות והדבר הזה סיכן מאוד את שרידינו המעטים, שעדיין שוטטו ביערות אלה. כנופיות אלו התנפלו על כפרים, שרפו ושחטו. כן נשחטו 150 פולנים מבין הקולוניסטים על ידי הכנופיות האלה.

יחסיי עם אנשי המפקדה בחטיבה שלנו היו נלבבים מאוד, מוזמן הייתי לארוחותיהם ולא פעם מפליגים היינו בשיח על כל אשר עברנו.

סיפרתי להם על מה שידוע היה לי מן החטיבה של מפקד הפרטיזנים פאטקא - על הרציחות ועל ההתעללות ביהודים. הדבר הדהים אותם והם החליטו לערוך חקירה ולהביא את האשמים למשפט. ואמנם המפקד קאנצא שלנו נכנס לעבי העניין ונתגלו האשמים, אשר נענשו בכל חומר הדין.

יום אחד קיבלנו ידיעה, כי המון של אוקראינים מזויינים, בראשם כמרים נושאי צלבים יצאו בהפגנה. המארגן העיקרי של התהלוכה הוא בנו של הכומר שיפרקביץ. המפגינים נושאים כרוזים שבהם היה כתוב: ״מוות לפרטיזנים, לפולנים וליהודים״.

משנודע למפקד שלנו, כי התהלוכה מתקדמת למושבה הפולנית נקט הוא בכל האמצעים כדי לעמוד נגדם. אולם הם הצליחו בחשיכה להגיע להוטה ולהצית אותה והיא עלתה בלהבות.

הוכרחנו לעזוב בשיירה גדולה את המקום. הייתה זאת שיירה של מעט

יהודים ושל הרבה פולנים עם נשיהם וטפם ומטלטליהם, שעזבו את המקום מפחד הכנופיות האוקראיניות. בדרך נצטרפו אלינו יהודים, שברחו ממחבואיהם בכפרים. הגענו לסביבת הכפר אוזיריץ. כאן היו ריכוזי פרטיזנים גדולים ובהם הרבה יהודים.

יום אחד נצטווינו על ידי המפקד קאנצא לבער את קן הרוצחים ברפלובקה. העיירה הוקפה מכל הצדדים ולאות של רקטה התחלנו להמטיר עליה אש קטלנית. קבוצה של יהודים נכנסה לביתו של הומיניוק כדי לחפש את ראשי הכנופיות ושם במרתף מצאנו אמנם את הומניוק הזקן ואת נסטרוב, אשר נתנו את ידם לרצח יושבי הגטו היהודים. עברנו בעיירה וערכנו חיפושים. מצאנו בביתי מחסן מזונות גדול, אולם נאסר עלינו לגעת בכל אלה, מחשש של הרעלה. המפקד שאלני אם אין אני מתנגד כי ביתי יועלה באש. אמרתי לו, כי כבר מזמן נשבעתי, שרגלי לא תדרוך על האדמה הזאת. ראיתי במו עיניי, כיצד עלה ביתי בלהבות והיה לתל של אפר ואודים.

עם הנצחון

עם פעולה זאת לא נסתיימו תלאותינו ומעללינו. עברנו בדרכי-אש ודם בין פצועים וחללים. ראינו נקמות רבות וזכרנו את חורבננו הגדול, שאין לו נקם. החיה הנאצית שהייתה פצועה פצעי מוות ביקשה בפרפוריה האחרונים לפגוע בנו, רק בנו. לא חסר היה הרבה, כי שארית-הפליטה שלנו תפול טרף לתאוות הרצח שלה. עמדנו איפוא בניסיונות רבים עד שהגענו לפושצ׳ות של פולסיה. עמדנו ביער זה במאבק נואש כמעט עם מגיפת הטיפוס, אשר הפילה בנו חללים רבים ואני, כמגיש עזרה רפואית, ניתן לי לעמוד פנים אל פנים מול האויב הזה, יום-יום ושעה-שעה. אולם, עתה כבר ניתן לנו גם לשמוע את הבשורות המשמחות מהדובר הסובייטי ברדיו מוסקבה, אשר סיפר על הניצחונות הגדולים.

הגרמנים התבצרו היטב מפחד הפרטיזנים, אשר הכו בהם בעורף. ולדימרץ הפכה בימים ההם מבצר גדול - כולה בונקרים וחפירות, מחוזקים בקורות עץ והכל מפחד הפרטיזנים, כי בבונקרים אלה נמצאו חילות המצב שלהם. מחסומי-ענק הוקמו בכל הדרכים המובילות לעיירה ואף-על-פי-כן ניתן לנו לתקוף אותם בולאדימרץ, להפתיעם ולזרוע בהם הרס. בפעולה זאת נתפס השף מהגסטאפו בהסתתרו באחת הרפתות.

והנה כבר הגיעה הידיעה, כי עלינו לעזוב את היערות, כי יום-הניצחון מתקרב. את החולים הבאנו לאחד משדות-התעופה והם הועברו לרוסיה. גם עתה ארב לנו המוות על כל צעד ושעל. אולם כבר סופר לנו, כי הצבא-האדום מתקרב אלינו. עתה הלכנו אנחנו בדרכים החפשיות והראשיות והכנופיות האוקראיניות והגרמניות החלו להסתתר ביערות - נתהפך הגלגל.

בכפר מולצ׳יץ, שהיה עד לצרותינו הרבות, נפגשנו לראשונה עם הצבא האדום ממש. הם קיבלו אותנו בארוחה טובה ובכוסות יי״ש למכביר - הייתה זאת רק שמחה חיצונית. רק עתה, עם הניצחון, משניטלה הסכנה היום-יומית האורבת לחיינו, התחלנו לחוש ביתר שאת כמה מנוצחים אנחנו ומה איומות האבדות אשר ידענו.

זיכרונות הבריחה מהגטו
זיסקין - חיים ברט

היה זה יום א׳ בשבוע, השבוע השני בחודש אלול. התגנבה שמועה אל העיירה, כי משהו עומד להתרחש, לא ידעו בדיוק מה. חשבו, כי תהיה ״ספירה״ של היהודים ואמרו, שמגייסים למלאכה זו גויים אוקראינים מהסביבה עם עגלות. שמועה שנייה אמרה, כי הגרמנים נתנו הוראה לאסוף כלי עבודה. היינו מאוד רגישים לכל השמועות הללו, היות שבסביבה חוסלו כבר הרבה עיירות. ידענו זאת מתוך סיפוריהם של הפליטים, אשר הגיעו אלינו. מעטים מהם הצליחו להימלט מעיירותיהם וקיבלו מקלט ברפלובקה. למרות האיסור החמור מצד השלטונות, ולמרות חוסר המקום, ששררו בלאו הכי, הסתתרו אלו בין יהודי המקום. הם קיבלו מקום לישון, גם בגד ללבוש וגם קצת מהמזון, שהספיק בקושי לכולם. חשבנו, כי הגזירה רחוקה מאתנו ואולי נוכל להמשיך לחיות איך שהוא. זאת בתקווה שנצליח להיוותר בחיים.

אבל יום א׳ משום מה בישר רעות. נכון, בני העיירה התכוננו לגרוע מכל, בכל משפחה דובר ותוכנן מה שהוא, כאשר גזירת החיסול תגיע אלינו. חשבנו מה נעשה? לאן נברח? אולי לאיזה שהוא גוי, כדי להסתתר? אולי לעיירה אחרת, שעדיין לאו חוסלה? ואולי ליערות? עבר יום ב׳ של אותו שבוע ושוב שמועות... ביום ג׳ בוקר, התחילו להקיף את העיירה כוחות משטרה אוקראינים והיה כבר ברור, שעוד מעט אי-אפשר יהיה גם לברוח ליער. ואני אז בן שלוש-עשרה ובן דודי מאיר, באותו גיל. התבקשנו לרוץ יחפים אל היער הקרוב ליד ה״סמולרנה״, מפעל הזפת, שם עבדה קבוצת יהודים בעבודות כפייה. יש לציין, כי הודות לעבודות אלו הצליחו היהודים לקיים קשר חיצוני עם הגויים ובדרך זו להגניב לגטו דברי מזון, שהיו אז חשובים ביותר לכולנו. קבוצות יהודים אלו, הצליחו לקיים משפחות רבות ולחלק כמעט לכל בני העיירה את מה שהצליחו לאסוף בחוץ.

בתוך קבוצה זו היה גם אבי. הם עבדו בהוצאת שורשים בשביל המפעל. נשלחנו להודיע להם על המתרחש ולבקשם לעזוב מיד את המקום, כי עלולים לבוא מהמשטרה ולהחזירם בחזרה לעיירה. חשבנו לחזור, לעוץ עצה למשפחתנו שנשארה בעיירה. מצאנו אותם, מסרנו להם על המתרחש. מיד התחילו להתייעץ מה לעשות. הוחלט, כי הקבוצה תתפזר, ועלינו, שני הילדים, לחזור ולבקש מכל בני המשפחה לברוח ליער וכן גם למסור ליתר המשפחות מקבוצת היהודים הזאת.

נדברנו להיפגש בתוך היער, כשלושה ק״מ רחוק יותר מהמקום שבו עבדו. התקרבנו לעיירה ולפני יציאתנו מהיער פגשנו שני גויים, שהכירו אותנו והם ידעו על המתרחש בתוך העיירה. הגויים האלה התחילו להתחנן לפנינו: ״ילדים אל תיכנסו פנימה, כי כבר אי אפשר לצאת. אם אתם רוצים להישאר בחיים, רוצו היערה! אולי איזה אדם טוב, יאסוף אתכם ותצליחו להישאר בחיים״. נפרדנו מהם והתקרבנו יותר אל המקום. כבר ראינו במו עינינו את השוטרים המסתובבים מסביב לעיירה. החלטנו לא להיכנס ולשוב מיד אל מקום המפגש.

הבאנו את הידיעות הללו וכאן כל הקבוצה התפזרה לכל ארבע כנפות הארץ. כל אחד לכיוון אחר והכל מתוך תקווה, כי גם יתר בני-המשפחה יצליחו לברוח ובעזרת הגויים ניפגש ונוכל להסתתר ולחיות ביערות. שלושתנו, אבא, בן-דודי מאיר ואנוכי הגענו בערב אל בית גוי, מכר מהכפר סוכובולה, והצלחנו לשכנעו, שיילך לעיירה למסור ידיעה למשפחה ואולי אף יצליח להביאם, כשהם מחופשים בתלבושת של איכרים. יש לציין, כי הגוי הזה היה מכר ותיק של אבא, הוא השתכנע ונסע בעגלתו עם סוסיו העירה, אך חזר ובשורת איוב בפיו: עומדים לחסל את העיירה, היא מוקפת כולה מאות-מאות של שוטרים ויש בריחה גדולה. רבים מצליחים באמצעות גויים לברוח. אמנו ז״ל כתבה לנו: תתרחקו ככל האפשר מהמקום. בלילות הבאים כולנו מקווים לברוח לכיוון הכפרים אוזירץ, סרחוב - שהם כחמישים-שישים ק״מ מרפלובקה ונגיע אליכם. אל תחכו לנו כאן, הסתלקו מהר מהסביבה הזאת.

עוד באותו לילה יצאנו לדרך ברגל. אבא הכיר היטב את הסביבה, הלכנו בדרכים-לא-דרכים, כי הפחד היה גדול... הגוי עזר לנו להתלבש בבגדים, שנתן לנו. צייד אותנו עם קצת לחם ואיחל לנו, שנצליח להיוותר בחיים. מכאן ואילך התחילו הנדודים... אבא רגיל ללכת רגלי ואילו אנו הילדים נגררנו אחריו בקושי רב. לאחר הליכה של כעשרים ק״מ התחילו רגלינו להתנפח, אבל הרצון לחיות הוא כה חזק, שהמשכנו, אמנם בקצב אטי. רק כעבור יומיים או שלושה הגענו אל הכפר אוזיריץ. גם שם התוודענו לגוי והוא הכניסנו לתוך האורווה שלו ונתן לנו שם מחסה. כמובן, מיד ביקשנו ממנו, כי ייסע אל העיירה ויביא לנו ידיעות. הוא היה גם מכר של אבא וקיבל את בקשתנו. לקח את סוסיו ונסע. הוא חזר אלינו והביא את הידיעות הבאות: שתי האחיות מרים ופנינה הצליחו לצאת והן נמצאות כאן בסביבה, ואילו אימא ואחותנו הבכירה, רחל, הלכו לטבח יחד עם בני העיירה, עם הדיין נודל זצ״ל בראש.

את כל הפרטים האלה הביא הגוי ממכרנו שבסוכובולה. שמענו עוד את סיפורי הזוועה על ההריגה ההמונית, שהייתה בשבת בשלושה-ארבעה בורות ביער ליד הכפר סוכובולה. את רוב המלאכה הזאת עשו השוטרים האוקראינים. רק היריות עצמן ליד הבורות בוצעו על ידי הנאצים. כמובן, בשורת איוב זאת, הטילה עלינו אימה ופחד במידה כפולה ומכופלת. התחלנו להסס ולשקול, האם כדאי בכלל לברוח? איפה נהיה? איפה נסתתר? איך נוכל לחיות? ושוב כוח הרצון לחיים, הוא כה גדול, מוכרחים להתגבר על הכל ולחיות. התחלנו לחפש את אחיותינו והצלחנו למצוא אותן אצל גויים בסביבה. כל אחת בנפרד, כשהן לבושות בגדי אוקראיניות, ממש ״שיקסעס״ ככל הגויות.

הבכי והאבל הכבד, על כל מה ששמענו אודות עיירתנו, איחדו אותנו למספר שעות בלבד. מצד אחד הכוח והרצון הכביר להישרד ולחיות, הכריחו אותנו לטכס עצה, כיצד להסתדר במצב זה שבו אנו היינו. מצד אחר פחד ואימה, אסור שיכירונו, אסור, שידעו מי אנו, אסור להראות את הפנים בחוץ, כי הרי עלולים לזהות אותנו. אבינו, אשר גידל את זקנו המפורסם במשך שנים רבות, גזז אותו וזאת כדי שלא יכירוהו כלל. כך נהפך אבא בבגדי האוקראינים כאחד מאיכרי

הסביבה.

קיבלנו החלטה נבונה, שכל אחד יסתדר בביתו של איזשהו גוי בחוטור, בבית מרוחק מאנשים ומשכנים. אולי בדרך זאת, נעבוד אצלו וניוותר בחיים. אך זה לא היה פשוט, איפה מוצאים את הגויים הללו? האחיות נשארו אצל אותם הגויים בתנאי, שיעברו בעזרתם של הגויים מהסביבה מדי פעם בפעם לגוי אחר, יעבדו אצלם בכל העבודות שלהם, והעיקר שיסכימו להחזיקן. ואילו אנו, החלטנו לנדוד ולחפש גויים טובים, שיסכימו לקבלנו. גם בזה אנו מצליחים להסתדר. כל אחד בנפרד אצל גוי אחר. עובדים אתם בכל העבודות ובצורה זאת, איך שהוא "דוחפים" את הזמן. בינתיים התחולל נס והסביבה הפכה לסביבה של פרטיזנים רוסים ויהודים והסביבה התחילה להיות עבורנו קצת יותר חופשית, קצת יותר בטוחה, כי יש איזו שהיא הגנה בסביבה, במיוחד כאשר גם יהודים מחזיקים בנשק. כמובן, גם הגויים, שנתנו לנו מחסה, קיבלו קצת יותר ביטחון. בצורה זאת הצלחנו לחיות עשרים ושניים חודשים עד לשחרור השטחים הללו על-ידי הצבא האדום. כאן באה מציאות חדשה, חזרה הביתה! לאן??? לאיזה בית שכולו חרב... לקברים הגדולים??? ואכן חזרנו!

לא מצאנו שריד

מאיר גולדורין

לכתוב על עיירת מולדתך קשה מאד, ובמיוחד כאשר הנך יודע, ששוב לא יחזרו אליך היקרים לך.

נולדתי בעיירה קטנה, אוליזרקה שמה. לעולם לא אשכח את סבר פניהם של תושבי עיירתי, אשר תמיד היו שמחים בחלקם. מעולם לא חששו, שמישהו יגרום להם רעה, שהרי לא הייתה סיבה לכך. האנשים עבדו בחקלאות, בבניין ובמקצועות שונים אחרים. הם חיו בשלום עם כל הסביבה, וזאת בלי פחד.

עיירתנו הצטיינה בערכים של תורה ועבודה. אני למדתי ב"חדר" עד שנת 1937 אצל המלמד, אשר וינר ז"ל. לאחר מכן-בבית הספר העברי "תרבות" ברפלובקה. בשנת 1937 נפטרה אמי ואני אז בן תשע שנים. בבית נותרנו ילדים קטנים. דודי, מר שמחה ברט, לקח אותי אליו לרפלובקה, אצלו התחנכתי. עד היום אני חוכך בדעתי, מדוע בחר בי מבין יתר אחי. לעתים אני סבור, אולי זה גורלו של אדם. לדודי שמחה ז"ל היה בן בגילי, חיים זיסקין ז"ל. שנינו למדנו יחד בבית ספר עברי "תרבות" עד שנת 1939.

הרוסים כבשו את האיזור שלנו. מקצת מיהודי רפלובקה הוגלו לפנים רוסיה. אנשי רפלובקה ריחמו על אותם יהודים שהוגלו לרוסיה, אך לא שיערו, מה יקרה לנותרים ברפלובקה תוך תקופה של כשלוש שנים.

החלה המלחמה בין רוסיה לבין גרמניה. הגרמנים כבשו את כל האיזור, כולל עיירתנו רפלובקה. בתקופת הביניים, כאשר הרוסים נטשו את רפלובקה, והגרמנים עדיין לא הגיעו, נטלו האוקראינים את השלטון בידיהם. הם התחילו

לשדוד את יהודי רפלובקה, ולקחו מכל הבא ליד ואט אט החלו לעשות בהם פוגרום.

זכור לי מקרה של אוקראיני, בריון גבוה, ששדד אצל יהודי חליפה ומגבעת, לבש את החליפה וחבש את הכובע, אבל התרוצץ יחף.. נעליים בגודל המתאים לא הצליח למצוא. אל בית יהודי אחר הגיע המון של אוקראינים על מנת לשדוד. לא היה מעבר לעבר הבית וזאת בגלל המון רב של אוקראינים, שהצטופפו שם. מנורת נפט ניצבה על אדן החלון. הבריון ניתץ את זגוגיות החלון מבחוץ ולקח את המנורה. יהודי נגש אליו ושאל: "מיקיטה, מה אתה עושה, האם אינך מתבייש במעשיך"? האוקריאני ענה לו: "שתוק, יהודי מזוהם".

למרות שהכיר את היהודי, כי הרי שכנים היו, הוא אמר לו, כי לשדוד ולבוז אצל יהודים, היא מצווה.

בינתיים הגיעו אלינו הגרמנים, הוקם "יודנראט".

הגרמנים הטילו מדי פעם גזירות חדשות על יהודי רפלובקה. פעם דרשו זהב. היהודים אספו ביניהם ומסרו לידי הגרמנים כל דבר: הזהב שהיה ברשותם, פרוות וכן מגפיים עבור הצבא הגרמני. כבר לא נותר מה לתת לגרמנים.

הגרמנים התחילו לרכז את יהודי רפלובקה ברחוב אחד. מי שהיה גר בשניים או בשלושה חדרים, העבירו אותו לחדר אחד. סגרו מסביב, גידרו את הרחוב, אין יוצא ואין בא, גטו.

הגרמנים גזרו גזירה חדשה: כל יהודי חייב לענוד טלאי צהוב מלפנים ומאחור. חלק מיהודי רפלובקה עבדו ב"סמולרניה" ליד סוחובולה. על סוחובולה אני מתעכב במיוחד, כי במהלך ההתרחשויות, אחזור למקום זה. תמיד אזכור את המקום הזה.

לא הרחק מסוחובולה הייתה הסמולרניה. שם היו מפיקים שנף ופחם מגזעי אורן. כפי הנראה, הגרמנים השתמשו בחומרים אלו לצרכי צבאם. דודי שמחה ברט ז"ל העדיף לעבוד בסמולרניה, למרות שזאת הייתה עבודה קשה ומפרכת. הסמולרניה, הייתה מחוץ לעיירה רפלובקה, בדרך זו חשב דודי להציל יהודים, שהיו מחוץ לגטו, אם יקרה משהו. הייתה לו מין תחושה, שעלול לקרות משהו נורא בעיירתנו רפלובקה.

הגיעו שמועות מישובים בסביבה, שהגרמנים הורגים יהודים בלי כל סיבה. יום בהיר, בוקר. דודי שמחה העיר אותי ולקח אותי למקום עבודתו, ואמר: "מאיר, בוא אתי לסמולרניה, תראה את מקום עבודתנו". הלכתי לשם מתוך סקרנות. דודי הראה לי את המקום, סימנתי לי סימני דרך, שאוכל להגיע לשם לבדי בלי עזרת דודי באם אזדקק לכך, כי חששתי שמא אתבלבל ביער. חזרתי הביתה. עברו כמה שבועות והנה שומעים באחד הבקרים, שהאוקראינים והגרמנים חופרים בורות ליד סוחובולה. נפוצו שמועות שונות בעיירתנו. יהודים התקהלו ליד בית הכנסת. הם לא שיערו, שהבורות מיועדים להשמדת יהודי רפלובקה והסביבה. בכל זאת התחילו יהודים לברוח. הרוב לא האמין, שיקרה כדבר הזה, ונשארו. דודתי חיה ז"ל, אמרה לי ולבן דודי חיים: "אתם, ילדים, תנסו לצאת מהגטו. אתם ילדים, אולי תינצלו, לפחות אתם תישארו בחיים".

הלכנו לסמולרניה, מקום שבו בני עיירתנו עבדו, בתוכם דודי שמחה. סיפרנו להם, שיש שמועות, שהגרמנים והאוקראינים זוממים משהו נגד יהודי רפלובקה והסביבה. דודי שמחה אמר לי ולבן דודי חיים, ללכת בחזרה לרפלובקה ולנסות להגיע לביתנו, להגיד למי שנפגוש בדרך, שיברח מעיירתנו אל היערות בסביבה, אולי יינצלו.

חזרנו ובדרך פגשנו אוקראיני חורש אדמתו. שאלנו אותו, מה פשר היריות שאנו שומעים, הוא אמר: הורגים את יהודי רפלובקה. חזרנו לדודי שמחה לסמולרניה ביער. סיפרנו ליהודים שהיו שם על אודות גודל האסון, שהתרחש לאנשי רפלובקה, כולם פרצו בבכי מר, כולם עמדו ביחד, חלק רצה לחזור לרפלובקה כדי להיהרג עם בני משפחותיהם. דודי הצליח והשפיע עליהם, שלא יחזרו. לא יכולנו להישאר קבוצה של כעשרה, שנים-עשר אנשים, פן נתגלה לגרמנים. התפצלנו וכל אחד חיפש לו מפלט בנפרד. דודי שמחה, בן דודי חיים ואנוכי החלטנו לברוח ממקום ההריגה ולהתרחק משם ככל האפשר. דודי הכיר את הכפרים בסביבה, כי הוא היה בקשרי מסחר עם רבים מתושביהם. הלכנו כל הלילה ולמחרת כל היום. לא הסתכלנו אחורנית, פחדנו שרודפים אחרינו. באיזה שהוא רגע, הרמנו את הראש, אני ודודי ונוכחנו לדעת שבן דודי חיים, לא נמצא עמנו. התחלנו לחזור כדי לחפשו, ולאחר שהלכנו כברת-דרך הבחנו, כי הוא מוטל על האדמה, ישן מרוב עייפות, שנגרמה, כנראה, מהליכה ממושכת. הערנו אותו, המשכנו בשארית כוחותינו והתקרבנו אל הנהר סטיר. צלחנו איכשהו את הנהר, נעזרנו בקרשים והגענו לכפר מולציץ', לביתו של אחד האוקראינים ממכרי דודי. הוא נתן לנו לאכול. גם בגדים להחלפה נתן לנו, כדי שלא יכירונו על פי הלבוש, שאנו יהודים.

משם נדדנו לעבר כפר אוזריץ. לא הגענו אל מרכז הכפר, אלא לפינת היער. ל"חוטור". שם גר אוקראיני בשם קירילו. שהינו אצלו בדיר חזירים ובעליית הגג. כל ערב היה מביא לנו אוכל. זכור לי מקרה, שהגוי הביא לנו אוכל, שעה לאחר שקיעת החמה. לא אכלנו אותו יום, וגם למחרת היום, כי זה היה הליל "כל נדרי". דודי ז"ל, היה איש דתי, והוא אמר, שאסור לאכול. למעשה, צמנו יומיים, למרות שדודי ביקש מאתנו לאכול, היות שהיינו עדיין ילדים.

אזכור תמיד יום זה. מעולם לא צמתי בכוונה ובקלות כזאת כמו אז.

שהינו אצל קירילו כשלושה שבועות. הגרמנים התחילו לחפש יהודים נמלטים בסביבה. מדי פעם הגוי היה מספר לנו, שהרגו יהודים בסביבה ורמז לנו לעזוב את המקום. לכן, בדלית ברירה, עזבנו את המקום.

נודע לנו לאחר מכן, שהוא לא נמנה עם חסידי אומות העולם. הוא אף חיסל במו ידיו יהודים רבים בעיירה מניביץ', אבל עם דודי שמחה הוא היה בידידות, עשה חסד עמו ולא הרג אותנו.

משם נדדנו לכפר סרחוב. הגענו לגוייה, שקראו לה מטרונה. בעלה היה חולה, מצבם היה קשה, האישה הייתה מתחלקת עמנו בפרוסת הלחם האחרונה, שנותרה בביתה. סידרנו לנו מלונה כמו לכלבים בערימת שחת. לשם הייתה מביאה לנו בלילה תפוחי אדמה או פרוסת לחם להשביע את רעבוננו. נודע לנו

מאוחר יותר, שהאוקראינים הלשינו, שהיא עוזרת ליהודים. הגרמנים שרפו את משפחתה וביתה. אפילו אוקראינים טובים, שרצו לעזור, פחדו מהגרמנים, שמא מישהו ילשין עליהם וגורלם יהיה כגורלה של מטרונה.

בתקופת שהותנו ביערות התחילו להתארגן פרטיזנים באיזור אוזריץ, לא הרחק ממקום שהותנו. בשורות הפרטיזנים נכללו יהודים, שהצליחו לברוח מידי הגרמנים, רוסים שברחו מהצבא הרוסי, לא כל כך אוהבי יהודים. רוסים אלה הצטרפו לפרטיזנים, כי שמעו, שהרוסים תוקפים את הגרמנים ויש להם הצלחות. כאשר חזרו וכבשו הרוסים את אוקראינה, הם הצניחו מפקדים מרוסיה ליחידות הפרטינזנים היו זמנים, שהגרמנים פחדו להסתכן ולא נכנסו לאזורי הפרטיזנים.

אני ובן דודי לא הצטרפנו לפרטיזנים, היות שלא יכולנו להיות לוחמים מהשורה, בהיותנו עדיין ילדים. דודי שמחה היה מבוגר ולא קיבלו אותו לפרטיזנים. לכן, כל אחד מאתנו מצא מחסה אצל אחד ה״בפטיסטים״ בכפר אוזריץ. אותי קיבל לעבודה בפטיסט בשם סמסון. למרות שהיו פרטיזנים בסביבה והגרמנים היו ממעטים להגיע לשם, נשקפה סכנה ליהודים מצד ה״בנדרובצים״, אוקראינים לאומנים. הם היו הורגים יהודים. לכן הייתי צריך להסתגל ולחיות כמו אוקראיני לכל דבר.

שהיתי אצל המיסיונר סמסון, עד שהרוסים חזרו וכבשו גם את מערב אוקראינה.

חזרנו לעיירתנו, רפלובקה, בתקווה, שאולי עדיין נותר מישהו ממשפחותינו. אך לא מצאנו שריד.

החלטנו לעזוב את מקום ההריגה ולחפש דרך מהירה להגיע ארצה. אחרי תלאות מרובות הצלחנו והגענו לארץ ישראל.

הבריחה

אהובה הנדלסמן לבית נובק

כארבעים שנה חלפו מאז עזבנו את הבית, שבו גדלתי מגיל ארבע, והאמת הפשוטה היא, שלא נותר הרבה בזיכרוני. לצערי הרב, אפילו האנשים הקרובים לי ביותר מתחילים להימחק מזיכרוני. אני יושבת ומתאמצת להתרכז ולדלות מזיכרוני מה ניתן לכתוב ולו בכמה שורות.

ובכן, החלטתי לתאר את הבריחה מהבית בתחילת המלחמה, כי הדבר הזה לא יימחק מזיכרוני עד ליום מותי.

בשנת 1941 בחודש יוני, התחילו הגרמנים להפגיז את רפלובקה. כמובן, השתררה פניקה גדולה. האנשים התחילו לברוח מבלי לדעת לאן, קיווינו כי תוך שבוע שבועיים תסתיים המלחמה ונחזור הביתה.

אחי הלל ואחותי ינטל נסעו לעיר סרני. קבענו, שלמחרת כל שאר בני המשפחה ייצאו מהבית וניפגש בסרני. וכך, למחרת ארזנו את החפצים ההכרחיים למשך שבוע-שבועיים ובאנו אל רכבת המשא, שהייתה מיועדת

לאנשים, שרצו לברוח על מנת להציל את חייהם. אמי ז״ל נזכרה לפתע, שהיא רוצה לקחת עמה את מכונת התפירה הידנית, שהייתה לנו, וחזרה הביתה. כאשר שבה הביתה וראתה את כל הבית פרוץ, העופות מתרוצצים וצועקים, הפרה מסתובבת וגועה, חשה כאילו גם בעלי החיים הרגישו את גודל האסון המתקרב. היא חזרה אל הרכבת והחליטה, שהיא אינה עוזבת את הבית. חזרנו כולנו הביתה.

יום לאחר מכן, אבא שלי, דימנטין ונדמה לי מוטל מניוק ועוד יהודים אחדים שעבדו ״ברייפוטרבסויוז״, שאינני זוכרת את שמם, לקחו עגלה וסוס והחליטו לנסוע לרוקיטנו למסור את פדיון הימים האחרונים לממונים עליהם. לאחר שהתחלתי לבכות על המצב שנוצר, כפי שהזכרתי כבר, אחי ואחותי נסעו. עכשיו אבא יסע ויתר בני המשפחה ישארו בבית? אבא שלי הרגיע אותי ואמר: ״בואי גם את״. לקחתי אתי כמה תמונות ואת ספר הזיכרונות שלי, שזה היה הדבר היקר לי ביותר באותו פרק זמן והמזכרת היחידה שנותרה לי. נסעתי עם אבא. הפרידה היתה קשה. אף אחד לא העלה בשחור חלומותיו, שזו תהיה פרידה לעולמים. משהגענו עד לסמולרניה, שמענו פתאום קריאות. היה זה אחי יענקלה ז״ל, שרץ מן הבית מרחק גדול מאוד, והביא לאבא את מעיל החורף (פעלצל).

המחזה הזה אינו מרפה ממני כל חיי. לא יכולנו להיפרד ממנו. הלב כמעט התפוצץ, כאילו ניבא לנו, שיותר לא נתראה. נבואה שחורה זו נתממשה, זו הייתה למעשה הפעם האחרונה שהתראינו. מה היה גורלם? כולנו יודעים.

פניה, המלאך שלי

מאשה וולספטל לבית דרייצן

זה היה, כנראה, בסוף 1943.

את פניה ראיתי פעם ראשונה ביער, בבוקר חורפי, ואני כבת 10-11, ילדה צמוקה וחסרת אונים.

הייתי זרוקה וזנוחה ביער. ישבתי מתחת לעץ מכורבלת, חבילת סמרטוטים.

ברחנו מחלקת - יער אחרת מפחד פשיטת אוקראינים וגרמנים.

הייתי לבדי, כי אף אחד מהנמלטים, שהמשיכו בדרכם לא רצה לצרף אותי. כל בקשותיי ותחנוניי לא הועילו. וכך, בבוקר קר קרה הלא-יאומן. מישהי דומה למלאך - לבושה בגדים חמים ויפים של גויה - התכופפה, דיברה בקול רך ונעים.

אני מאמינה ולא מאמינה. האם זה חלום שיחלוף או - אמת. ואכן זו הייתה אמת.

פניה המשיכה לשאול איפה משפחתי ומתשובותיי הבינה, שנותרתי לבדי. מאותו רגע ועד היום אני הילדה של פניה.

פניה אספה אותי אליה, חיממה אותי והביאה אותי למשפחה גויית - שטונדיסטית, שתשמור עליי. הגויים באמונתם הרבה, שפניה קדושה היא, מילאו אחר כל בקשותיה. מאותו הרגע גם אני האמנתי, שפניה אולי מלאך. כל כך יפה

וטובה הייתה.

נשארתי במשפחה השטונדיסטית. חלמתי בהקיץ ושאלתי, מתי תבוא פניה. היא לא הכזיבה. פניה, מחייכת, הייתה מופיעה כמעט תמיד בימי ראשון.

יום אחד התבשרנו - הרוסים מתקדמים והגרמנים נסוגים. אווירונים החלו לטוס מעלינו, אלא שהפעם היו אלה אווירונים "שלנו", של הרוסים.

חשבתי, ומה יהיה עליי? - פניה לא הותירה זמן למחשבות כאלה. היא התייצבה ולקחה אותי לרפלובקה.

הימים ימי סוף המלחמה. שואה, ימים של חורבן, אבל גם ימים של "נשארנו בחיים".

ברפלובקה לקחה אותי פניה לבית גדול, בית שהיה בית מרקחת. בבית זה כבר היו יעקב בס ז"ל, בנו דוד ז"ל ובתו רבקה, תיבדל חיים ארוכים.

יעקב ז"ל אמץ אותי כבת ודוד ז"ל ורבקה תלח"א כאח ואחות.

הבית המה מאנשים: פרטיזנים שחזרו מהיערות, קצינים מהצבא הרוסי, אנשים שקיבל יעקב ז"ל וילדים שפניה אספה והביאה מהיערות. היינו משפחה אחת גדולה של ניצולים.

גם בית הספר התחיל לתפקד. למדנו בשקידה רבה, אבל טרם הגענו לחוף מבטחים. מקל הנדודים המשיך במסעו.

הגיעו שמועות, שברובנו מתארגנות קבוצות, היוצאות בדרך-לא-דרך לארץ ישראל. זה היה יעדנו, לברוח מהארץ שרצחה את משפחותינו, לעלות לארץ ישראל.

מרובנו המשכנו לפולין בשמות מושאלים, בדרכונים מזויפים, הכל למען המטרה הנכספת, להגיע הביתה, לא"י. היינו יוונים וטטרים. הס מלהשמיע מלה ברוסית.

במשך כל הזמן היינו יחד - פניה, אני ומשפחת בס.

כשהגענו ללובלין שמענו על מחנה ההשמדה מיידנק. המשכנו לבוקרסט שברומניה. השנה שנת 1945, שלהי מלחמת העולם. ברומניה פוזרו הילדים בין בתי יתומים ורבקה ואני בתוכם.

פניה, דוד ז"ל ויעקב ז"ל המשיכו לאיטליה. רבקה ואני, היינו בין המאושרים שקבלנו סרטיפיקטים ועלינו לא"י בסוף שנת 1945. אמנם דרכינו נפרדו, אך כעבור שנתיים - גם פניה ודוד ויעקב ז"ל - הגיעו.

שוב הייתה פגישה נרגשת אבל אני כבר הייתי בקיבוץ דפנה, שמחה בחלקי.

מאז - ביתם של פניה ויעקב בס, שנישאו - היה שוב ביתי והקשר החזק והטוב נשאר עד עצם היום הזה. תמיד תיחשב פניה בשבילי כאם חמה ואוהבת והיא מציגה אותי כבתה.

גם בחירתי בעבודה כגננת אולי הייתה בהשפעת פניה, שרציתי להידמות לה.

גם ילדיי חשים קרבה לפניה. תמיד שורה החיוך על פניהם כאשר הם נפגשים.

אי-אפשר לכתוב על משפחת בס מבלי להזכיר את דוד ז"ל, שנפל במלחמת השחרור. בעיניי ובלבי הוא היה לי כאח גדול, תמיד לבוש בהידור, גבה-קומה, חייכן, יפה תואר וטוב לב. הוא היה מגלה לי את סוד אהבותיו הרבות. כולם

אהבוהו, ואני הייתי כל כך גאה בגילוי הלב שלו כלפי. כמה חבל וכואב, שכל זה נפסק.

רבים הזיכרונות ואפשר עוד לכתוב עד אין סוף.

זיכרונות משהייה ביערות

חנה ויגדורוביץ לבית ברזניק

שבוע לפני השמדת היהודים בגטו רפלובקה, פשטה שמועה כי כורים בורות עבורנו. שוטרים הקיפו את העיירה ובודדים בלבד הצליחו לצאת מהגטו. שאר היהודים ניסו להכין לעצמם מחבוא בתוך הגטו. משפחות רבות לא רצו להתפצל והחליטו או שכולם ישרדו או אף לא אחד.

ביום ששי לפנות ערב, לפני השבת השחורה, אחי שמעיה הודיע לנו, כי הכין מחבוא במרתף. משפחתי-אמי רייזל לבית דוד קויפמן, אבי משה ואחיי שמעיה ובן ציון-נכנסה לשם. הצטרפו אלינו משפחת קונצ׳ה ברזניק ומוסיה בן אהרן ברזניק. חוץ משמיכה ודלי מים לא הצלחנו להכניס שום דבר.

נכנסנו לתא של תפוחי אדמה. אחי סגר בקרשים את הפתח ושפך בפנים חול. כך נשארנו צפופים כל הלילה.

בשבת בבוקר דווחה לנו כל פעם זלטקה ברזניק, שנשארה בבית עם אביה החולה, על המתרחש. לקראת הצהרים שמענו בבית צעקות ודפיקות, ולאחר מכן השתרר שקט.

קרוב לחצות אחי יצא מהמחבוא החוצה כדי לוודא אם הדרך פנויה, כי ברור היה, שאסור היה להישאר עוד יום במחבוא זה. בחוץ הסתובבו גויים אחדים, הם חשבו שאחי הוא אחד הבוזזים, והראו לו היכן יש עוד ביזה בבתים. כשהגויים עזבו את המקום, הוא חזר למרתף והודיע לנו, כי הדרך פנויה.

ברחנו דרך החצר של פרנקל מעבר למסילת הברזל ופנינו דרך היעדות לאוזין, שם היו אסתר ורחל ברזניק. עם עלות השחר הגענו לכפר הפולני האלי. רועה ספר לנו, כי לפני שעה מסר ראש הכפר לגרמנים את שיינדל דיכטר (וינגרטן) עם הבן. אבי. אבי התחיל מיד ללכת ואנו המשכנו לדבר עם הרועה. תוך דקות מספר נעלם אבי. אחרי חיפוש קצר, כי לצעוק לא יכולנו, המשכנו ללכת בהנחה, שאבי יגיע לאוזין. באוזין מצאנו את אסתר ורחל והצטרפו אלינו עוד יהודים. שהינו ביער ע״י אוזין כחמשה שבועות. כעבור זמן מה הגיע הנער סנדר ליסק וספר שאבי נמצא ביער ע״י האלי, רגליו נפוחות ואינו יכול להגיע אלינו. תוכנן, כי נלך למחרת להביא אותו. אולם באותו יום נודע לנו, שהגרמנים תפסו את כל הקבוצה ישנים ע״י המדורה, וביניהם את אבי ז״ל, והרגו אותם במקום.

בתקופת שהותנו ביער אוזין גנבנו מהשדות תפוחי אדמה ואפינו אותם לפנות ערב, כדי שלא יראו את האש והעשן, ומזה התקיימנו.

מדי פעם ביקרו אותנו יהודים שהתחבאו אצל גויים. בקרה אותנו פעמיים רעיתו של מנהל בית הספר, רבקה שנרר עם בתה, ורעייתו של פייביש פורטנוי עם

בתה. לאחר מכן הן נרצחו.

לילה אחד הופיעו שלושה שודדים אוקראינים חמושים ורצו לקחת את אחי להשתתף בשוד. בתחנונים רבים של אמי ושלי, הצלחנו לשכנע אותם לוותר על הרעיון.

לפנות בוקר חזרו השודדים עם השלל. הם הביאו לנו אוכל ואחד מהם בא עם מעיל חדש ומסר לי את המעיל הישן שלו עם המעיל הזה עברתי את החורף הראשון.

באחד הלילות הלך אחי עם עוד שלושה בחורים, פליטים מפולין, למפגש עם ראש הכפר כדי לשמוע חדשות ולהשיג קצת מזון. ארבו להם במקום והבחורים לא חזרו.

השכם בבוקר הגיעה בחורה יהודייה שתפרה בכפר והודיעה לנו, כי עלינו להסתלק מיד מהמקום, וכך עשינו. חזרנו כעבור עשרה ימים לודא מה קרה לבחורים. באותו לילה ירד גשם שוטף ונרטבנו עד לשד עצמותינו. בחצות נכנסו לאסם עזוב של היערן וישנו שם. באמצע הלילה נשמעו עגלות נוסעות בשביל שחצה את היער וקשר בין הכפר הפולני לכפר אוקראיני אוסניצה. יצאנו מהאסם וברחנו ליער. היות שהיה שקט, הבערנו אש על מנת להתיבש. אני ודודתי אסתר חזרנו לאסם לחפש שמיכה ומטפחת שאבדה בבריחה. חיים מז׳לוצק הלך עם כלי להביא מים. הוא שבר את הכלי ומיד חזר לקבוצה. עמדנו בפתח האסם ושוחחנו, פתאום שמענו יריות שבאו מהכיוון של הקבוצה ביער. התחלנו לרוץ. כדור פגע מיד באסתר והיא נהרגה.

המשכתי לרוץ מעבר לשביל. היער היה עבות ומלא שיחי פפרוץ׳ גבוהים. עצרתי והתישבתי בין השיחים.

לימים נודע לי, כי חפשו עוד גוויה, חשבו שנהרגתי.

נשארתי לבדי ביער מבלי לדעת לאן לפנות. לאחר מספר שעות הלכתי - לאור היום - לכפר אוסניצה. שם היה בחור מקשר של הפרטיזנים, בזמנו אחי היה אתו בקשר. כשהוא ראה אותי, הוא נבהל מאד, כי באותו לילה חפשו אותנו בכפר. הוא נתן לי חתיכת לחם והראה לי כיוון, שכביכול ברחו לשם כמה בחורים מהקבוצה. כמובן, זה היה שקר וידעתי זאת, אבל מחוסר ברירה הלכתי לכיוון ההוא. האדמה שם הייתה בוצית וכל הזמן טפטף גשם. ליקטתי קצת גרגירי יער שצמחו במקום. פגשתי רועים, ישבתי על יד המדורה שלהם. הם הלכו ואני נשארתי באותו מקום גם בלילה, מכוסה בשמיכה. בכיתי.

פתאום שמעתי רעש ענפים. לא הסתובבתי אחורה. החלטתי להישאר, ויהיה אשר יהיה. אז הופיע חיים מז׳לוצק וסיפר, שבדרך מהאסם לקבוצה, שמע יריות, נעמד מאחורי עץ וראה את כל המתרחש. אלה היו שוטרים אוקראינים. הם הרגו במקום את מוסיה ברזניק ופצעו את אמי ברגל. אחר-כך הם לקחו את כולם בעגלות לרפלובקה והוציאו אותם להורג בפומבי. נאמר לנו, שקברו אותם בחצר הגינה.

חיים החליט לעבור לסביבה אחרת, קרוב לפוליץ, כפר אוקראיני שבו היו לו מכרים.

הלכתי בדרך שדות לאחר קציר, הקוצים דקרו את הרגלים שהיו כבר ללא נעליים. על רגל אחת, למעלה, היה לי פצע מוגלתי קשה. הגענו לכפר אוקראיני על מנת לבקש ממישהו להחביא אותו יומיים-שלושה עד שהפצע ייפתח. נכנסו לבית אחד ובכניסה נגעתי בראשי בעששית שהייתה תלויה על התקרה, והזכוכית נשברה. נהייתה מהומה, וברחנו כל עוד נפשנו בנו. נכנסנו לבית שני והגוי הסכים להחביא אותנו בעליית הגג. כעבור מספר ימים הפצע נפתח. הגוי בא להגיד לנו ללכת, כי בכפר כבר יודעים על קיומנו.

עם עלות השחר עזבנו את המקום ושוב צעדנו דרך השדות ליער. התברר לנו אח״כ, כי בעוד שהיינו במרחק ראייה מבית האיכר, באו הגרמנים או השוטרים לביתו של הגוי והרביצו לו מכות רצח.

בדרך נפגשנו עם יידל ברט וסניה פינקלשטיין ועם בנו פנחס מזילוצק. סיכמנו להתמקם לקראת החורף ביער ולבנות בודקה. בנינו בודקה כדוגמת מלונה של כלב, רק בממדים קצת יותר גדולים. הפתח לכניסה וליציאה היה גם פתח ליציאת העשן מהמדורה שתמיד בערה.

היער היה בין הכפר הפולני טור לבין הכפר האוקראיני פוליץ. בפוליץ היה ידיד של סבי, דוד ברזניק, פלמר. כשנודע לו שאני שרדתי, ביקש שאבוא והוא יעזור לי. הגעתי אליו והוא נתן לי כותונת ששימשה לי כשמלה, ופוסטולי במקום נעליים, וגם קצת מזון. מדי פעם הייתי מגיעה אליו לקבל קצת תפוחי אדמה וככר לחם.

לקראת חג המולד החליטו אנשי הקבוצה ללכת לפוליץ בהנחה, שהגויים קצת יותר טובים בתקופה הזאת ואולי יסכימו להחזיק אותנו שבוע על מנת להתחמם ולהתחזק. וכך היה.

כל אחד הגיע לגוי שלו ואני לפלמר. ביום הייתי באסם, מכוסה קש, ובלילה ישנתי בבית.

בערב השלישי כשנכנסתי הביתה ספר לי פלמר בשמחה, שבבוקר ביקרו אותו גרמנים. הם חיפשו בשר חזיר גם באסם וחיפשו עם קלשון בקש במקום שבו שכבתי ולא מצאו אותי. זאת אומרת, שזה אצבע אלהים והוא ישאיר אותי עד אחרי חג המולד.

בערב הבא התהפך הגלגל. בנו של פלמר הודיע, כי נפוצה שמועה שהגרמנים יחפשו צעירים לעבודה בגרמניה, כך שעליי להסתלק, וכל המטיבים של שאר אנשי הקבוצה כבר יודעים על כך.

למחרת בבוקר יצאנו לדרך. הכל מסביב היה מכוסה שלג רב. השלג המשיך לרדת ללא הפוגה. לא נראו שום שבילים, כי הגויים לא נסעו לפני החג לכרות עצים. הלכנו והלכנו וטעינו בדרך. כל פסיעה שעשיתי, הרגל נכנסה לעומק עד מעל הברכיים. המעיל והשמלה נרטבו והתהווה קרח בקצוות. הקרח נגע בעור החשוף של הרגליים. בסוף לא הייתי מסוגלת עוד ללכת, ישבתי ע השלג ואמרתי שימשיכו בלעדיי. הם ניסו לשכנע אותי להמשיך אתם, אך ללא הצלחה. לא הסכמתי. פתאום הופיע בחור אוקראיני ״משום מקום״, לבוש היטב (לא כמו האכרים) ושאל מה קרה. הסברנו לו את המצב והוא התחיל ללכת קדימה ואמר

לי ללכת אחריו ולהכניס את הרגל לחור שנוצר עם כל פסיעה שלו וכך הביא אותנו לבודקה שלנו, הבעיר אש והלך.

לא הלכנו עוד לפוליץ, האוקראינים החלו להרוג את הפולנים, הם טענו, כי האדמות הן שלהם, וכל לילה היו התושבים הפולנים מכל הכפרים מתאספים בכפר מרכזי, שבו הייתה הגנה אזרחית.

פולניה מהכפר טור, שהגיעה לכפר ווירקה, פגשה את שרה אמס (בורקו) ז״ל וסיפרה לה על קיומי. שרה שכנעה את הגוי שהחזיק אותה, ״אבא מריאן״ (כך קראו לו כי עזר ליהודים), לקבל גם אותי. ומריאן הסכים.

הפולניה מהכפר טור באה ליער לקחת אותי והביאה אותי למריאן. לפי התאור של שרה ושל הפולניה הייתי שלד, עור ועצמות, ללא שערות על הראש, צהובה משהייה במשך חודשים רבים ע״י מדורה. לא התרחצתי. נראיתי כמו מפה בצבעים שחור-אפור-צהוב. הכניסו אותי לגיגית מים ושפשפו אותי. הפולניה ושרה התעלפו מהריחות.

וובה ברזניק הביא לי חצאית, שרה סרגה חולצה ובחורה מהכפר, שטענו שהיא יהודייה, תפרה לי בגדים תחתונים. וכך התלבשתי מחוץ לנעליים. לאחר מספר שבועות השער גדל, העליתי בשר על העצמות וקבלתי צורת אדם. למדתי לסרוג, והתחלתי לסרוג בבתים תמורת אוכל ולינה.

שבת אחת לפנות ערב, כששהיתי אצל משפחה פולנית, כולם התפזרו. נשארה רק בחורה פולניה בגילי וחבר שלה מכפר סמוך. החבר ספר לי, כי נמצאת בכפר שלו בחורה מסטפן, איידל. הוא אמר לי, כי בשבוע הבא הוא יביא אותה אלי כדי שאכיר אותה. תוך כדי שיחה שמענו יריות וצעקות. יצאנו החוצה. כל הכפר בער. פרות, סוסים וכלבים התרוצצו. נכנסנו לתבואה שבשדה הקרוב ורצנו עמוק בשדות, כי הייתה סכנה, שיציתו את התבואה. לאחר מספר שעות השתתק הכל. יצאנו מהשדה והתחלנו לרוץ להאלי. שם היה מקלט תת-קרקעי גדול. כשהגענו למקלט, היו מאות אנשים שהתכוננו ללכת לרפלובקה ומשם לגרמניה. לא ידעתי מה לעשות. הבחור והבחורה הציעו לי להצטרף אליהם כאחות של אחד מהם, אבל הם עוד חזרו לכפר לקחת פרה, סוס וכדומה. כמובן שאני לא הצטרפתי אליהם. עמדתי אובדת עצות. נראה שראש הכפר הכיר אותי ונגש אליי. הוא נתן לי פתק למכרים שלו בכפר, סמוך לרפלובקה (השם של הכפר לא זכור לי) שילינו אותי. ובבוקר הוא אמר לי, כי כדאי שאפגוש עוד יהודים, וכך היה.

בבוקר פגשתי את וובה ברזניק, את שרה אמס (בורקו) ואת ראובן פורטנוי. וובה אמר לי לחכות בלילה בצומת ביער (״די פיר ווגעלאך״) והוא יבוא לקחת אותי. שרה ואני שכבנו שם כל הלילה וובה לא הגיע.

למחרת לא היתה ברירה והגענו לרפלובקה זה היה בשנת 1943. בעיירה היו הרבה פליטים. לא התבלטנו במיוחד. שרה הלכה לשכנה שעזרה לה לברוח מהגטו ואני הסתובבתי בשוק. פגשתי שתי בחורות ובחור, יהודים, והיינו יחד. בשוק הכיר אותי פולני מבוגר וסיפר, כי בקצה העיירה, אחרי בית-הספר היהודי, מתארגנת קבוצה ללכת ליערות, שבהם שולטים הפרטיזנים. הלכנו לשם והצטרפנו לקבוצה. הם נסעו בעגלות ואנחנו רצנו אחריהם 18 ק״מ עד שהגענו

למקום.

בכפר שהגענו אליו היה מחנה גדול של יהודים מולדימרץ. שם פגשתי קרוב משפחה וולה ברזניק ובנו מוסיה. הוא לא שמח מדי לבואי, שמא אהיה למטרד. אולם שם לא שהינו הבה זמן. הייתה התקפה של בולבובצים והיהודים ברחו משם לסביבת דובז׳ין. זה היה במרחק של כ-35 ק״מ מהכפר הקודם. ביער של דובז׳ין היו גם פולנים. שם פגשתי קרובת משפחה מסביבת דומברוביץ, ליפקה עם 3 ילדים. שהיתי אצלה בבודקה. בבודקה הסמוכה הייתה משפחה פולנית. סרגתי עבורה תמורת אוכל.

בינתיים פגשתי עוד קרובי משפחה שלא הכרתי אותם קודם, הם היו מסביבת דומב רוביץ. זו הייתה משפחת יצחיק פייגלשטיין ומשפחת קרצמן. הם שכנעו אותי להצטרף אליהם וכשנאלצנו לעזוב את המקום ולהמשיך הלאה, הייתי אתם. אין לי אומדן של מרחק עד לניגובישץ׳, אבל זכור לי, שהלכנו ימים רבים עד שהגענו לשם. בדרך גנבנו תפוחי אדמה מהשדות ומדי פעם הלכנו לכפרים לבקש אוכל. בדרך פגשתי את גרשון גרובר ואת יוסף ברזניק. גרשון אמר לי, שברגע שיתמקם במקום קבוע, יבוא לקחת אותי וכך היה.

בניגובישץ קבלנו עבודת סריגה אצל פרטיזן שהיו לו הרבה ילדים, בנים ובנות, סרגנו להם סוודרים, חצאיות, מכנסיים, כפפות, גרביים וצעיפים תמורת אוכל.

ביום הכיפורים היינו ביער ניגובישץ׳. תפילת ״כל נדרי״ של יצחק פייגלשטיין מדומברודיץ לא תישכח לעולם. כולם בכו ואפילו העלים מהעצים רעדו מהקול והתפילה הנרגשים שלו.

בינתיים הגיע גרשון גרובר ולקח אותי לשמחוביץ. שם היו הפרטיזנים והשיגו להם חדר. היינו קבוצה של 7 אנשים. יצחק מאיר זיוק, יוסף ברזניק, גרשון גרובר, פליט מפולין, שרה אוזנפלד (הבת של השוחט מאוליזרקה) ופולק בירנבוים מחלם (היום עו״ד שרגא בירן בירושלים).

שהינו שם חלק מהחורף. הגרמנים התחילו לסגת. היו הפצצות כבדות בסביבה. התחלנו לחזור לכיון הסביבה שלנו. הלכנו קילומטרים רבים בקור, בשלג וברעב. עלי לציין, שהאדם האנושי ביותר היה גרשון גרובר. הוא תמיד דאג להיות האחרון ולראות שאף אחד לא יישאר מאחור. בדרך, מדי פעם, נשארנו בכפר שבוע-שבועיים, ולפעמים יותר. כשנשארנו יותר זמן, שרה ואני השגנו עבודה בסריגה וקבלנו חיטה. את החיטה טחנו במטחנה ביד (זיורנה). שרה אפתה והבאנו לחם לקבוצה. פעם גם ביקר אותנו יוסל ויסמן ועזר לנו לטחון את החיטה.

בפברואר-מרץ 1994 רפלובקה הייתה משוחררת ואנו חזרנו לעיירה. הגרמנים המשיכו כל לילה להפציץ, אבל איך שהוא שרדנו.

כשהרוסים שחררו את פולין עזבנו את רפלובקה ועברנו לפולין. את סיום המלחמה חגגתי בלודז׳. משם דרך צ׳כיה, רומניה ואוסטריה הגענו לאיטליה.

במחנה הראשון מסטרה באיטליה פגשתי חיילים ישראלים מהצבא הבריטי. החיל הראשון, שאתו שוחחתי, היה זולר מבאר טוביה.

היות והייתה לי בישראל משפחה, סוסל ומיכאל ויסמן וארבעת בניהם, יצאתי מתוך הנחה, שמישהו מהם משרת בצבא הבריטי ולכן שאלתי את זול, אולי הוא מכיר ויסמן בצבא. התברר, שהוא ויוסקה ויסמן ובן ציון ויסמן היו ביחידה אחת. שלחתי פתק אליהם ותוך מספר ימים מצאו אותי במחנה בבולניה. בסוף 1945 הגעתי לישראל בעלייה ליגלית. כאן התחלתי לבנות את חיי מחדש.

עד היום אינני קולטת, למה דווקא אני שרדתי ולא אחי שמעיה שהכין את המחבוא וארגן את הבריחה.

על זה לא קבלתי תשובה.

לא הלכתי ל"תחנה"

אריה ויסבלט

אנחנו, משפחת ויסבלט, גרנו בכפר סופציוב: אבא אברהם, אימא חינקה והילדים. אני, אריה, האחים שלמה ויעקב והאחות אילנה, נולדנו בכפר זה.

בתחילת המלחמה, כאשר נכנסו האוקראינים לכפר שלנו ולכפרים מסביב, הם עברו מבית לבית. כשנכנסו לביתנו, הם השכיבו את כל המשפחה מקטן ועד גדול על הרצפה והתחילו להרביץ בנו בקתות של הרובים. התחננתי בפניהם, שיניחו למשפחתי, אך הם המשיכו בשלהם. התחמקתי, בעוד הם המשיכו להכות בנו, וברחתי דרך החלון.

הסתתרתי בכל מיני מקומות, כדי לא להיתפס ע"י האוקראינים הרוצחים.

מאוחר יותר נודע לי, שאותם אוקראינים נתפסו בעיר ולדימרץ ולא חזרו יותר מלבד שניים, שהיו בכנופיית בנדרה.

בשנת 1942 ניתנה הוראה ע"י הגרמנים להצטרף לגטו רפלובקה. כל יהודי הכפר הלכו לתחנה. אני הייתי היהודי היחיד, שסרב ללכת לרפלובקה התחנה. ברחתי ליער. מצאתי מערה בתוך האדמה ושם גרתי. בלילות יצאתי לכפר, שבו גרתי קודם. שם חיפשתי אוכל אצל הגויים, שהיו ידידי המשפחה.

בשנת 1942, בט"ז באלול, הרגו את ההורים שלי ואת בני משפחתי יחד עם כל יהודי הגטו. הכנופיות תפסו אותי והייתי שבוי שלהם. בכנופיה היה חבר שלי והוא האיש, אשר הציל אותי. הוא אמר לי מתי לברוח ובאותה שעה הוא עשה את עצמו ישן, ואני ברחתי. עד היום אני חב לו את חיי.

בשנת 1944 לפני פסח, שחררו את היהודים. בפולניה הכרתי אחד, ששמו אנטק צוקרמן, והוא אמר, שאני בחור צעיר ויכול לעלות לארץ ישראל. הצטרפתי לקיבוץ "דרור" בפולין ויחד עם חברים אחדים החלטנו לעלות לארץ ישראל.

בריחה ביער

שלמה ויסבלט

שמי ויסבלט שלמה וזהו סיפורי על הנעשה בכפר סופצ׳וב, בשנים 1923-42.
בכפר סופצ׳וב חיו שש משפחות יהודיות.
משפחתי, ויסבלט אברהם וחינקה וילדיהם שלמה, אריה, רייזל ויעקב.
משפחת ויסבלט שמעון וחנה.
משפחת ויסבלט יונה ומשה וילדיהם דודיק, חינה, סוניה ואליעזר.
משפחת רודין יהודה ובת שבע וילדם אברהם.
משפחת דיקלבאום פנחס ולאה וילדיהם מנה, חיים ושרה.
משפחת ברט שלמה ובלה וילדיהם דודיק ואייזיק.

עד שנת 1939, עד פלישת הרוסים, חיינו, שש המשפחות, בשקט ובשיתוף פעולה עם ה״גויים״ ועסקנו בעיקר במסחר. עם תחילת הכיבוש הרוסי התחלתי לעבוד כפועל יער והמשכתי בעבודה זאת עד לפלישת הגרמנים בשנת 1941.

עם תחילת הכיבוש הגרמני, החלו הפרעות נגדנו. הגרמנים עודדו ואפשרו לאוקראינים לבזוז אותנו ואף להכותנו. מצב זה, נמשך עד אשר גוייסנו על ידי הגרמנים לעבודות ביער.

בשנת 1942 גורשו כל המשפחות שלנו אל הגטו ברפלובקה. אני, אבי ודודי שמעון, המשכנו לעבוד ביערות למען הגרמנים והיינו נפגשים עם שאר בני המשפחה רק בימי א׳. מצב זה נמשך, עד שיום אחד, באמצע השבוע פקדו עלינו לחזור אל הגטו, דבר שנראה לנו משונה. הרגשתי בעומד להתרחש - רצח היהודים - והחלטתי לברוח. ברחתי בחניית הביניים הראשונה. מאוחר יותר, בהמשך הדרך, ברחו גם אבי ודודי שמעון.

ביום שלאחר הבריחה, נפגשנו שלושתנו ומצאנו מקום מסתור בתוך אחד היערות בסביבה. בנינו בו בונקר. בבונקר גרנו כשנה וחצי. כדי להתקיים יצאנו מדי ערב לבקש מזון מן הגויים שבאיזור. מצב זה נמשך עד אשר נתפס אבי בידי הגרמנים. נראה שבאותו הזמן אסרו את הגוי שנתן לאבי לאכול. אני ודודי חששנו, שהגוי, יגלה לגרמנים את מקום שהותנו. החלטנו להימלט אל תוך היער.

כעבור מספר ימים חזרנו אל המקום, שבו נרצח אבי, כדי להביאו לקבורה. לקחנו את הגופה אל מקום, שבו האדמה חולית, מפני שהשטח בכל האיזור היה קפוא. נאלצנו ללכת מספר קילומטרים, שם קברנו אותו ולאחר מכן ברחנו אל תוך היער. שם חיינו עד אשר שוחרר הגוי. חזרנו אל הבונקר. שם ישבנו אני ודודי מספר שבועות. אחר כך עברתי לגור אצל איכר, עבדתי אצלו כעוזר בעבודות שונות. חייתי אצלו עד שהוא גירש אותי, כיוון שחשש לחייו בגלל ה״בנדרובצים״. נמלטתי ביחד עם עוד אישה, בתה ושתי אחיות והצטרפנו אל קבוצת יהודים גדולה, שבינהם היה דודי שמעון. עזבנו את האיזור ועברנו אל איזור אוזירץ קרוב לפרטיזנים. כאשר עברנו בין הכפרים השרופים באיזור אוזירץ, נמסר לנו מידע, על מקום הימצאם של פרטיזנים. הגענו למקום זה, ומיד התחילו לחקור אותנו

על אותן כנופיות ה״בנדרובצים״, שבגללן נאלצנו להגיע אל הפרטיזנים. תוך כדי שיחה גילינו, שידידנו שמחה ברט, עובד בשירות הפרטיזנים וניסינו אף אנו להצטרף אליהם. הם סירבו, כיוון שלא היה ברשותנו נשק. החלטנו להיפרד מהקבוצה. אני ודודי יצאנו לחפש עבודה באיזור.

התקבלתי לעבודה בחווה של זקן פולני בשם פבלץ רשטניק. שם עבדתי במשך שמונה חודשים, עד שהאיזור שוחרר בידי הרוסים בסוף 1944. חזרתי לרפלובקה, שם התברר לי, שדודי שמעון נרצח בידי הכנופיות. עבדתי ברפלובקה במשך כחודשיים כדי להתקיים ואז גוייסתי לצבא האדום. לאחר ארבעה חודשים, שוחררתי, כיוון שטענתי, שאני יוצא לחפש את משפחתי בפולין. לאחר השחרור הגעתי לורשה לרחוב פוזננסקה מס׳ 42, שם הצטרפתי לקיבוץ ״לוחמי הגטאות״, בהנהגת אנטק צוקרמן וצביה לובוטקין. בורשה שהינו כשלושה חודשים. אחר כך התחלנו במסע לארץ ישראל, דרך צ׳כוסלובקיה, גרמניה ואיטליה. במעבר בין גרמניה לאיטליה, פגשתי את אחי אריה.

בהגיענו לחוף ארץ ישראל נתפסנו בידי האנגלים והובלנו למחנה עתלית. היה זה כיומיים לפני ה״שבת השחורה״. היינו שם כשבועיים ואז התנדבנו, הקבוצה כולה, לעזרת המשק ביגור, כיוון שכל הגברים בקיבוץ נאסרו בעקבות גילוי הנשק שם ב״שבת השחורה״. ביגור עבדתי במשך שנה ואחר כך יצאנו, מחצית מאנשי הקבוצה, לבנות משק עצמאי, קדמה, בנגב. משם התגייסתי לצה״ל בשנת 1948, ובמהלך שירותי נפצעתי ברמת הכובש ושכבתי כחודשיים בבית החולים ״בילינסון״. לאחר שיצאתי מבית החולים, המשכתי שירותי בצבא. בתקופה זו פגשתי בחיפה בשנת 1949 את פנינה שמולביץ, שמאוחר יותר, מיד לאחר שחרורי, הפכה להיות אשתי. לאחר החתונה עברנו להתגורר במגדיאל. כיום אנו חיים בהוד השרון.

נרדפים

צפורה זלצמן לבית פורטנוי

נולדתי בז׳ולוצק, להוריי אריה (לייביש) וחיה פורטנוי. היינו שבעה ילדים, הבכור תיאודור, פייביש ואחריו רייזל, פסיה, רבקה וצפורה (פייגל). אחד מהם, נפטר בילדותו. בהיותי בת שנה נפטרה אמי. סבתי ביחד עם דודתי מלכה גידלו אותי. מאוחר יותר, עברנו לגור בז׳ולקין. לאבי הייתה טחנת קמח ביחד עם שותפים מן המשפחה. אחרי זמן מה, אחי תיאודור התחתן ולקח אותי אליו. הייתי אצלו עד גיל שבע.

כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות ונפוצה השמועה, שהולכים לחסל את היהודים, הביא אותי אבי אל גוי בשם איוון פרייצ׳וק, שהחביא אותי במשך חודש ימים. אחרי שהשמידו את היהודים בסביבתנו, אמר לי הגוי שאצלו הסתתרתי להסתלק מביתו. הוא עשה זאת מפחד הגרמנים.

ברחתי אל היער ושם פגשתי את אחותי פסיה, שהצליחה להינצל מגיא

ההריגה, עירומה ופצועה ברגלה. גם אחותי רבקה ברחה, אך הגרמנים הצליחו לפגוע בה והרגוה.

ברפלובקה גר אחי פייביש עם אשתו אסתר ושני ילדיו, ישראל וחיים. בין הפועלים שיצאו לעבודה, היה גם אחי פייביש. רובם נהרגו. פייביש הצליח לברוח ולהגיע אל היער. לאחר תשעה שבועות נפגשנו. התחבאנו בבונקר, קבוצה של עשרה איש. האיכרים יצאו לחפש יהודים וגילו את הבונקר. שלושה מאתנו נרצחו ושבעת הנותרים הצליחו לברוח. בין הניצולים, הייתה ילדה בת ארבע, שאת אביה רצחו. אחי הבריח אותה ומסר אותה לידי גוי. אנחנו הצטרפנו לפרטיזנים. כשהלך על מנת להחזיר את הילדה, תפסו אותו בדרך הגויים ורצחו אותו. הפרטיזנים הצליחו, אחרי זמן-מה להביא אלינו את הילדה, אבל היא נפטרה מסרטן.

את אחי תיאודור ואת שלושת ילדיו רצחו בביתם בכפר סטוצ׳ין, ליד קוסטופול. הגויים רדפו אחרינו בלא רחמים. ארבע פעמים נתפסתי אבל הצלחתי לברוח.

לאחר השחרור, חזרנו מהיערות, אני ואחותי פסיה והגענו לוולדימרץ. פסיה התחתנה בוולדמירץ עם וועלפף בורק. המשכנו לנדוד על פני פולין, והגענו ללייבניץ באוסטריה. בלייבניץ, שהיתי ארבעה חודשים ושם התחתנתי עם זלצמן יצחק. בשנת 1946 הגענו לעתלית, נקלטנו בקיבוץ עין-חרוד. בקיבוץ היינו שבעה חודשים והחלטנו לעזוב. הגענו לראשון-לציון.

בראשון נולדו לנו שלושת ילדינו: אריה, יעקב ויהודה. את בעלי גייסו לצבא בתחילת מלחמת השחרור. אחותי פסיה גרה קרוב לביתי ונולדו לה שני ילדים, חוה ויעקב. את בתה הספיקה לחתן, לאחר מכן חלתה במחלה קשה ונפטרה. בנה יעקב, בן חמש עשרה חי עמנו, עד שנשא אשה.

ילדות בצל המוות

מלכה לדרמן לבית קוזיול

אני מלכה לדרמן, לבית קוזיול, בת ליפשה ויהושע, נולדתי בעיירה, שהייתה תחת השלטון הפולני. אצלנו בבית דיברו יידיש. הוריי, שהייתה להם חנות בדים, דיברו עם הגויים פולנית וגם אוקראינית. בדרך כלל הבנתי במה מדובר, אולם לדבר, עד כמה שאני זוכרת, לא יכולתי. אני זוכרת מעט מאוד מתקופת השלטון הפולני אצלנו, אולם מאורעות חריגים זכורים לי. הגניבה מהחנות שלנו. זה קרה בלילה גשום מאוד. שמעתי נפילה חזקה מאוד. הוריי נכנסו לחנות, והיא הייתה חצי ריקה. פרצו דרך החלון ורוקנו את החנות. ההורים שלי היו מאוד מודאגים. עם זיכרון זה התחילו עולים כל מיני זיכרונות מהעיירה, משחקים עם הילדים של הרחוב שלנו, שאת שמותיהם אינני זוכרת, אולם הדמויות זכורות לי. הייתה לי חברה טובה מאוד בשם ״בובה״, את שמה אינני זוכרת, אולם שם משפחתה היה פרייאטל. שם זה נמסר לי ע״י אבי, שהוא כעת חולה מאוד, בכל זאת הוא

זכר את השם. הייתה להם חנות ממתקים ברחוב הראשי. הם גרו יחד עם דודה שלה, איטה ברזניאק, אשה מאוד נחמדה. היא הצטיינה בעבודות-יד ולימדה אותי לסרוג.

בשנת 1939 נכנסו אלינו הרוסים. התחילה תקופה אחרת בחיינו. כידוע, הם חיסלו את המסחר החופשי, אבי ואמי נאלצו לחסל את החנות. אבי עבד כפקיד בממשל הרוסי. במה בדיוק עבד לא זכור לי. אולם הוא סיפר, שהם היו מרוצים ממנו. עד אז לא למדתי בבית-ספר. רציתי מאוד ללמוד ובשנה השנייה של שהותם אצלנו התקבלתי לכיתה א׳, לא לפי גילי, ולמדתי עם חיהילה גורבץ׳ ובובה פרייאטל. היו הרבה גויים בכיתה שבה למדנו.

הגרמנים כבשו את האיזור ונכנסו לעיירה שלנו: תוך כדי כניסתם התבצע פוגרום. הגויים התחילו לשדוד אותנו. הרביצו לאבי בקנה של רובה על ראשו ונזל דם רב ממנו ונשאר לו סימן עד היום. באותו יום נהרג בנה של סנה מניוק, יוסליה, והייתה פניקה גדולה מאוד. הם היו שכנים שלנו וגרו ממול.

באותם ימים תמה תקופת הילדות שלי. בבית שלנו גרו יהודים, שברחו מהגרמנים מפולין. בעיירתנו הוקם גטו והעבירו אלינו את כל היהודים מהעיירות הסמוכות. גרתי ברחוב הראשי, אך לא יכולתי לעבור לצד השני של הרחוב. החנות הייתה בשבילי מקום מפלט. דרך הדלת יכולתי לראות כיצד הגרמנים צועדים ושמעתי את פסיעותיהם. היה שקט כזה, שכל צעד נשמע למרחקים. כשהיה שקט יכולתי לקשור קשר עם שכן ממול ולבקש, שיקראו לחברה שלי, כדי שנוכל לדבר כמה מלים ממרחק. זה היה משהו בשביל ילדות בזמן ההוא...

בתקופה שהגרמנים היו אצלנו, המצב הכלכלי הלך והתדרדר מכל הבחינות. אבי עבד קשה מאוד אצל הגרמנים במנסרה והיה חוזר הביתה "הרוג". לכן לא הכנו שום מקום מחבוא ליום השחור. אולי בשל כך נותרה כל משפחתנו בחיים. דודי, סניה מוריק, בעלה של דודתי, רחל רזניק, עבד בתחנת המשטרה בכל מיני תיקונים. ידי-זהב היו לו. והוא שמע שם, שחופרים בור גדול לקראת חיסול היהודים.

באותו יום אבי לא הלך לעבודה, כאילו הרגיש, שמתקרב הקץ. וכך היה. באותו יום לפנות ערב התכנסו הרבה אנשים בחצרה של משפחת מוריק, האב של סניה, וטיכסו עצה: לברוח ליערות או שמא מוטב להישאר. אמי אמרה לנו: "אין מה להפסיד, אין לנו מקום מחבוא". לכן ההורים החליטו לברוח.

סיכמו עם שוטר, שבשעה תשע בערב נעבור ונחמוק דרכו בזמן, שהוא היה שם בשמירה בין פסי הרכבת. וכך היה. יצאנו עשרה אנשים ממשפחתנו: אימא, אבא, אחי שלום ואני, דודתי רחל ז"ל, דודי סניה ז"ל ובת דודתי שולמית, גרשון גרובר ז"ל ועוד שני אנשים, שאת שמותיהם אינני זוכרת. אני זוכרת, איך רצנו בקצה העיירה והכלבים נבחו עלינו. הגויים יצאו מהבתים, ראו אותנו, אבל לא הפריעו לנו לרוץ. עברנו במקום המעבר, שבו ניצב השוטר והמשכנו לרוץ לתוך היער. סופר לנו אחר כך ע"י גויים, שעוד אנשים ניסו לברוח מהחצר של מוריק, אבל כשהגיעו אל המעבר, המשמר התחלף והרגו אותם במקום. עליי להזכיר את סבי,

חיים שמואל רזניק מוולדימרץ, שבא אלינו ברגל מספר ימים, לפני שהתחילה ההריגה, וציווה עלינו לברוח בכל מחיר, אבל הוא ובני משפחתו לא עשו כן.

כאן מתחיל הסיפור על הסבל היום-יומי והפחד לאחר הבריחה מהגטו. חשוב לציין, כי בלי עזרת גוי טוב, לא יכולנו להסתדר, והיה כזה, ואסיל, אוקראיני טוב, שעזר לנו במשך עשרת הימים הראשונים. ביום היינו מתחבאים בעליית הגג בבית לא גמור. מבית זה ראינו את תחנת המשטרה וגם את הגרמנים, הנוסעים בדרך ליד המשטרה. בלילה, ואסיל היה מביא לנו אוכל עבור עשרה אנשים. זה היה לו קשה מאוד והיינו רעבים כל הזמן. במיוחד אני זוכרת את עצמי כועסת על עצמי, שביום הבריחה אמי עשתה כיסונים, "ווארעניקעס", ולא אכלתי. בהיותנו אצל ואסיל חשבתי, אילו אכלתי את הכיסונים שאימא הכינה, לא הייתי רעבה כעת. מחשבה ילדותית, שלא מרפה ממני עד עצם היום הזה.

השכנים של ואסיל הבחינו בעקבותיהם של ילדים קטנים בקרבת ביתו - שלי, של אחי שלום, של בת-דודתי שולמית - והתחילו לאיים עליו, שימסרו אותו לגרמנים, כיוון שהוא מחביא יהודים. אז, או לפני זה, סיפרנו לואסיל, היכן הסתרנו בבית דברי ערך, וכי רצוננו הוא, שהוא ייקח אותם לעצמו.

החלטנו להתקדם הלאה והגענו לכפר של פולנים ושם גם הסתתרנו תקופה מסויימת. שם קרו לנו כמה קוריוזים.

לפנות ערב היינו מתקרבים לבתים והיינו מחכים ליד ערימות תבן סדורות בצורת פירמידה גבוהה. פתאום צצו כמה "שקצים" וצעקו והפחידו אותנו. אחי שלום ברח ליער וחיפשנו אותו כל הלילה בתוך היער, אך הוא לא ענה לנו. נשארנו ביער במשך היום, עד שהוא חזר אלינו.

סיפור שני התרחש באותו כפר פולני. הילדים והנשים ישנו בגורן, שהייתה צמודה לרפת. הגברים הלכו לאיזה כפר להשיג אוכל. הסיפור חוזר על עצמו: הפחידו אותנו ואני זוכרת כמו בחלום, שאני נופלת על פרה. אימא זרקה אותנו מהגורן ישר על הפרות ומשם ברחנו ליער ונשארנו עד למחרת בערב. איך אבי יהושע ודודי מצאו אותנו אינני יודעת.

באותה תקופה עוד חיפשו הגרמנים את היהודים, שנותרו בחיים, כי ביום ההוצאה להורג אספו את כולם בשוק. ערכו רישום וידעו מי נעדר. כשהיינו ביער, שמענו בכי חזק של תינוק ולא הצלחנו לאתר אותו. נאמר לנו על ידי הגויים, שאיזו אישה מסתתרת עם תינוק קטן. החברה שלי, בובה, ברחה עם דודתה איטה, ואנו לא הצלחנו להיפגש איתן. לדאבוני, הם נתפסו והוצאו להורג. אימא של בובה ואחיה, דוד, הלכו ישר למוות, אביה הסתתר אצל גויים. לקראת השחרור הוא נפטר, וזה מאוד ציער אותנו.

באותו כפר פולני איזו גוייה ריחמה עליי ולקחה אותי אליה לכמה ימים. הייתי אצלה יום או יומיים והייתי לבדי בבית, כי הם יצאו לעבודה. היא אמרה לי, אם מישהו ידפוק בדלת, שאיכנס מתחת למיטה וכך עשיתי. לגוייה הזו הייתה בת ובאותו לילה הגיעו שוטרים וגרמנים לחפש יהודים באותו כפר. הבת נסעה מהבית ואני ישנתי על "קופר", ארגז. כמובן, נכנסו גם לבית שלה ושאלו אם היא מחביאה יהודים. היא אמרה - לא, ושאלו עליי, למה אני ישנה על

הקופר. היא ענתה, שחם לבתה לישון אתם ביחד. הם ניגשו אלי וסובבו אותי ואני עשיתי את עצמי ישנה, כי פולנית לא ידעתי לדבר, אבל הבנתי כל מלה וכך ניצלו חיי באותו לילה.

אבל הלילה רק התחיל עבורי. בעלה של הגוייה שמע צריחות וצעקות של יהודים, שהגרמנים הרגו במקום. הוא אמר לי לקום ולהתלבש ויצאנו לחפש את הוריי. אני אמרתי לו, שאני זוכרת לאיזה גורן הם נכנסים בלילה לישון. עברנו מבית לבית. המרחק היה גדול בין הבתים. לאן שהגענו אמרתי לו, שזה לא כאן. בסוף הוא אמר לי, שיש עוד בית אחד בקצה הכפר ממש מול היער. הלכנו לשם. כמובן, זה היה המקום, שהוריי ודודתי ודודי היו נכנסים לישון. נכנסנו ועלינו על הגורן. חיפשנו בתוך ערימות התבן ולא מצאנו אף אחד, מצאתי תפוח-אדמה אחד. יצאנו משם בלב כבד. חשבתי, שנשארתי לבדי בעולם ומה יהיה אתי. הגוי לקח אותי בחזרה אליו הביתה. זה היה יום ראשון. שכבתי כל היום מתחת למיטה ובערב התחיל הכלב שלהם לנבוח חזק והוא יצא החוצה להסתכל למה הכלב נובח. מפתח הדלת הוא אמר, שאיזה יהודי מתקרב. היהודי שהתקרב זה היה אבי, שבא לקחת אותי משם. לשמחתי לא היה גבול. באותו לילה אמי אמרה, שאפשר לישון עוד ביער. היא הייתה חצי נביאה, הם נשארו לישון בחוץ וכך ניצלו באותו לילה, בעת שהגרמנים והשוטרים האוקראינים הרגו הרבה יהודים במקום. לקראת סוף המלחמה הרגו הגרמנים את כל הפולנים מהכפר והסביבה.

החורף הלך והתקרב והיינו אובדי עצות. אולם הקשר עם ואסיל לא נותק. ביום חורף, הגיע ואסיל עם עגלה מלאת תבן, אסף את כולנו, את הילדים החביא בתוך התבן ויצאנו לדרך. הדרך הייתה די ארוכה, כארבעים ק״מ. כשהיינו מתקרבים לכפר, אנו, הילדים, נשארנו בתוך העגלה. המבוגרים היו רצים אחרי העגלה, עד שהגענו לכפר, שהיה ריק מאנשים, כפר רפאים. נכנסנו לבית, הרגשנו, שבבית היה איזה חום, כאילו האנשים יצאו לא מזמן וכך בבית שני ושלישי, עד שנתקלנו באיזה גבר צעיר במדים והתחבאנו. משם המשכנו לנדוד, עד שהגענו לאוזירץ, כפר גדול. המשכנו והגענו לחוטור, ישוב קטן, שבו מרחק ניכר מבית לבית. בדרך נתקלנו באישה ובגבר. שמה של האישה היה אנה ושמו של הגבר איוואן. הם ריחמו עלינו והכניסו אותנו לביתם החם והחזיקו את הוריי, אחי ואותי כמה ימים. הסיבה הייתה, שהאישה ילדה תאומים והם נפטרו אחרי הלידה, ובמעשה שהיא עשתה, חשבה לכפר על עוונותיה. היא הייתה אישה מאוד טובה והשאירה אותי אצלה למשך זמן מה. הוריי עברו לגור ביער, בביתו של יערן, שם גרו יהודים, שבאו מיערות אחרים. הייתה שם אלמנה עם ארבעה ילדים ממניביץ׳, בן ואמו הזקנה ועוד. אבי היה עובד אצל גויים באותו חוטור עבודה פיזית קשה, על מנת להרוויח חיטה ותפוחי-אדמה לקיום המשפחה. אני תרמתי במקצת מהידע שלי בסריגה וסרגתי סוודרים לגויים. כשהייתי גומרת אותם, השרוולים היו תמיד קצרים. לא הבנתי, ששרוול צריך לסרוג עם ״ראש״. הבנתי זאת רק לאחר הרבה שנים, כאשר גדלתי. אבל זה לא הפריע לי להרוויח קצת אוכל, שהייתי מוסרת להוריי.

זכור לי בית בקצה הכפר. מהחלון ראו דרך לא סלולה, דרך שזורה ומרופדת

לוחות עבים של עצי יער. באותה דרך על גבי עגלה ראיתי דרך החלון את דודי סניה מוריק נוסע ומתרחק ממני, עד שהעגלה נעלמה מעיניי. זו הייתה נסיעתו האחרונה. אחר כך נודע לנו, שהפרטיזנים עמם יצא לפעולה הרגו אותו וקברו אותו בצד אחת הדרכים לכיוון רפלובקה. כשחזרנו לעיירה, נאמר לנו על ידי גוי, שבדרך זו קברו אותו וראינו את הקבר, שלא היה עליו שום סימן של שם.

באוזירץ נפגשתי עם מאיר גולדורין. שם הייתה גם משפחת ברט. מרים הייתה אצל גויים, פסל הייתה בפרטיזנים, זיסקינד ואביו ז״ל, כנראה, גם היו אצל גוי. את פניה רוזנפלד, כעת בס, אני זוכרת, שהייתי אתה לילות אחדים אצל "בפטיסטים". נראה שהמצב היה מתוח מאוד. היו כל מיני תקופות, פחות שקטות ויותר סוערות. סביבנו ביערות היו פרטיזנים. את אבי לא רצו לקבל לפרטיזנים, מאחר שלא היה לו נשק והיו לו שני ילדים קטנים.

באזור היו ביצות והגרמנים לא יכלו להגיע אלינו. אך בחורף, כשהכל היה קפוא, הגיעו שמועות, שהנה גרמנים מתקרבים לאזורנו. ההורים באו ולקחו אותי מאיוואן ועזבנו את המקום. כל היהודים שהיו באיזור זה, כולל הפרטיזנים, הכינו בעוד מועד בונקרים ביער הצעיר. נאמר לי, שהכינו את הבונקרים חצי שנה לפני כן ושם הסתתרנו עד יעבור זעם.

היער הצעיר גבל עם יער עבות, שעציו גבוהים מאוד. בתוך היער הזה עברו גרמנים ולא תיארו לעצמם, שביער הצעיר הזה מתחבאים כל כך הרבה יהודים. שם פגשתי את סנדר אפלבוים ואת אביו ז״ל. שהינו שם זמן מה וחזרנו שוב לאוזירץ. שהינו במקום, עד שהגיעו שמועות, שהגרמנים נסוגים והעיירה שלנו שוחררה על ידי הרוסים.

זכורה לי הדרך בחזרה לעיירה שלנו, עם דודתי רחל ז״ל ובת דודתי שולמית, משפחת ברט ומאיר גולדורין. נסענו בעגלה או שתיים, כנראה, בליווי פרטיזנים. הגענו לעיירה. הבית שלנו עוד עמד על כנו, קצת הרוס ושדוד לגמרי. אולם עם הזמן הוא נהרס כליל על ידי הפצצות הגרמנים, שהטרידו אותנו מדי פעם עד כיבוש וורשה על ידי הצבא האדום.

בעת שהותנו ברפלובקה יצאה משלחת רופאים לפתוח את קבר האחים, וכמובן הניצולים הצטרפו אליהם. ביניהם גם אני. הייתי בעת שחפרו והוציאו גוויות מהקבר, שלא נפגעו עדיין. הנוכחים זיהו את הגופות. השערות והציפורניים גדלו. גופות הילדים שהוציאו היו במצב של התפוררות. זאת ראיתי ואני ילדה קטנה. זה היה מזעזע. ראינו את כולם מונחים זה ליד זה.

חלקת הקבר לא משה מנגד עיניי, זה נחרט בזיכרוני.

נפרדתי מאמי

שיינדיל לייזרוב לבית דיכטר

זה היה הלילה האחרון ברפלובקה. התכנסנו מספר חברים בבית אמי, לאחר שהחלטנו לעזוב את רפלובקה. מחדרה של אמי עקבנו אחרי המשטרה שעמדה להסתלק. חששנו ממה שעלול לקרות. היינו במתח רב. כאשר כבו האורות והמשטרה הסתלקה, מיהרנו גם אנו לצאת את בית אמי, כל אחד מאתנו לקח את חבילתו והתקדמנו אט אט לעבר המגרש, שבו היה מתקיים השוק. אמי עמדה על כך, שאקח את המצלמה. "היא עלולה פעם לתת לכם לחם", אמרה אמי. אכן צדקה אמי, אבל דבריה עוררו כמה מחשבות.

כשהגענו אל המגרש, כבר היו שם הרבה אנשים. אבל רק מעטים קיבלו החלטה לעזוב. נפרדנו מהמשפחות ומהחברים. יום קודם לכן, נפרדתי מגיסתי, שיינדיל ויינגרטן וילדתה. מושקה, אחי, נפל בשבי הגרמני וניספה מאוחר יותר באושוויץ.

נפרדתי מאמי, מאחי סאניע וששת ילדיו. כמה עצב וצער ראיתי בפניהם. הילדים בכו בקול. הילדה הבכורה בת ארבע עשרה, ביקשה להצטרף אלינו. אני סירבתי. סברתי, שהיא חייבת להישאר עם המשפחה כדי לעזור לאבא ולסבתא. חבל מאוד, לא עלה בדעתי, שלעולם לא אראה אותה יותר.

אל המגרש הגיע אחד החברים יחד עם אשתו. ממקום עבודתו קיבל עגלה רתומה לסוסים. כל אחד מאתנו שם את חבילתו והחלה התזוזה. בכל פעם הסתובבנו אחורה ונפנפנו לשלום, עד שהם נעלמו לנו באופק. בדרך נתקלנו ביחידות של הצבא הרוסי הנסוג. צעדנו אחריהם. לאחר יומיים הגיעה ידיעה טובה מהחזית. אחדים מאתנו חזרו לרפלובקה וניספו יחד עם כולם. ביניהם, גם דוד רוזנפלד. עצרנו בסרני וכל אחד מאתנו הלך אל קרובי משפחתו. אני וחברי סנדר לייזרוב, הלכנו אל אחי, שיקל דיכטר. בימי שלוט הרוסים נאלץ אחי לנטוש את ביתו ברפלובקה ולהשתקע בסרני. בערב ישבנו ושוחחנו. הבנות ישבו בשקט והקשיבו. גיסתי הינדל, ניסתה לשכנע אותנו להישאר עמם וזאת בתקווה, שיחד אתם נעבור את המלחמה בשלום. אף אחד מהם לא נשאר בחיים.

אחרי יום או יומיים הגיעה ידיעה רעה מהחזית. התאספנו כולנו והמשכנו בדרכנו. החברים שנסעו עמנו היו זוייק, הרשל ורעייתו תמר עם התינוקת החמודה. רחל זוייק, אחותה חנה ואחיהן אברהם. את חנה החזיר אביה מסרני, כי האם בכתה וביקשה שחנה תחזור. עם מרדכי ליסק ובן-אחותו אהרון יוסל וחסיה בורקו עברו אתנו על פני כפרים ועיירות בעקבות הצבא הרוסי הנסוג. כשחצינו את הדנייפר, עצרו אותנו בקולחוז וביקשו מאתנו לסייע להם לקצור את התבואה בשדות. עזרנו להם, עד שההפצצות התקרבו והלכנו. אז עזבנו ונסענו עד שהגענו לאוזבקיסטן.

באוזבקיסטן התינוקת של הרשל ותמר מתה מדלקת ריאות .

בשנת 1944 שוחררה רפלובקה.

אימא, נרצחה ע"י השכן האוקראיני הרוצח איוואן פנסיוק, בני משפחתי

טמונים בגיא ההריגה בקבר האחים בין רפלובקה לסוכובולה.

באין לנו לאן לחזור, שמנו פעמינו אל ארץ ישראל, להצטרף למשפחת אחי, יוסקה דיכטר ז"ל.

נדודים, פרידה ואיחוד

ראובן ולאה פורטנוי

סיפורו של ראובן

נולדתי בכפר ז'ילוצק לא רחוק מרפלובקה, שם גרנו כל הזמן.

משפחתנו מנתה ארבעה אחים ושלוש אחיות והורים.

אבא שלי עסק בדרך כלל במסחר והיו לנו גם אדמות.

בסוף יולי 1939 התחתנתי. נולד לנו ילד. שמו שרגא פורטנוי. כאן בארץ נולדו לי עוד שני בנים, יקותיאל ואריה. אריה נפל במלחמת הכיפורים.

כאשר באו הגרמנים, אספו אותנו מכל הסביבה לרפלובקה, בגטו ושלחו אותנו לכל מיני עבודות. בפעם האחרונה שלחו אותי לעבוד מחוץ לגטו אצל גויים בכפר. כעבור שישה חודשים מצאתי את אשתי לאה ואת הבן והבאתי אותם אליי. יחד היינו אצל הגויים. יום אחד התנפלו האוקראינים על כל הכפרים ונאלצנו לעזוב ולברוח עד שהגענו לפרטיזנים. היינו ביחידות פרטיזנים במשך כשנתיים. לאחר מכן שבתי לרפלובקה. משם לקחו אותי הרוסים שוב לצבא, עד שחזרתי לפולניה. שם פגשתי את אשתי לאה והבן. משם נסענו לגרמניה, שבה היינו שנתיים עד שעלינו ארצה.

סיפורה של לאה

נולדתי באוליזרקה, במשפחת פוקס, לאימא זלטקה ולאבא שכנא ביד רועדת ובלב שבור, אני מתחילה לכתוב את השורות האלה. כל עברי המר והכואב עובר לנגד עיניי, בזכרי את משפחתי, ואת רוב בני העיירה היקרים לי שאינם עוד. מכל תושבי העיירה נותר, לדאבוננו, קומץ קטן של ניצולים. אותי תפסה המלחמה זמן קצר לאחר נישואיי. בהיותנו בגטו כבר הייתי עם תינוק. באחד הימים, בעמדי ברחוב, שחצה את הגטו, עבר שוטר אוקראיני בן גילי וגם בן כיתה שלי בבית ספר פולני, ממשפחת פניסוק הידועה. הוא עצר ואמר לי: "חבל לי עלייך, דעי לך, שבשבת הגרמנים יעשו ספירה של היהודים, שלא תספרי לאיש מה שאמרתי לך" והסתלק. כמה חודשים לפני כן הוציאו את כל היהודים למגרש השוק ואמרו: "אם מהמשפחה חסר בן אדם אחד, ירצחו את כולם. כדי שאיש מהם לא יברח". הרמז היה ברור, מה מחכה לכולם בשבת. אז החלטתי לברוח. הודעתי לראובן, בעלי, שלא יחזור הביתה. הוא היה בעבודת כפייה: הלכתי לאימא וסיפרתי לה, מה עלול לקרות והחלטנו לברוח. אני ואמי עברנו את גדר הגטו. את אחותי וגיסי החזירו לגטו.

הגענו לכפר אוקראיני ונכנסנו לביתו של גוי מכר בכפר זה. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות. שהינו אצלו ימים אחדים עד שנודע למארחנו כי כל גוי, המחביא יהודי, סופו מוות. אזי החליט הגוי בכל מיני תירוצים לסלק אותנו. אמי הלכה לפולונוב, כפר שפעם גרנו בו, על מנת למצוא תחליף למקום מחבוא. בעת שאמי נעדרה מבית הגוי, שבו שהינו, הוא הוציא אותי עם הילד לשדה. משם פניתי לביצות בסביבה, כי על פי השכל הישר הבנתי, שבביצה לא יצליחו לגלות אותי.

כעבור ימים אחדים, הבן של הגוי, שהיה בן הכיתה שלי, הלך על פי העקבות והגיע אלינו לביצה והביא אוכל.

כעבור ימים אחדים חזרה אמי לאותו גוי לקחת אותי, לכפר אחר. הגוי הדריך את אמי וכאשר הם התקרבו למקום מחבואי ושמעתי את קולותיהם, הייתי משוכנעת, שהגוי בא להסגיר אותי לידי הגרמנים. בראותי מרחוק את אמי, יצאתי בשמחה אליה ממחבואי והחלטנו לעבור בלילה את פסי הרכבת, שהיו שמורים מאוד. בחצות הגענו לכפר אחר. הגוי שקיבל אותנו היה ראש הכפר. נשארנו שם פרק זמן מסוים. באותה העת הבאנו בדרכים לא דרכים גם את אחותי הגדולה סוסל ואת אחותי הקטנה רוחלה. את הגיס לא הצלחנו להוציא מהגטו.

שהינו אצל אותו גוי תקופה די ארוכה, עד שבאחד הלילות הגיעו הגרמנים, והשתכרו אצלו והחליטו, שהם רוצים לישון באורווה על גבי הקש בקרבת מקום מחבואנו. הגוי לא ישן כל הלילה מפחד, שמא יגלו אותנו. למחרת אמר לנו ללכת. ואז אמרה לו אמי: "תשאיר אותנו עוד מספר ימים. אני הולכת להביא לך כסף". היא הלכה עם אחותי הגדולה לרפלובקה. הגרמנים תפסו אותה עקב הלשנה של שכן. הוציאו אותה להורג במרכז העיירה.

הגענו לגוי אחר על פי המלצת מכרים והוא הסתיר אותנו. בלילות היינו יוצאים לבקש אוכל, ביום היינו מוסתרים. אבל, כמו שכל הדברים הטובים נגמרים מהר, כך גם הדבר הזה בא לידי סיום. הלשינו עלינו ונאלצנו לעזוב את המקום. טרם עזבנו את המקום פגשנו שם אשה גוייה, שגרה בין פולנים. ביקשנו ממנה, שהיא תבקש מכל יהודי שהיא תפגוש, שיספר לראובן, שאשתו חיה. גוייה זו סיפרה לנו, שהיא מסתירה יהודים. נדדנו והגענו, אני ואחותי הגדולה, לכפר שאינני זוכרת את שמו. כעבור יום נאלצתי לגלות להם, שיש לי תינוק ואני חייבת להביא אותו. יצאתי לדרך לא דרך. בהליכתי נתקלתי בגרמנים. הם ירו לעבר הכיוון שלי, אולם הודות לעצים הסבוכים והשלג הרב, נותרתי בחיים. הגעתי לגוייה, לקחתי את בני ואז נודע לי, שעינו את הגוי על מנת שיגלה איפה אנחנו. הוא לא ידע.

באותו לילה - הודות לטוב לבו של בחור צעיר - הגענו למקום, שבו הייתה אחותי. אחרי שהגוי ראה, שאנחנו יותר מדי אנשים ואין לו מקום מסתור, ביקש מאחיותיי, שיסעו למקום הקודם והוא יכין מקום לכולנו. הגורל התאכזר לאחיותיי. בהגיען למקום המסתור הוציאו אותן להורג תוך עינויים גדולים.

בדרכים לא דרכים, הגיע מכתבי לבעלי. בתגובה, הוא שלח בן-אדם, שיביא

אותי אליו. הייתי צריכה לעבור את רפלובקה.

השכיבו אותי בתוך עגלה, כאילו הייתי חולה וכך עברתי את העיירה. פה מתחילה מלחמת קיום חדשה. האוקראינים הלאומניים מתנפלים על הכפרים הקטנים של הפולנים וכמובן היו היהודים הקורבנות הראשונים. ואזי הפולנים, אחרי ששרפו את הכפרים שלהם ושחטו חלק מהם, החליטו לעבור לרפלובקה, לגרמנים. חלק מהיהודים, שלא נודע דבר יהדותם, גויסו לעבודת כפייה בגרמניה והחלק, הנותר, ברח אל הפרטיזנים. כך הגענו לביצות של פינסק לאחר הרבה תלאות.

באותו זמן התקבלנו לפרטיזנים לחטיבה של פיודורוב. המפגש עם הפרטיזנים היה מרגש ובלתי יאומן. אבל השמחה שלי לא ארכה הרבה זמן, כיוון שנתקבלה פקודה: "עם ילדים, אי אפשר לשהות אצל הפרטיזנים". אז, הוציאו אותנו בליווי של מאבטחים אל הכפר והבטיחו להיות עמנו בקשר ולעזור בעת צרה. שהינו בסביבת פינסק עד לשחרור רפלובקה. חזרנו לרפלובקה. הבעלים הלכו למלחמה, לחזית נגד הגרמנים ואנו והילדים ברחנו אל בילוצרקוב בעורף, עיר מאחורי קייב. בתום המלחמה חזרנו לרוקיטנו. אחרי תקופה קצרה עברתי עם הילד לפולין וחיכיתי תקופה די ארוכה, עד שראובן חזר מן הצבא. נסענו לגרמניה. שהינו בגרמניה כשנתיים ואחרי-כן עלינו ארצה.

שתי יתומות בכפרים וביערות

רחל פליגלמן, חיה משולם

(האחיות לבית גורבץ)

נולדתי ב-1931 ואחותי חיה נולדה שנתיים אחריי. גדלנו בעיירתנו רפלובקה באושר ובעושר, והיו אלו השנים היפות ביותר בחיינו. גדלנו בבית חם עם הורים ועוד שתי אחיות. הזיכרונות הטובים של שנות הילדות הקצרים, חרותים עמוק בלבנו.

לאבי הייתה טחנת קמח, וזוכרת אני את השיירות הארוכות של העגלות העמוסות גרעינים לטחינה. ביתנו היה צמוד לטחנה. רעש והמולה והרבה שמחה. זוכרת אני את חגי ישראל, באיזו דבקות ושמחה חגגנו אותם; זוכרת אני את לימודינו בבית-ספר "תרבות". אלה היו ימים שלווים ומאושרים, עד שבא הצורר הגדול וקטע את הכל. הורינו, אחיותינו, משפחה גדולה וענפה נקטלה. מכל התופת הזאת נשארנו שתי ילדות גלמודות, יתומות, בלי משפחה, ובלי תמיכה. נדודים אין-סופיים, בלי תקווה להישרד ובלי לדעת מה יילד המחר, בלי קורת גג, רעבות, מלוכלכות ועלובות. קשה לתאר את הסבל של שתי יתומות גלמודות ביערות אוקראינה.

לא פעם, אחרי שאפסה כל תקווה, ביקשתי את אחותי, שנלך למסור את נפשנו לג מנים. אבל דווקא אחותי הקטנה, הייתה מתחננת בפני, "לא", הייתה צועקת,

"אני רוצה לחיות". רק מתוך רחמים עליה נמנעתי מללכת לצוררים, כי ידעתי, עד כמה סבלה יהיה רב להישאר לבדה בעולם.

אחרי מספר שנים של נדודים מכפר לכפר, מיער ליער נתקלנו באישה טובת נפש, אשר שמה בת-שבע. היא לקחה אותנו תחת חסותה, דאגה לנו למקום לינה ולפת לחם. מובן, שהרבה זמן לא יכולנו לשהות במקום אחד. עברו עלינו נדודים אין-סופיים, עד שהגענו לפרטיזנים. הם לקחו אותנו תחת חסותם. שהינו אתם עד לשחרור רפלובקה. נמשכנו "הביתה", בתקווה למצוא איזה שהוא שריד מהמשפחה הגדולה. אבל, לדאבוננו הגדול, לא נשאר איש. אמנם הבית וטחנת הקמח נשארו שלמים. הרוסים הפעילו את טחנת הקמח. פגשנו קומץ יהודים, שהתחילו לחזור הביתה מהיערות מסביב. אבל לנו היה רע ומר, בלי משפחה, בלי תמיכה מאף אחד.

פגשנו ברפלובקה את שמחה ברט ז"ל עם משפחתו. הם לקחו אותנו תחת חסותם, אבל לא להרבה זמן. הם החליטו לעזוב את רפלובקה לכיוון ארץ-ישראל. לשמחה ברט הייתה משפחה גדולה, הוא לא יכול היה לצרף אותנו אליהם. נמצאה אישה בשם בלה רניוק. היא הסכימה לקחת אותנו תחת חסותה. אתה עברנו את גבול אוקראינה-פולין. בפולין התחילו להתארגן מפלגות ציוניות, לאסוף את שארית הפליטה ולהעביר אותם לארץ-ישראל. אחרי נדודים רבים ותחנות ביניים בכל מיני ארצות באירופה, ומלחמה עם האנגלים בחופי ארץ-ישראל והסגר במחנות קפריסין, הצלחנו להגיע לחופי ארץ-ישראל הנכספת. בארצנו תקענו יתדות, הקימונו משפחות, גידלנו ילדים ונכדים לאהבת ארץ-ישראל. מי שעבר את כל ייסורי השואה, יודע להעריך את ארצו, את אדמתו ואת עמו.

בצל הכיבוש הגרמני

צבי קרייזר

עד לאביב שנת 1942, המשכנו לגור בסטרה רפלובקה. כל משפחה גרה בביתה כמו קודם. אין זאת אומרת, שהמצב היה טוב. למעשה, לא הייתה כל פרנסה ליהודים, להוציא את בעלי המלאכה, שנתנו "שירות" לאיכרים, כגון נפחים, סנדלרים או חייטים. לא הייתה שום עבודה, שאפשר היה להתפרנס ממנה. עבדנו אומנם בעבודות שונות: ביער, במנסרה, בבילסקו-וולה, אך אלו היו עבודות כפייה, ללא כל תשלום עבורן. חיינו בתנאים קשים, בפחד ובדאגה מפני הבאות ובחיפוש מתמיד אחרי פרנסה מינימלית, כדי שנוכל להתקיים. אומנם, רבים מאתנו סבלו מתת-תזונה והיינו על סף הרעב, אך כל זמן, שהרשו לנו לשבת במקום ולגור בבתינו, היה המצב נסבל. הייתה תקווה בלב, כי "נצח ישראל לא ישקר" ואולי אלהים יעזור ותבוא הישועה. אולם, על פי הידיעות המעטות, שהסתננו אלינו, התברר, כי הגרמנים כובשים ומתקדמים בחזית הרוסית וגם באירופה, ביוון ובארצות הבלקן. לא היה בסיס לתקווה של ממש. האנשים הבינו, שזו תקווה קלושה ביותר.

איך התפרנסנו? הרי שדדו אותנו בתחילת המלחמה. אוקראינים מזוינים בנשק עברו מבית לבית לאור היום ולקחו מכל הבא ליד. לא הותירו כמעט דבר ממה שראו עיניהם, כולל בגדים, רהיטים וכלי-בית. למרות זאת, נשאר רכוש כלשהו, שהיהודים החביאו אותו במקומות סתר, בבורות שחפרו באדמה, שאותם הסוו. חלק אחר מהרכוש העבירו לגויים ידידים, "עד יעבור זעם". דברי-ערך אלה שימשו אחר כך לצורך השגת דברי אוכל בסיסיים, בעיקר לחם ותפוחי-אדמה. שמן ודברי-חלב, היו אולי רק לבודדים.

את הפרות או את הסוסים, למי שנותרו, כמובן, נדרשו היהודים למסור לשלטון. בעיירה הייתה בדרך כלל פרה לכל משפחה.

מי שהצליח להחליף את פרתו הטובה בגרועה יותר, הצליח לקבל תמורת החילופין מזון עבור המשפחה למשך תקופה קצרה. לנציגי השלטון מסרו את הפרה הגרועה ביותר.

אני זוכר שתמורת פרתנו, קיבלנו פרה קטנה יותר בתוספת של שלושה שקים תפוחי אדמה. עצים להסקה נותרו לנו עוד ממלאי קודם. ודאי, היו כאלה שסבלו מקור, כי לא היו להם עצים להסקה. לבעלי המלאכה _ נפחים, סנדלרים, נגרים, חייטים _ הייתה ודאי פרנסה, כי הם המשיכו לעבוד עבור האיכרים מהסביבה תמורת טובין (דברי אוכל), אך אלה היו מעטים. רוב היהודים סבלו מאד מחוסר אמצעי קיום.

מצב הרוח היה קודר. ידיעות הסתננו אלינו ועברו מפה לאוזן, שהגרמנים הורגים יהודים. התחלנו לחשוש. אולם ליצר החיים יש חוקים משלו. נכנסה בנו אמונה, שאולי אלו פוגרומים מקריים ו"לנו, זה לא יקרה". התחילו להלך שמועות על סימנים לישועה שתבוא. אנשים סיפרו על חלומות שחלמו, שבהם "סימנים לטוב". ציפו, אם כן, לנס שיתרחש, אולי ה' ירחם. אני כשלעצמי,

עבדתי יחד עם אחרים בעבודת-כפייה במנסרה בבילסקו-וולה, מרחק כעשרה ק"מ מהבית, וזה לא הותיר לי זמן וכוח למחשבות.

בחורף 1941, נדרש ה"יודנרט" לשלם "קונטריבוציה" לגרמנים. נדרשנו לשלם סכום גדול של זהב במשקל. פעם אחרת דרשו מהיהודים פלפל, בושם או מצרכים אחרים שהיו אז נדירים. כל יהודי נדרש לתת את חלקו, ממה שנותר לו.

זכורה לי אספה של יהודי העיירה, סטרה רפלובקה, שנתקיימה באחד ממוצאי השבת בתחילת החורף שנת 1941. עוד לפני כן עברו שמועות מפה לאוזן, שהגרמנים דורשים זהב מהיהודים בסטנציה רפלובקה, וכי גם יהודי העיירה שלנו, סטרה רפלובקה, חייבים לתרום את חלקם. כמות הזהב שנדרשה, על פי השמועות, הייתה רצינית ביותר, כעשרים וחמישה ק"ג.

בשני בתי הכנסת של העיירה הוכרז על אספה כללית, שתתקיים בשבת אחרי תפילת מנחה בבית-הכנסת הגדול שליד הנהר.

ואמנם הגיעו לשם רוב יהודי העיירה ובית-הכנסת היה מלא עד אפס מקום.

זכורני, שלאחר תפילת מנחה עלה על הבימה מוטל קצן ז"ל, שמש בית הכנסת. הוא הלם עם ספר על גבי שולחן הבימה כדי להסות את הקהל. לאחר שהשתרר שקט, השמיע בקול ניחר משפט, שהרעיד כל נים בלב. המלים שאמר בקול רם זכורות לי עד עצם היום הזה. הוא צעק: "אידן, מיר ברענען" (יהודים, אנחנו בוערים). למוטל זה היו עיניים גדולות מהרגיל. מראה עיניו הגדולות, הפקוחות לרווחה, והמלים הקשות, שיצאו מפיו בצעקה עזה הטילו צמרמורת בלב כל הנוכחים. הרגשתי, שמשהו כבד ומעיק רובץ לפתחנו וכי המצב קשה, קשה מאד.

הרעיון על הריגת כל היהודים, עוד לא עלה בדעתנו. לא ידענו מה צפוי לנו עוד, אך הרגשתי, שמשהו חמור מאד עומד להתרחש.

באולם בית הכנסת הייתה דממה מעיקה והורגש מתח רב. בזה אחר זה עלו על הבימה כמה מיהודי העיירה ואמרו כמה מלים בדבר המצב הקשה, שאליו נקלענו וכי כל יהודי צריך לתרום את חלקו למאמץ לאיסוף הזהב עבור הקונטריבוציה לגרמנים, כי בנפשנו הדבר. הגדיל מכולם, יעקב בס ז"ל, שלא שלט ברוחו ופרץ בבכי על הבימה, דבר שהגביר עוד יותר את המתח. יעקב ז"ל הזכיר בכאב את הציונות ואת המאמץ, שעשו למען עתיד הילדים ולמען ארץ ישראל וכי על כל אחד מאתנו לתת את הפרוטה האחרונה שיש לו, כדי שהילדים יזכו להגיע לארץ ישראל.

כך זכורים לי הדברים היום לאחר כארבעים שנים. דמדומים היו בחוץ. בבית הכנסת היה כמעט חושך וכך גם בנשמה.

מדוכדך וכואב עזבתי את בית הכנסת עוד בטרם החלה תפילת מעריב והלכתי הביתה. משב אוויר צח רענן אותי קצת, אך רוח חורפית חזקה נשבה בחוץ והקפיאה את הידיים. השמים היו כהים ונדמה היה לי, שהחושך סוגר עלינו. קומץ יהודים בעיירה, חסר אונים. רק כעבור שעות אחדות חזר אבא הביתה וראיתי אותו מסתודד עם אימא. אחרי כן הוציא ממקום מחבוא כלשהו שרשרת גדולה עשויה זהב, שהייתה של אימא, שעון זהב של אבא וטבעות זהב על

מנת למסור אותם ל״יודנרט״. למחרת סיפר אבא, שהבטיחו לו שק אחד שיפון וגם תפוחי-אדמה כתמורה לעודף הזהב שתרם, כי תרומתו הייתה מעבר למכסה שציפו ממנו, ומצבנו הכלכלי היה בכי רע. לבסוף לא קיבלנו כל תמורה. אך זה נשכח מהר, כי צרות חדשות וגדולות יותר התרגשו ובאו מדי פעם. עמדנו על עברי פי-פחת. כך נמשך המצב הזה עד לאביב 1942.

לאחר הפסח, נדרשנו לצאת את העיירה ולעבור לגטו בסטנציה רפלובקה. לא היה לנו רכוש רב לקחת עמנו. זכור לי, כי אבי ז״ל שכר עגלה להעביר מצעים או דברים אחרים שנותרו לנו, והיה גם מקום בעגלה לקצת עצי הסקה מהמלאי, שהיה ברשותנו. את הדרך לסטנציה רפלובקה עשינו, כמובן, ברגל. שם קיבלנו חדר וגרנו שלש משפחות בבית של שלושה חדרים. ודאי שהייתה צפיפות גדולה, אך דבר זה לא הדאיג אז במיוחד את האנשים.

הגטו לא היה סגור הרמטית בגדרות תיל ובשומרים כמו בערים הגדולות. אבל אסור היה לעזוב את הגטו בלא רישיון מיוחד. חיש מהר פשט המחסור במזון בגטו. אנשים סבלו רעב והתהלכו, כאשר פניהם חוורים ונפולים. הם היו מוכנים לסבל. העיקר לעבור איך שהוא את המלחמה ולהישרד. דבר זה לא ניתן להם. רובם מצאו את מותם בסוחובולה בקבר האחים.

הישרדות

צבי קרייזר

כל היהודים בגטו הכשרים לעבודה היו חייבים לעבוד. לא היו עבודות רבות בסביבת סטנציה רפלובקה ולכן, אנו, קבוצת יהודים, נשלחנו לעבוד ביער, במרחק כעשרים וחמישה ק״מ מהגטו. כיוון שלא ניתן לחזור מדי יום לגטו, הורשינו ללון בסטרה-רפלובקה, העיירה שלנו, כל אחד בביתו, שהיה ריק ונעול. מדי יום, השכם בבוקר, היינו הולכים אל היער, מרחק כעשרה ק״מ לעבודה וחוזרים לפנות-ערב ללינה. את הדרך היינו עושים, בלא שהייתה כל שמירה עלינו ורק במקום העבודה היו מופקדים עלינו שני שומרים חמושים ברובים. מובן שלא קיבלנו כל תמורה עבור העבודה ואף אחד לא דאג לספק לנו מזון. העבודה שהוטלה עלינו הייתה, להוציא גזעי עצים כרותים מהתעלות שלצדי הדרך. נצטווינו לגלגל אותם מעלה אל צדי הדרך, על מנת שניתן יהיה להעבירם למנסרה או לעבר יעד אחר. עבדנו בקבוצות קטנות והעבודה כשלעצמה הייתה נסבלת. היה צורך בעבודת צוות, כדי להעלות את הקורות הכבדות מן המקומות הנמוכים אל הצד המורם יותר של הדרך. מצאתי עניין בעבודה זו. בדרכנו לעבודה או לאחר שסיימנו את העבודה, היינו תרים ומחפשים בסביבה אחר אפשרות כלשהי לקבל אי-אלו מצרכי מזון בסיסיים, כגון: קמח, שעועית, תפוחי-אדמה ועוד תמורת דברי סדקית, שהברחנו מן הגטו.

בימי שישי נהגנו לצרור את המצרכים בתרמיל, להעמיסו על הגב וללכת ברגל מרחק שנים-עשר ק״מ עד לגטו. ההליכה עם המצרכים העמוסים על גבי הגב

הייתה קשה ומפרכת, אך היינו צעירים והיה לנו סיפוק רב מכך, שאנו מביאים קצת אוכל הביתה. בצורה זו עבדנו כחודש או שישה שבועות.

יום אחד נטשו אותנו השומרים, מבלי שנבין את פשר הדבר. הם נקראו לאן שהוא ולא חזרו אלינו במשך כל אותו יום. לאחר סיום שעות העבודה, חיכינו להם, כדי שירשו לנו לעזוב את המקום, אך הם לא באו. לאחר ציפייה ממושכת, הסתלקנו מן המקום בלא רשות וחזרנו כמדי יום "הביתה", לבית בסטרה רפלובקה. בהיותנו במרחק של כשני ק"מ מקצה היער, בדרך אל הנהר, הגיח לעברנו בריצה, הרשל שירמן ורמז לי לברוח. "ברחו מהר, לקחו את כולם", צעק לעברנו והמשיך לרוץ. ללא כל שאלות, פנינו לאחור ופתחנו בריצה מהירה, ככל שיכולנו, אל עבר היער. בריצה מהירה נכנסנו אל בינות העצים, מתנשפים ונושמים בקושי, שטופים זיעה ממאמצי הריצה. כך התקדמנו מעט אל תוך היער. ישבנו לנוח ומיד התברר לנו מה קרה: בעיירה רפלובקה, הורשו להישאר בעלי מלאכה (נפחים, סנדלרים, חייטים או נגרים, אשר היו דרושים לעבודה בסביבה. באותו יום, אסרו אותם והעבירום אל הגטו. הרשל שירמן הצליח איך שהוא להימלט והוא רץ לקראתנו כדי להזהיר אותנו, שלא נגיע אל רפלובקה. הודות לו נותרנו בחיים כעשרים יהודים. הרשל שירמן נשאר לאחר המלחמה בברית-המועצות.

הייתה דממה. התקדמנו באטיות אל מעבה היער ונחנו קצת. השמש שקעה ואז אמר אחד מהחברה: "יהודים, נתפלל תפילת מנחה. התפללנו שם גם תפילת מעריב, ואז אמר יצחק שירמן, שהוא היה המבוגר ביותר בחבורה: "יהודים, איננו יכולים להמשיך בקבוצה גדולה כזו. התפצלו לקבוצות קטנות, וכל קבוצה תיקח לה כיוון אחר". האנשים, אכן, עשו כך ובלא אומר התרחקו מן המקום. אני נשארתי בין האחרונים ביחד עם קבוצה, שמנתה חמישה אנשים, ביניהם הרשל שירמן, מוטל גוז ויעקב וברל גרובר. הרשל שירמן עבד בימים רגילים כסנדלר, כיוון שהייתי יחף, הוא הציע שנלך ל"ברלס", זה היה בית מגורים לשומרי היער הפולנים. שם, אמר, יש לו זוג נעליים בשבילי. לא ידענו לאן לפנות והלכנו אתו לעבר ה"ברלס". אחרי שעות של הליכה בין שבילי היער הגענו ל"ברלס". באותה הליכה נפצעתי ברגלי מבליטות חדות של שורשי העצים, כי התהלכתי יחף ובחושך לא ניתן היה להבחין במכשולים אשר היו בדרך.

השעה הייתה מאוחרת לאחר חצות. הכלבים קידמו את פנינו בנביחות רמות. התקדמנו לעבר הבית. הרשל הזדהה בקולו וביקש בצעקות, שיפתחו לנו את הדלת, אך בני-הבית לא פתחו ואף לא ענו לנו. אף הם, כנראה, חיו בפחד בתוך היער. אחרי ניסיונות חוזרים ונשנים נוכחנו לדעת, שאין טעם להמשיך ולבקש מהם עזרה. התרחקנו מעט מהבית, כאשר הכלבים ממשיכים ללוותנו בנביחות רמות. ברל גרובר הציע, שנלך לסובישיץ, כפר בסביבה, שם יש לו מכר ואמנם כך עשינו. הלכנו לשם ובשקט נכנסנו לאסמו של אותו איכר. כל אחד חפר לו מעין מחילה בתוך התבן ונרדמנו.

עד היום אני זוכר חלום, שחלמתי באותו לילה והוא כל כך פשוט, אבל אז, הוא ריגש אותי מאוד. כל בני המשפחה שלי יושבים בחדר, המיחם רותח ואימא

מגישה תה לאבא. ערב רגיל בבית. הרגשתי בחלום זה אושר עילאי, אושר על שום העובדה, שאני נמצא בין בני המשפחה, שאותם לא זכיתי לראות מזה ימים רבים. כגודל האושר שהציף אותי בחלום, כן הייתה האכזבה קשה ומצב-רוח קודר לאחר שהתעוררתי. ידעתי, שזה היה חלום בלבד. המציאות הייתה קשה מנשוא. כל המחשבות נתונות היו לבני המשפחה, אשר אולי כבר לא חיים. ומה יהיה עלינו, שעודנו חיים? כל אשר הדחקנו בקרבנו במשך כל אותו פרק זמן ולא נתנו דעתנו עליו, פרץ לפתע פתאום החוצה באופן כה אכזרי.

הרגשות היו מעורבים. שביעות רצון מסויימת, שהנה אני נמצא מחוץ לגטו ונותרתי בחיים, וכאב-לב תהומי על גורל ההורים, האחים וכל יהודי העיירה, שאולי אינם כבר בחיים. ושוב המחשבה, מה יהיה אתנו? מה לעשות? לאן ללכת?

כשהתעוררנו עמדה כבר השמש במרומי השמים. ברל גרובר נכנס אל האיכר הביתה וקיבל מעט לחם. התחלקנו בו, אך לא חשתי כל רעב. יצאנו משם והלכנו בצדי היער מבלי לדעת לאן. כאשר היינו שומעים קולות רעש של עגלה כלשהי, היינו נכנסים אל היער ומסתתרים. בלכתנו בדרך הזהירה אותנו איכרה, שהנה לפני דקות אחדות הובילו כאן יהודים אל הגטו. עוד הייתי יחף, לבוש בגדים מרופטים, בגדי עבודה, ורק סוודר ישן, שהציל אותי קצת מקור הלילה היה תלוי על כתפי.

הסתתרנו במעבה היער במשך כמה ימים מבלי להדליק אש, כי חששנו פן יגלו אותנו. היינו במצב-רוח קשה ביותר. בכינו הרבה ובעיקר הרבה לבכות המבוגר שבינינו, ברל גרובר. הוא שכל זה לא כבר, אישה ושני ילדים קטנים.

לאחר ימים אחדים של תעייה ביער, איני זוכר כבר אם אכלנו ומה אכלנו, מצאנו מקום בין עצים בדרך שבין ההוטה, כפר פולני, לבין בישלק, כפר רגיל בסביבה. מוטל גוז והרשל שירמן, יצאו אל הכפר והביאו עמם תפוחי-אדמה, קצת לחם ואפילו סיר ברזל קטן, סכין וגפרורים. אני יצאתי להביא מים מתוך בריכה טבעית, שהייתה במרחק כשני ק"מ משם. מילאתי את הסיר מים, אך משום מה לא מצאתי את הדרך חזרה אל הקבוצה. הסתובבתי זמן רב עם סיר המים ביד בחיפוש אחר המקום שמשם יצאתי. רק בשעות הערב איתרתי אותם. שם חששו, שמא נתפסתי בדרך ועל כן שקלו אפשרות לעקור מן המקום. הדלקנו מדורה על אף החששות, שמא נתגלה על ידי העשן, כי לא הייתה ברירה אחרת. שהינו שם מספר ימים. כעבור זמן מה הגיעו אל היער יעקב רבין ובני משפחתו, שהצליחו להסתתר בתוך בונקר ולצאת אחר כך מהגטו.

הם סיפרו לנו, שגרמנים ואוקראינים הקיפו את הגטו. הרב כינס את היהודים וסיפר להם על "קידוש-השם". הוא ביקש, שהנשים תגזוזנה את שיער ראשן כדי למות ב"קדושה ובטהרה" על "קידוש השם". לא שאלנו הרבה שאלות והם גם לא ידעו לענות הרבה, כי הרי הסתתרו בבונקר.

מה חשבתי באותם ימים? כיצד הרגשתי בימים הראשונים לאחר חיסול הגטו? קשה לשחזר במדויק, עכשיו, לאחר ארבעים ושש שנים את הרגשות דאז. זכור לי, שחשבתי הרבה מאוד על בני המשפחה, שנהרגו בצורה אכזרית על לא עוול בכפם. בכינו הרבה על מות יקירינו. רצינו לחיות, אך ידענו, שאנחנו מחוץ לחוק

וגזר-דין מוות מרחף גם עלינו. חשבתי, אמנם אנחנו עוד חיים, האם נחיה גם מחר? בעוד שבוע, בעוד חודש? האם נזכה לעבור את המלחמה ולראות עוד המשך של חיים? אני זוכר, שיום אחד לפנות-ערב, הסתכלתי בשמש השוקעת הרחק בשולי האופק והרהרתי: "שם, מעבר לאופק מסתיים העולם. שם נמצא החלל האין סופי. גם החיים שלנו אולי מסתיימים עוד מעט? איך זה שם, מחוץ לחיים? האם יש משהו מעבר לחיים? גם תורנו למות יבוא. אולי היום, אולי מחר, אולי בקרוב. ואולי..." הייתה גם תקווה כלשהי בלב. תקווה שהיא בעצם משאלה. לחיות ויהי מה. הרי אנחנו עוד צעירים! במרוצת השנתיים הבאות, בעתות של מלחמה, חיינו בין תקווה ליאוש. האם נזכה להישרד? רצינו מאד לחיות. להגיע בעודנו בחיים לאותו יום, יום אחד לאחר המלחמה ולראות באובדן הצוררים הגרמנים.

שרדנו, גם זכינו להגיע לארץ ישראל ולהקים בה משפחות. אך כל האחרים לא זכו: שרדנו, לא מפני שהיינו חכמים יותר או זריזים יותר מהאחרים. שרדנו, מכיוון שכך רצה הגורל. היינו במקרה מחוץ לתחומי הגטו בעת ההרג. ודאי שאיננו רואים את עצמנו אשמים בכך, שיקירינו ניספו בעוד אנו נותרנו בחיים. אך תחושת התסכול הנובעת מגורלם הטראגי מלווה אותנו לאורך ימי חיינו ותמשיך ללוותנו עד יומנו האחרון. מדוע זה היה צריך לקרות? וכדברי המשורר "על מה ולמה"?

הבריחה מהגטו

רבקה רוזמן לבית שוורצבלאט

השמועות אמרו, שבכפר סוחובולה כבר מוכנים שלושה בורות בשבילנו. אוקראינים הסתובבו מסביב לגטו ושמרו, שאף אחד לא יתחמק. אנשים הסתובבו כמו מתים חיים, מחפשים איזה חור או סדק להימלט. אבל לשווא.

ידענו שזה יקרה. מתי? - היום, מחר?

השמש זרחה בארבעה עשר באלול, יום יפה להפליא.

באותו בוקר באה אחותי הגדולה מניה והביאה לי פיסת אפיקומן, סגולה לחיים. אבל לה, האפיקומן לא הועיל. יותר לא ראיתי אותה. היא ובתה מלכה ונכדתה בת השנתיים רייזלה, היו בין אלה שנותרו "שם".

את בעלי שמואל החזירו לגטו באותו יום מעבודת הכפייה, ידיו היו קשורות ברצועות של תפילין.

החלטתי לצאת מן הגטו בכל מחיר. אני והילדים באמצע היום ובעלי - בלילה, כי ביחד לא היה לנו כל סיכוי לעבור. בין שרידי הסחורה בחנות שלנו, מצאתי שיירים של בגדי איכרים. הלבשתי את הילדים בבגדים אוקראינים. גם אני התלבשתי כך, כמובן. יחפים עם מטפחות על הראש כמו האוקראיניות, עם התינוק, ישראל בן ששת החודשים על הידיים, כשהוא עטוף בשמיכה קטנה. התחלנו ללכת. רציתי לגשת בדרך לאחיותיי כדי להיפרד, אבל הרגשתי כאילו כוח חזק דוחף אותי ללכת ולצאת כבר מן הגטו. מעבר לגטו היו שדות תפוחי אדמה, לשם יצאנו כאילו לעבוד, אבל בדרך עמדו שוטרים.

"שייגץ" פולני עצר אותנו ואמר: "יהודים רוצים לברוח"? באותו רגע, קרא לנו שוטר, השומר, ואמר שנתקרב אליו. סנדר, בני, שהיה בן שלוש עשרה הלך כחמישים מטר אחרינו. אמרתי לו, כדי שלא ירגישו, שאנחנו משפחה אחת. בעת שהשוטר עצר אותנו, הוא המשיך ללכת כאילו אין לו שום קשר אתנו והוא עובר רק במקרה בסביבה. השוטר חקר אותנו רגע קצר. "לאן"? - "לשדה". דיברנו אוקראינית. הרגשתי שהוא יודע, אבל הוא שתק. זזנו מן המקום בפחד והמשכנו ללכת ואנחנו מחוץ לגטו. לא האמנו שזה קורה לנו, הגענו ליער.

ביער ראינו את סנדר ומולו שני אוקראינים והם שואלים אותנו: "נכון שזה יהודי?" "הוא לא נראה כמו יהודי", אמרה בתי ואני הוספתי, "אם כן יהודי, איכפת לך? שילך לעזאזל". האוקראינים עזבו אותו והמשיכו לדרכם ואנחנו ישבנו לנוח ביער.

עצים, ציפורים ואור. התינוק, שהיה עצוב כל הזמן בגטו כאילו הבין שם את גודל הפחד, התחיל פתאום לחייך ולהסתכל, לחייך ולהסתכל סביב בהתעניינות. אמרתי לילדים, שאם התינוק כל כך שמח, זה סימן טוב. סימן שנישאר בחיים.

עד הערב ישבנו, בלי לדעת לאן נלך. חשבתי להגיע לעיירה סטרה רפלובקה, שבה גרנו קודם. כשראיתי את הרועים מרחוק חוזרים עם העדרים מן המרעה, רצתי אחר אשה זקנה אחת ושאלתי אותה: "מה נשמע אצלכם"? האשה הסתכלה

בי והנידה ראש. אל תלכי לשם, אמרה, "שם תופסים יהודים".

נשארנו ללון ביער. שכבנו מכורבלים על גבי האדמה. את ישראל התינוק עטפתי בשמיכה הקטנה, היחידה שהייתה לנו. בקצה אחד שלה כיסיתי קצת את בני סנדר, כי היתושים עקצו אותנו מאד. הוא התחיל לבכות ואני אמרתי לו: "כבר אתה בוכה? מי יודע מה עוד מחכה לנו בעתיד. זו רק התחלה...".

גם בעלי שמואל, יצא מן הגטו באותו לילה ונפגשנו לאחר שבועות אחדים ביער.

בביצות וביערות פולסיה

אלכסנדר שריד (שוורצבלט)

קצם של יהודי העיירה רפלובקה

בוקר עשרים ושניים ביוני 1941. אווירונים גרמניים הנמיכו מעל לרפלובקה הישנה והפעילו צופרים בטוסם להפציץ את ערי ברית-המועצות. המוראל של האוכלוסייה ירד פלאים. הדיכאון בביתנו התחיל, כשנודע לנו, כי הדודה עם שני ילדיה הקטנים שבמאנייביץ' נהרגו בפגיעה ישירה וגופותיהם התרסקו. השלטון הסובייטי פנה לכל האוכלוסייה ובמיוחד ליהודים, והורה להם לעזוב את בתיהם ולסגת מזרחה. לקריאה זו נענו מעטים, בעיקר צעירים מפעילי המפלגה, שפחדו להישאר ממניעים אידיאולוגיים, וכן משפחות אחדות מהעיירות הסמוכות. בין העוזבים היה גם אבי.

הגורם שבלם את הבריחה היו הפליטים מפולין. הצבא האדום נסוג והזדנבו אחריו קבוצות קטנות של חיילים, שנותקו מיחידותיהם. במרחב היה תוהו ובוהו. בכל מקום היו אנשים לא מוכרים, חיילים, עריקים ופליטים, שלא הדביקו את קצב ההתקדמות של הגרמנים. מרגלים ותומכי היטלר צצו מכל פינה. פרץ נחשול לאומני של אוקראינים, שקיוו להקים אוקראינה עצמאית. היו שתי קבוצות: "בולבובצי" ו"באנדרובצי" ובאנדרובדי (על-שם אוקראיני גולה בשם באנדרה). הצטרפו אליהם אלמנטים מפוקפקים שונים, כולם שונאים מושבעים של יהודים, של פולנים ושל המשטר הסובייטי. הם היו מפרקים מנשקם חיילים נסוגים. מתחילת המלחמה הם שיתפו פעולה עם הגרמנים. ניצלו את מצב ההפקר ועסקו בשוד וגזל, אלימות, אונס ורצח. היינו מושפלים וללא הגנה. חיינו ורכושנו היו להפקר.

פחדנו, אמי וארבעת ילדיה, להישאר בבית. הסתובבנו בין השכנים היהודים, שכבנו בלילות בתוך ערוגות של גן-הירק או אצל שכנה נוצרייה, שבעבור כל זה מסרנו לה את הפרה שלנו. חלק מהמטלטלים החשובים הסתרנו במרתף מוסווה מתחת רצפת-עץ, בבניין, שהיה שייך לנו. הפורעים בחיפושיהם גילו את המרתף והחפצים נשדדו. הבית של המשפחה הנוצרייה היה קטן מהכיל את כולנו. אמי ואחותי שולמית ישנו בבית ואילו אני, אחותי אסתר ואחי אברהם - בעליית-הגג. שם גם היו ישנות שתי בנותיו של בעל-הבית. הבית והרפת היו מחוברים על-ידי סככה, שממנה היו נכנסים פנימה. באחד הלילות הבחנתי בתנועה חשודה על הגג. היו אלה פורעים. שמעתי אחד מהם שואל את הבנות: "איפה היהודייה הצעירה"? עברו מספר דקות ואחד מהם הגיע אליי. לחשתי לאחותי, שתקפוץ מהגג לפרוזדור ותתקשר בצעקות לאמי. אסתר קפצה למטה. אמי רצתה לפתוח את דלת הבית, אך נתקלה בהתנגדות מהצד השני. ואז, בדחיפה נואשת. באימוץ כל הכוחות, עקרה את הדלת מציריה, קפצה לפרוזדור, דחפה את אחד הפורעים, תפסה את אסתר והכניסה אותה הביתה, כשלעזרתה באה גם הנוצרייה. למזלנו, היו אלה שלושה פורעים מבני המקום, שנרתעו מלבצע את מזימתם לעיני

מארחנו הנוצרי. למחרת הם סיפרו, שמימיהם לא נתקלו ביהודייה אמיצה כל-כך. אחותי יצאה מהפרשה בנקע ברגל.

חלק גדול בהתפרעויות היה למשומד יעקוב מלינובסקי מביילסקו-וולה. הוא הצטרף לז׳אנדארמריה האוקראינית ושירת את הגרמנים, אבל כעבור מספר חודשים, אילצו אותו לחפור בור-קבר לעצמו, ירו בו למוות.

הפוגרומים פקדו את היישובים היהודיים בימים ובלילות. הפורעים התעללו, בזזו ללא-אבחנה ואת השלל היו מעבירים לבתיהם. כך הייתה רפלובקה שרויה באימת הפרעות למעלה מחודש ימים. היו אלה ימי סיוטים, שאפילו בחלום-בלהות לא יופיעו.

אנשי באנדרה לא קיבלו את מבוקשם ואוקראינה העצמאית לא קמה. הגרמנים התחילו להתייחס לאוקראינים ברשעות. הטילו מסים גבוהים, לקחו צעירים לעבודות-כפייה. היו אוקראינים, שהגיבו בפניית-עורף לגרמנים, ואנשי באנדרה אפילו החלו להתארגן במחתרת. אבל רבים הוסיפו לשרת בז׳אנדארמריה ובשנים הבאות היה חלקם רב ברציחת יהודים.

הגזירות הרשמיות שניתכו על היהודים באו זו אחר זו וגורלנו נחתם. בסתיו 1941 נבחר ״יודנראט״ ובא צו ענידת הטלאי הצהוב מגיל תשע ומעלה. באו ״קונטריבוציות״ בדמות מס-גולגולת בזהב, פרוות, כסיות-צמר והנעלה. בחורים נלקחו לעבודות-כפייה ולבתיהם לא חזרו. כדי לעמוד בגזירות היו היהודים מתאספים בבית-הכנסת ומחליטים על חלוקת העול לפי היכולת. עדיין התקיימנו מהחלפת חפצים במצרכי-מזון. הלימודים שותקו. חיינו בייסורים ובעינויים וללא יום-מחר.

כך עבר חורף 1941/42. לבי בוכה, כאשר אני נזכר באמי, שאזרה כוח לעמוד בחורף הקשה של אוקראינה ולטפל בארבעת ילדיה, לדאוג לפת-לחם, לעצי-הסקה ולהתייצב מול סביבה עויינת. באותה תקופה באה לגור אתנו הדודה רבקה עם משפחתה. בקבוצה גדולה יותר - גברה במקצת תחושת הביטחון. באחד הימים יצאו שישים מבני עירנו לעבוד בגשר פולונוב. הם לא חזרו. הם נרצחו יחד עם אנשי צ׳רטוריסק. הייתה זאת המכה הראשונה שפגעה ברוב המשפחות. על רקע זה הייתה פריחה של הזיות משיחיות וקמו כל מיני נביאי-שקר. לעומת זאת לא נמצאו אנשים בעלי שיעור קומה, שהיו יכולים להדריך את האוכלוסייה.

צו ההעברה לרפלובקה החדשה פורסם במאי 1942. כל משפחה הייתה רשאית לקחת עגלת חפצים. כל היתר נשאר בבתים או פוזרו בין האוכלוסים הנוצריים. לקחנו בגדים נחוצים, מצעים ומצרכי-אוכל, שרכשנו בחליפין. הצטופפנו כולנו ברובע אחד של העיירה. משפחתנו נכנסה לגור לחדר בביתו של קרוב שלנו בשם פסח דיק. לפי זיכרוני היה הבית שייך ליעקב הצבע, שברח בתחילת המלחמה לברית-המועצות. הבית עמד בשכנות לביתו של טננבאום, שבו שכן ה״יודנראט״. הוקמה משטרה יהודית, שביצעה את הוראות הגרמנים, שאחת מהן הייתה הוצאת יהודים ל״עבודות חיוניות״ בשכר של כמה מאות גרם לחם. את מקומות העבודה לאנשים היה קובע ה״יודנראט״ לפי מוצאם. להחזרת

העובדים דאגה המשטרה היהודית. היו יוצאים למפעלים בעיירות ובכפרים הסמוכים והייתה אפשרות להביא קצת מזון. לכן השתדלו נציגי משפחות לצאת לעבודה. אני עבדתי בביילסקו-וולה במנסרה. היינו יוצאים ביום ראשון וחוזרים ביום שישי. היו שבועות, שגם אמי הסתננה לביילסקו-וולה כדי לקנות אצל האיכרים קצת מזון. בבית היו נשארים אחי אברהם ואחיותיי, אסתר ושלומית הקטנה.

המצב בגטו הורע מיום ליום. סל-המזונות נעשה דל ביותר והדבר נתן את אותותיו בבריאותנו. היינו רעבים והופיעו מחלות. נשברנו בגוף ובנפש. הרגשנו שהטבעת סביבנו מתהדקת.

החזית הייתה רחוקה. הגיעו בשורות רעות מגטאות שונים. חיינו ללא חוק, ללא מנהיגות וללא תקווה.

שבועיים לפני הרצח ההמוני של יהודי העיירה יצאתי עם אמי לעבודה בכפר ביילסקו-וולה. כיוון שהלכנו ברגל, יחפים, נדקרתי ברגלי הימנית, שתפחה והעלתה מוגלה. חזרתי ביום שישי, אך ביום ראשון כבר נאלצתי להישאר בבית. הבאנו מצרכים למספר ימים. בינתיים גברה המתיחות בעיירה. ברחוב רבו הניחושים וההתלבטויות. הייתה אווירה של מריטת עצבים. שמענו, שיהודי העיירות הסמוכות נרצחו כולם ולא היה ספק, שהאסון מתקרב גם אלינו. ובכל זאת לא האמינו, שזה יקרה גם לנו. לא היינו זקוקים להוכחות נוספות על אלה, שנשתמעו מהידיעה, שחופרים בורות בסוחובולה, אבל יצר החיים הוליך שולל.

בימים הבאים הציבו הגרמנים ז׳אנדארמים מסביב לגטו. היו ניסיונות של בריחה. רוב הבורחים מצאו את מותם בדרכים ורק מעטים הצליחו להימלט. הגרמנים התחילו להחזיר יהודים ממקומות-עבודה. היו מהם, שנמלטו והיו שחזרו מרצונם. קרובי, דב פריימן, נער כבן ארבע-עשרה, חזר לגטו ועל בגדו הייתה "קריעה" לאות אבל. כששאלתי אותו לפשר הדבר סיפר, שאוקראינים אמרו לו, כי תפסו את הוריו ועל-כן לא ראה עוד טעם להישאר לבדו בחיים.

יחד אתו מצאו את מותם יתר ילדי המשפחה הקטנים, ודווקא ההורים עם שני הבנים המבוגרים נותרו בחיים.

אמי רצתה מתוך ראיית הנולד לברוח עם ילדיה. אני זוכר, שבאחד המחסנים מצאנו ערימת עצים להסקה. סידרנו מקום בתוך הערימה וישבנו שם כל היום. בערב נאלצנו לחזור הביתה. יהודי העיירה, ברובם, לא ניסו לעשות מאומה, חיכו לנס מן השמים. היו התאבדויות בתוך הגטו. האדם נראה כחיה נרדפת, שנפלה בשבי ומנסה לברוח לכל צד אפשרי ומתעייפת. וכך משכנו את הימים האחרונים.

הייתי הבכור במשפחה. לא גיבור גדול - נער חלשלוש וחולני כבן שש-עשרה, שנראה כבן שתים-עשרה. ייתכן, שדווקא משום-כך הצלחתי לברוח ולהישאר בחיים. בן-לילה נהפכתי מ"ילד של אימא" לאדם עצמאי, מאותו יום לא חליתי עוד עד גמר המלחמה. למעלה משלוש שנים לא ישנתי במיטה של ממש ורק בשדה הקפוא ועל השלג ובחפירות. נראה, שהאוויר הצח, הוא שריפא וחיסן אותי. כל האגדות על זאבים, שדים וליסטים התנפצו כלא היו; להיפך, חיפשתי את הסבך של היער, את החורש העבות ואת ביצות פולין ופולסיה. פגשתי בדרכי זאבים

וחיות אחרות. הפחד היחיד היה מהאדם. לא אחת עמדתי פנים-אל-פנים עם המוות. אמת, נפגשתי גם עם בני-אדם טובים במלוא-מובן המלה.

לפי ידיעתי הייתי בין היחידים בתוך הגטו, שניצל. היחיד, שראה, שמע ועבר את כל שלבי העינויים. אין לבטא במלים את מה שעבר על היקרים לנו בליל שבת ושבת בבוקר, י"ז באלול, תש"ב (1942). איני חושב, שמישהו נתן תנומה לעיניו באותו ליל-אימים. ואם עשו זאת, היה זה מאדישות, שברון-הנפש והשלמה עם הגורל, כנידונים למוות, שראו עצמם מתים בטרם הומתו. במשך כל ליל השבת קראו פרקי תהילים, פרשו ספרי-תורה וקראו בהם, קרעו קריעה במעילים, בכו וצעקו "שמע-ישראל". הד אותו ליכה מלווה אותי כל חיי. בבוקר מצווים היו כל היהודים להתאסף באחת הכיכרות של העיירה.

בשבת עם שחר נזכרה אמי באבי. דאגה ושאלה מה יהיה, כשיחזור אחרי המלחמה ולא ימצא מאתנו שריד...

הבית, שבו גרנו בגטו, היה בשכנות עם הבית של טננבאום, שבו שכן ה"יודנראט". בין שני הבתים לאורך עשרה מטרים, הפריד גן של עצי-פרי נשירים. בכניסה ל"יודנראט" הייתה מדרגה עשויה שני לוחות-עץ באורך של מטר וחצי. העליתי רעיון, שאסתתר מתחת למדרגה. הלכנו לבקר קרובים ולשמוע עצות. בהיכנסנו לבית הדוד, יונה רוזנפלד, היינו נדהמים, הדוד ישב בראש השולחן וסביבו שלושת בניו. הבן אייזיק היה חניך ישיבה וגם הדוד היה בקי בתלמוד. הם אכלו חמין ושרו זמירות. הם הסבירו, שימות המשיח הגיעו ואין סיבה לפחד. אמי נרתעה מהתנהגותם והלכנו אל קרובים אחרים. בבית משפחת נחמיה שוורצבלט האווירה הייתה שונה. הם הבינו את הצפוי לנו. אמי סיפרה את התכנית שלי וסוניה עודדה אותי. נפרדתי בנשיקות מהקרובים, מאמי, אחיי ואחיותיי ורצתי הביתה אל המדרגה.

הבגדים שלבשתי היו כובע ומעיל, שבטנתו הייתה פרוות כבשים. הייתי יחף משום שהייתה לי רגל נפוחה. זחלתי אל-מתחת למדרגה. אחי הביא לי בקבוק מים בכמות של ליטר, סיר-חמר עם ריבת אוכמניות ושקית-בד עם עוגיות מקמח-כוסמת. הוא תחב אלי את המצרכים בחיפזון ואמר שלום. בין שני לוחות המדרגה היה סדק די-רחב שאפשר לי לצפות אל הנעשה ברחוב.

הרחוב התחיל להתמלא יהודים. המשטרה האוקראינית זירזה את המבצע. הייתה מהומה, ונשמעו יללות ושוב נשתרר שקט. אינני יודע אם עברה שעה. ראיתי, שיקירינו הולכים אל המוות. משפחות-משפחות - ללא צעקות. הילוכם העלה תמרות-אבק. פתאום שמעתי את אחותי אסתר אומרת: "אימא אל תדברי אתו, כי ירצחו אותו". היא התכוונה אליי. הרגשתי את עצמי בודד וגלמוד, שוכב בלי להוציא שיעול ועוצר את נשימתי. הרחוב החל להתרוקן. מדי פעם הוציאו הז'אנדארמים כמה יהודים ממחבואיהם והובילו אותם. עבר זמן-מה וראיתי עגלות מלאות בגדים חוזרות מהכיוון, שאליו הובלו היהודים. בין הבגדים הבחנתי במעיל של ילדה מכיתתי בבית-הספר.

על המדרגה התיישבו שני אוקראינים, כנראה אנשי משטרה. הם שוחחו על ההוצאות להורג: היהודים צוו להתפשט ולהיכנס לבורות. ירו בהם מאקדחים

והשכיבו אותם שכבה-שכבה. לא מעטים נקברו חיים. מסיפורים מאוחרים יותר של אוקראינים שמעתי, שזמן רב אחרי הרצח ההמוני, האדמה "עבדה" שם.

לא קל היה לשכב ולשמוע את כל הזוועות, כשמעליך יושבים שני אוקראינים ורק קרש מפריד בינינו. כשהסתלקו הוקל לי. לפתע בא כלב, הסתובב לידי, רחרח, השתין הסתלק. גם ההטרדה הזאת חלפה. החום היה חזק ואני ממש נחנקתי. בקושי יכולתי להסתובב. מדי פעם לגמתי מעט מים. השתדלתי לא להירדם, כי פחדתי להתגלות. האוקראינים והגרמנים השתוללו בעיירה.

היום עבר ולפנות ערב נרדמתי. התעוררתי לקול קריאת התרנגולים וצעקות הגרמנים החוגגים. הם, כנראה, המשיכו בחיפושים, כי שמעתי נפץ שבירת רצפות וקירות. לא הייתה לי שום תכנית. ידעתי רק, שאסור לי להישאר שם אפילו יום נוסף. עלולים לגלות אותי וגם קשה להחזיק מעמד במקום צר כזה, שאי-אפשר לזוז בו.